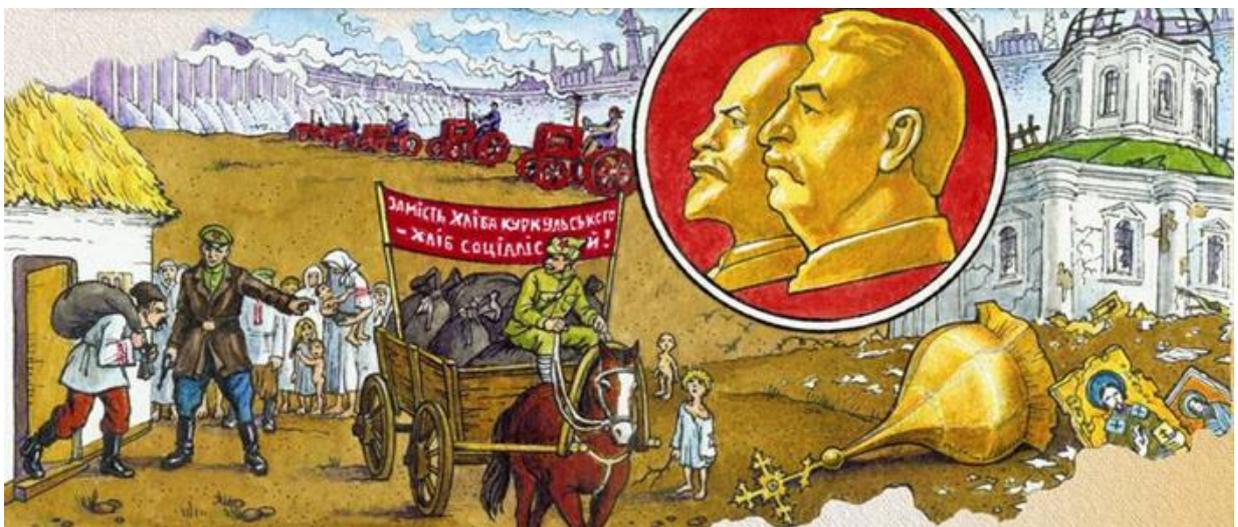

Частина - VIII

*Між серпом і молотом
Радянської держави*

Частина VIII

Між серпом і молотом Радянської держави

*Дякую моїй мамі Мазко Лідії Василівні
за ґрунтовні консультації*

55. Зародження СРСР

У 1922-23 роках Василівка офіційно стала частиною велетенської держави під назвою СРСР, в руслі якої рухалася наступні майже 70 років. За цей час змінилося три покоління василівців – начебто небагато, але традиційний зв'язок між поколіннями виявився перерваним настільки, що сформувалася зовсім інша генерація людей. Інерція цих змін триває і сьогодні, так само, як і досі зберігаються окремі риси вже давно неіснуючого Союзу: дехто все ще розраховується "в рублях", попри те, що вже майже чверть століття Україною ходять гривні ☺.

Враховуючи таке величезне значення Радянського Союзу в новітній історії Василівки, варто ще уважніше придивитися до самої миті зачаття цієї мегадержави і до її першотворців; бо в найранішню пору дитинства щиро видно те, що згодом приховують від сторонніх очей хитрощі дорослого життя. Отже:

В 1917 році клаптикова Російська імперія розпалася на окремі національні держави, з яких вона власне і складалася. Від неї лишилося тільки старе ядро – федерація різноманітних народів навколо більшовицької Москви (так звана Російська республіка, пізніше – РРФСР). Чотири роки цей найбільший уламок імперії намагався повернути під свій контроль відпалу околицю. В хід ішла не тільки брутальна військова сила (якої більшовикам о тій порі ще так не вистачало!), але й вишукана ідеологічна пропаганда: окрім соціальної рівності, довірливим сусідам щедро обіцяли й національну державність [яку категорично відкидали майже всі лідери Білої гвардії зі своєю реставрацією "єдиної та неподільної Росії", через що втрачали вкрай необхідних союзників у боротьбі з більшовизмом]. Такий баланс примусу й обіцянок дозволив більшовикам поширити свій вплив на молоді сусідні держави Білорусь, Україну та штучно з'єднані в одну Закавказьку федеративну республіку (ЗРФСР) народи Закавказзя.

А через п'ять років після початку боротьби – Російська республіка почувалася вже настільки сильною, що використання лицемірного пропагандистського гасла "національної радянської державності" їй стало непотрібним; і партія Леніна взяла курс на створення нової "єдиної та неподільної" країни, але звісно ж, одягнутої в шати інтернаціоналізму та вільного народовиявлення. Висувалося декілька варіантів творення приховано-унітарної держави:

- нарком РРФСР у справах національностей Йосип Сталін наполягав на простому входженні всіх підбитих більшовиками країн у склад Радянської Росії на правах звичайних автономних областей (при цьому назва "Росія" зберігалася);

- на противагу йому, стара ленінська гвардія запевняла, що "пропагандистський ефект національної державності ще не вичерпаний" і ледь пригаслі національно-визвольні війни можуть знову спалахнути!

- сам же Ленін від середини грудня 1922-го року, після різкого погіршення стану здоров'я і до самої смерті, був фактично усунений від керівництва державою та партією; проте символічно все ще впливав на прийняття рішень і запропонував наступний компроміс:

формально залишити Російську федерацію рівною іншим "незалежним" республікам, а над нею створити "федерацію другого поверху" – Союз радянських республік; але з тим же керівництвом у Москві, під цілковитим контролем Російської комуністичної партії (більшовиків) [тільки в 1925 році РКП(б) спромоглися про людське око перейменувати у Всесоюзну КП(б)]; в цьому варіанті нової держави назва "Росія" зникала, проте на шляху до світового панування це було дрібницею (мал. 55.1).

Все лицемірство національної політики більшовицького ЦК передають ці відверті слова Сталіна в доповідній записці Леніну в переддень створення комуністичної імперії:

«За чотири роки громадянської війни, коли ми внаслідок інтервенції змушені були демонструвати лібералізм Москви в національному питанні, ми встигли виховати серед комуністів, усупереч своєму бажанню, справжніх і послідовних соціал-незалежників, які

вимагають справжньої незалежності в усіх смислах і розцінюють втручання Цєка РКП, як обман і лицемірність із боку Москви. Ми переживаємо таку смугу розвитку, коли форма, закон, конституція не можуть бути ігноровані, коли молоде покоління комуністів на окраїнах гру в незалежність відмовляється розуміти як гру, вперто приймаючи слова про незалежність за чисту монету й так само вперто вимагаючи від нас проведення в життя букви конституції незалежних республік».

Національні загравання цинічно визнавалися вимушеною грою на публіку, в яку щиро повірили молоді дурники-комуністи на окраїнах, сприйнявши її за чисту монету ☹ [згодом, разом з відмовою від національного лібералізму Москва знищить і цих націонал-комуністів].

З усіх, запропонованих на початку 1920-их років, проектів централізованої держави переміг варіант Леніна і його давніх соратників [наприкінці 1920-их років до влади в СРСР дорветься Сталін і знищить всі паростки "українізації" та інших "коренізацій" разом зі старою ленінською гвардією]. Отак і народився 30 грудня 1922-го року "Союз чотирьох": двох федерацій (Російської та Закавказької) і двох республік (Української та Білоруської).

Мал. 55.1. Амбітний герб світової комуністичної держави з "червоними" континентами всієї Земної кулі, затверджений у 1923; ніхто не думав запитувати в народів світу, чи вони того прагнуть (хто проти нас – той контра! ☺); на стягнутому кумачем колоссі пшениці поки що тільки шість різномовних написів: Української та Білоруської республік, Закавказької федерації (азербайджанською, вірменською та грузинською мовами) і Російської федерації (лише однією мовою – російською, бо ця республіка була федеративною тільки на папері, насправді ж – виключно москвинською); мал. з Мережі

Так само, як Російська республіка (федеративна за назвою!) ніколи й не намагалася відтворювати федеративний склад держави в своїх центральних органах влади (і Верховний Совет РРФСР, і Совет Міністрів і Верховний Суд – були суто москвинськими, московською мовою, в Москві), так і "федерація другого поверху" – Радянський Союз – керувалася тими ж таки москвинами, московською мовою, з тієї ж таки Москви. Російська республіка ніколи не була «рівною серед рівних» поміж інших союзних республік, а просто змінивши назви своїх центральних органів з "Російські" на "Всесоюзні", одноосібно керувала всім Радянським Союзом. Наприклад, існували "Академія Наук Української РСР", "ЦК Компартії України" (і так в кожній союзній республіці), але ви не зустрінете "Академії Наук Російської РСР", "ЦК Компартії Росії", бо в Росії ці органи звалися "Академія Наук СРСР", "ЦК КПРС" і т.п. Все москвинське стало всесоюзним... тільки й того. Але на позір усе виглядало пристойно: не Москвинська імперія, а Союз Р.С. Республік, не Російська КП(б), а КП Радянського Союзу. Та чи стало від цієї підміни назв легше окраїнам?

Ці підневільні окраїни-республіки були звичайнісінькими суходільними колоніями Москви (так-так, колонії бувають не лише заморськими), а «єдина керуюча і направляюча сила Радянського Союзу – КПРС» завжди була вищим органом влади виключно Російської республіки. Таким задумувався і створювався Союз: про людське око "Союз Радянських Соціалістичних Республік", а в сутності "Імперія Кріпосничих Колоніальних Губерній".

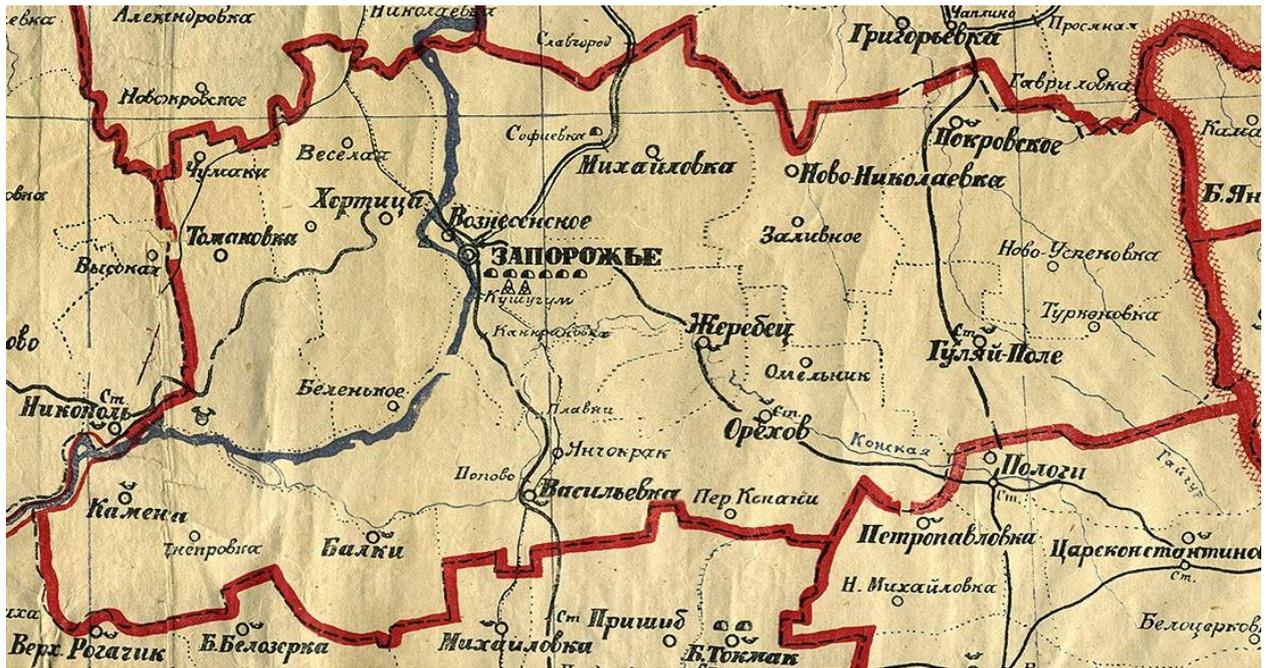
Від початку 1920-их років частинкою цієї комуністичної мегадержави (див. мал. 55.2) стала і наша Василівка, все господарське і політичне життя якої віднині регламентувалося ухваленими в Москві рішеннями; власна думка і бажання місцевих василівських органів влади, в масштабі такої світової потуги, – нічогісінько не значили.

Мал. 55.2. Василівка (червона цятка) на краю велетенської імперії, 1923 рік (мал. з Інтернету)

56. Відлига НЕПу

Всі переломні зміни державної політики завжди супроводжуються адміністративними реформами – переділом територій між новими штучними утвореннями: округами, районами тощо (з огляду на це, видається цікавою обіцяна теперішнім українським урядом на 2020 рік адмін. реформа, після якої з 490 сучасних районів має лишитися тільки 100; за логікою подій це повинно супроводжуватися й кардинальною зміною внутрішньої політики; побачимо ☺).

Створення СРСР у 1922-1923 роках також потягло за собою пересування штучних кордонів внутрішніх областей: колишня Василівська волость (у трикутнику сіл Янчекрак – Скельки – Карачекрак) доотримала від Веселянської волості Царинин Кут (с. Приморське) і 7 березня 1923 року стала Василівським районом Запорізького округу Катеринославської губернії (див. мал. 56.1).

Мал. 56.1. Запорізький округ на мапі 1923 року: окремо від Василівського тоді існував ще й Балківський район, до якого відносилися села Орлянське, Маячка й інші; річища Дніпра і Конки, разом з Великими Луками поміж ними, позначені в межах Василівського р-ну (з Мережі)

Перші п'ять років перебування василівців у складі Радянського Союзу (1923 - 1928) пом'якшив НЕП – нова економічна політика, ще в 1921 р. проголошена в окремій Російській республіці, а тепер поширена й на решту союзних республік. Її суттю стало відхилення від комуністичних догм і тимчасовий дозвіл на приватну власність і вільні ринкові відносини – цих махрово капіталістичних рушіїв економіки(!); тільки так можна було сподіватися на відродження геть зруйнованого революцією господарства Росії. Як наслідок, грабіжницькі реквізиції селянського майна припинилися, їх замінили вдвічі меншим фіксованим податком; усюди створювалися найрізноманітніші трести, синдикати й кооперації, так добре відомі нам з пригод Остапа Сулеймана Берта Марія Бендер-бея (як сам себе називав персонаж романів "12 стільців" і "Золоте теля" Ільфа та Петрова); навіть з'явилися "капіталістичні" гроші(!) в оплату за продукти праці – замість пропагованої комуністами «безоплатної праці на користь суспільства, як потреби здорового організму». Все це вкрай суперечило тим комуністичним принципам, заради яких і затівалася вся та Жовтнева колотнеча 1917-го; але у більшовиків не лишалося вибору – скрегочучи зубами вони змушені були відійти (тимчасово!) від власних догматів віри. Словами Леніна це звучало так: «Ми відкрито, чесно, без жодного обману, селянам заявляємо: для того, щоб утримати дорогу до соціалізму, ми вам, товариші селяни, зробимо цілий ряд поступок, але лише в таких-то межах і в такій-то мірі і, звичайно, самі судитимемо – яка це міра і які межі» (Повне Зібрання Творів, т. 42 з 192).

За роки НЕПу, після всіх попередніх лихоліть революційних воєн, василівські села нарешті ожили. Вільний продаж власноруч виготовленої продукції (на власній землі!) давав хоч і невеличкий, проте стабільний прибуток. І незабаром працелюбні василівчани почали багатіти, формуючи прошарок заможного селянства – "кулаків" (український заміник цього слова "куркул" прижився пізніше). Решта сільських ледарів і п'яничок, яким однаковісінько було чи НЕП чи продразв'орстка, незмінно перебували в гурті "сільського пролетаріату" – цієї кузні кадрів радянської влади на селі, підтримуваної потужними гарнізонами Червоної армії (для Василівки, це все та ж незмінна 30-та Іркутська стрілецька дивізія; див. фото 54.1).

Попервах, кулаками-куркулями звали тільки тих землеробів, які використовували в своїх господарствах працю найманих робітників (сучасними термінами – створювали робочі місця та забезпечували прибутком інших). Але невдовзі в коло куркулів і класових ворогів сільського пролетаріату легко потрапили й прості середняки-одноосібники, які намагалися самотужки розбудувати своє власне господарство – тобто кулаками стали всі василівці, хто спромігся вирватися зі злиднів. Проте не варто їх ототожнювати із сучасними аграрними олігархами, наче сіамські близнюки зрощеними з владою. Тодішні успішні василівці багатіли не завдяки, а всупереч більшовицькому ладу, поставивши свій піт, ризики і здібності супроти задрощів, цькувань і погроз місцевих активістів, яким все не давали спокою спогади про золоті часи перших експропріацій та переділу поміщицького майна.

Проте НЕП тривав, і наші країни багатіли; в багатьох хатах завелися справжні гроші – червінці та копійки, підкріплені золотом (1 червінець = 7,74 грамів чистого золота)! Хоча це й суперечило всім ідеалам комунізму, та в 1922 році лєнінці таки змушені були провести й грошову реформу, без якої не запрацював би ринок (до 1924 р. знецінені папірці попередніх совзнаків остаточно вилучили з обігу). Ці непівські копійки, які до хижкої ери металошукачів часто траплялися на місцях розмитих Каховським водосховищем поселень (див. фото 56.2), цїнилися значно більше за сьогоднішні ☺. А ще, 1920-ті роки були останнім десятиліттям, коли працював наш величезний Василівський ярмарковий майдан (у прямокутнику вулиць Шевченка, Приморської, Театральної, Хмельницького; див. мал. 52.2), і ці монетки напевно губилися і там (зі згортанням НЕПу і ринкових відносин, контрреволюційним стане і базар).

Фото 56.2. Непівські монетки з берегів Лисої Гори – свідки селянського достатку: найбільша мідна монета СРСР (5 копійок), срібні 10 копійок і півкопійки (були навіть такі)

Ще одним, неймовірним досягненням запеклої селянської війни проти російського більшовизму стала нова гуманітарна політика партії – коренізація. До василівських шкіл, народних театрів (клубів), адміністрацій – всюди повернулося рідне українське слово! Навіть заїждже начальство змусили вивчати мову місцевого населення (попри шалений дискомфорт завойовників і приниження їхньої "культурної вищості"). Але користь від українізації для центрального керівництва СРСР, для Російської комуністичної партії більшовиків, РКП(б) – була колосальною! Створювалася видимість існування справжньої "Української" держави (дарма, що радянської і з вищим керівництвом у Москві), ілюзія досягнення мети. А раз так, то подальша боротьба за власну державу начебто втрачала сенс: всі ті негамовні повстанці, закордонні представництва УНР і заклики до спротиву більшовизму – перетворювалися на зайву колотнечу. До того ж, комуністи послабили й антирелігійну пропаганду, дозволивши василівцям (хоч і з цькуванням) і надалі хреститися, вінчатися та відходити в засвіти згідно з

традиціями пращурів; хай і окрадений радянською владою, але діючий Петропавлівський храм лишався культовою спорудою до кінця 1920-их років (останній василівський священик Федір Попов, один з багатьох тезок Попових, жив у старому будиночку на місці сучасного Будинку Культури, вул. Бульвар Центральний-5).

Такі економічні та гуманітарні поступки російської партії більшовиків звели нанівець усю повстанську боротьбу в краї, та дипломатичну боротьбу УНР за кордоном (посольства і консул УНР діяли до 1924 року). Хоча повністю антибільшовицький опір і партизанщина у Василівському районі не припинялися; бо, попри показушну бутафорію "нової політики", все вище керівництво на місцях лишалося тим же москвинським, і ніякий маскарад не здатен був приховати його ворожості до місцевого, особливо заможного, населення. З тогочасних звездень радянських спецслужб дізнаємося, що *«в період 1924 – 25 г.г., в районі имели место кулацкие группировки»* (ліквідовані), а банду "Десятка смерті" не могли знищити аж до 1929 року; *«к этому же периоду относится распространение контрреволюционных сектантских листовок в отдельных неселённых пунктах»*, – читаємо далі. Цікаво, що навіть через десятки років після Жовтневої революції всі випадки проти радянської влади так само продовжували називати *«контрреволюційними»*, а червоний терор *«Громадянської»* війни, попри її офіційне завершення в 1921 році, ще більше посилювався, перекинувшись тепер уже на нових *«ворогів революції»* (вигадування нових ворогів народу тривало аж до самого розвалу Союзу).

Невідповідність між "українською" формою і "більшовицьким" змістом тогочасної УСРР (від 1937 року зватиметься вже УРСР) простежувалася в усьому, в тому числі й освіті. Зовні, навчання у василівських школах начебто велося місцевою, українською мовою. Проте цими зрозумілими словами в душі дітей вкладалися далеко не дитячі й не українські ідеї світового комунізму і невід'ємної від нього класової боротьби. "Промивка мізків" у дитячих закладах стала настільки вагомою, що деякі василівці просто відмовлялися пускати дітей до школи, намагаючись замінити державну освіту домашньою.

Сьогодні, наче політичний анекдот, сприймається сувора заборона народних казок Наркоматом освіти в 1920-их роках, як "шкідливої, буржуазної, антирадянської" літератури. Але сміятися перестаєш, коли бачиш дійсні директиви і бюлетні НКО зі *«Списками книжок, що підлягають вилученню з установ Соцвиху, бібліотек та з продажу»*, всі ті *«Інструкції по вилученню шкідливої літератури з читалень, книгарень та кіосків ринку»* (1925 р.). Стає моторошно, коли читаєш постанову Колегії НКО від 1929 р. із засудженням Г.-Х.Андерсена, який у своїх творах *«відбив настрої буржуазії, що перемогла феодалізм і стала в суперечність з ідейними гаслами пролетаріату»*. А слідом за постановою з'являється і наказ НКО №545, у якому йдеться про ліквідацію в місячний термін видавництв «Космос» і «Слово» за публікацію казок Андерсена, Гауфа та інших письменників; всі виконавчі особи, причетні до видання даних книг, знімалися з займаних посад та притягалися до судової відповідальності за звинуваченням *«у викривленні генеральної лінії партії»* та *«проявах правого ухилу на практиці»* [Постанова №545 Колегії НКО (з прот. Ч.36. 19.IX.1929 р.)// Бюл. НКО. – 1929. – №40(179). – С.1]. І зовсім впадаєш у ступор, коли в тогочасних тезах ЦК ЛКСМУ *«Дитяча книжка в реконструктивну добу»* серед першочергових вимог до української дитячої книжки ставиться *«сприяння становленню пролетарсько-класової свідомості, гострої ненависті до класового ворога»* (тобто виховання класової ненависті в дітей, і то гострої!).

"Головними аспектами нового тематичного наповнення повинні бути такі теми, як класова боротьба в усіх проявах, ...реконструкція промисловості, перебудова сільського господарства, соціалістичне змагання, радіофікація, електрифікація тощо.

"З приводу специфіки дитячого сприйняття, наголошувалося, що *«діти цілком здатні до реалістично-правдивого розуміння речей і явищ (хоча й не в силі охопити все до кінця) і жодних сурогатних тлумачень не потребують. Тому ми мусимо боротися проти всякого неправдивого тлумачення світу, проти надприродної фантастики, будуючи дитячу літературу на засобах реалістичного тлумачення дійсності»* [Про вимоги до дит. п'єси: Обіжник НКО до всіх Райінспектур Наросвіти, ОНЮ, пед. та дит. видань, до всіх вид-в від 2.XI.1930].

"Виходячи з окреслених настанов, на таку форму дитячої літератури, як казка, накладалося суворе "табу".

"Дитячі твори, що не вкладалися у загальний ідеологічний контекст, заборонялися органами контролю й, відповідно, вилучалися з обігу та направлялися (у кращому випадку) до бібліотечних спецфондів (своєрідних концтаборів творів друку) або (в гіршому) – на переробку до паперових фабрик під гаслом нестачі паперу для держави".

[розлога цитата зі статті О.О.Федотової «Дитяча література України під цензурними заборонами 20–30-х рр. ХХ ст.»].

Таким чином, у 1920-их роках казки потрапили під сувору заборону; їх вилучали не лише з державних секторів (бібліотек, підручників), але й з приватних книгозбірень. За саму спробу вчителів чи вихователів розказати дітям казку – можна було вилетіти з роботи за політичною статтею, як це сталося навіть з видатним педагогом А.С. Макаренком у 1928 р. (казки були одним із гріхів, за які його звільнили з посади завідувача колонії імені Горького та передали справу до ДПУ, державного політичного управління).

А чим же замінили казку? Розповідями про Павликів Морозових, спогадами чекістів про те, як вони виявляли і добивали «контру» та іншими «Казками про Військову таємницю, про Хлопчиша-Кибальчиша і його тверде слово» (див мал. 56.3). Тільки в середині 1930-их років ідеологічно цензуровану казку реабілітували і дозволили в СРСР, але до того часу вже встигло успішно вирости нове покоління «павликів морозових».

Мал. 56.3. Мій улюблений дитячий автор А.Гайдар (1904 - 1941) і його червоні герої; перше покоління «радянських людей» (Ното Sovieticus) сформувався в умовах жорсткої заборони оригінальних народних казок, за які виганяли з роботи і судили (мал. зі Всемережжя)

Вище ми згадали про несамовито відданого справі дитячо-підліткового виховання – педагога Антона Макаренка (1888 - 1939). Він без залишку вигорів на своїй роботі, перевиховуючи неповнолітніх правопорушників у трудових колоніях, які перетворив на взірцеві педагогічні заклади – комуни. Виходячи з твердих переконань, що "сьогоднішні діти — це завтрашня історія, завтрашнє майбутнє людства", Макаренку вдалося підняти із самісінького соціального дна сотні безнадійних дітлахів і повернути їх в суспільство. Він також вірив, що "...хороших людей можуть виховати лише щасливі батьки; якщо до шести років дитина виховувалася правильно і в ній виховані певні звички активності і гальмування, то на таку дитину ніхто не вплине погано", що "в основі процесу соціалізації лежить вміння особи контактувати і співпрацювати з іншими; саме тому колективне виховання є базою правильного виховання, адже людина в колективі — це людина в суспільстві" (див. мал. 56.4).

Мал. 56.4. Ще молодий та завзятий А.Макаренко у віці, коли він приїздив у Василівку

В 1925-му році існували реальні плани перевести у василівський маєток Попових дитячу колонію імені Горького з-під Полтави. На оглядини майбутнього місця переселення наприкінці року приїздив до Василівки і Макаренко. Побачене йому дуже сподобалося, і декілька місяців усі вихованці колонії літали на крилах мрій, готуючись до нового життя. Зберігся чудовий опис тих емоцій і картинок василівських буднів на сторінках знаменитої «Педагогічної поеми» Макаренка, написаної невдовзі в 1933-35 роках. Ось лишень декілька цитат з книги (мовою оригіналу), а більш розлогий витяг із «16-ої глави. Запоріжжя» варто переглянути наприкінці цієї частини (Додаток Ч.VIII.-Б) – і відчутти, якими ж тоді ми були:

"На краю знаменитого Великого луга, кажеться, на том самом месте, где стояла хата Тараса Бульбы, в углу между Днепром и Кара-Чекраком неожиданно в степи втянулись длинные холмы. Между ними Кара-Чекрак прямой стрелкой стремится к Днепру, даже на речку не похоже – канал, а на высоком берегу его – чудо. Высокие зубчатые стены, за стенами дворцы, остроконечные и круглые кровли, перепутанные в сказочном своеволии. На некоторых башнях еще и флюгера мотались, но окна смотрели черными пустыми провалами, и в этом было тяжелое противоречие с живой вычурностью мавританской или арабской фантазии.

Через ворота в двухэтажной башне [Західний флігель, Англійський замок – головний господарський в'їзд зі сторони станції Попово] въехали мы на огромный двор, выложенный квадратными плитами, между которыми торчали с угрюмым нахальством сухие, дрожащие от мороза стебли украинского бурьяна и на которых коровы, свиньи, козы понабрасывали черт знает чего. Вошли в первый дворец. Ничего в нем уже не было, кроме сквозняков, пахнувших известкой, да в вестибюле на куче мусора валялась гипсовая Венера Милосская не только без рук, но и без ног. В других дворцах, таких же высоких и изящных, тоже сильно ещё пахло революцией. Опытным глазом восстановителя я прикидывал, во что обойдется ремонт. Собственно говоря, ничего страшного и не было: окна, двери, поправить паркет, штукатурка, Милосскую можно было и не восстанавливать; лестницы, потолки, печи были целы"...

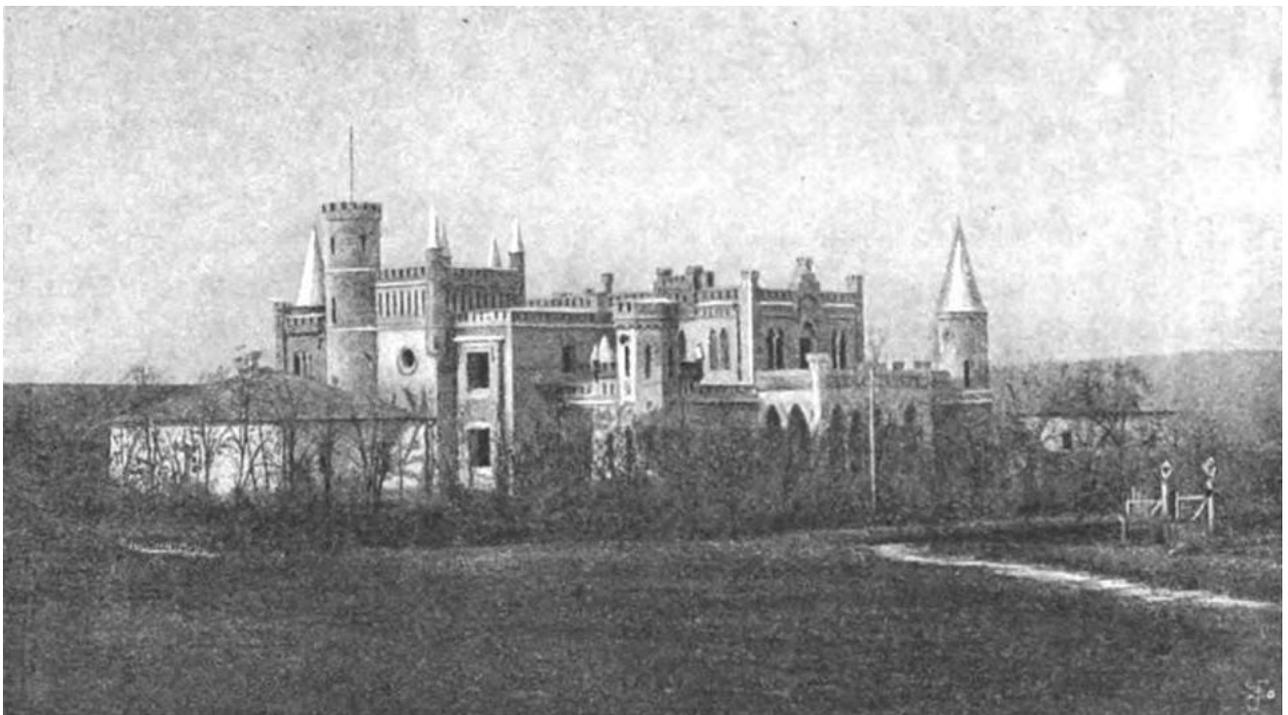

Фото 56.5. Так зяв вікнами ще цілий палац Попових посеред осіннього двору, на тлі Лисої Гори; таким його побачив і Макаренко наприкінці 1925-го року (світлина зі Всемережжя)

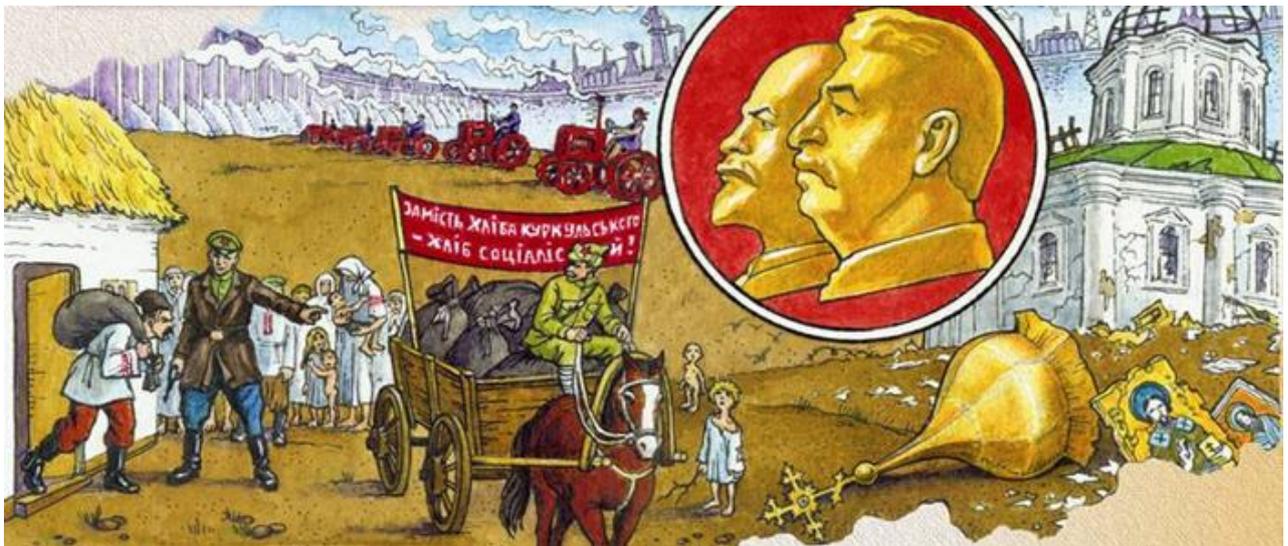
Але проект "Василівської дитячої колонії ім. Горького", який би зберіг замок Попових у первозданній красі до наших днів, так і лишився проектом (див. додаток Ч.VIII.-Б).

57. Сталінський перелом

Перше п'ятиліття у складі Радянського Союзу Василівка розвивалася в умовах НЕПу – вільного землеволодіння, ринку, грошей, кооперації, українізації, релігійних свобод тощо. І ці пом'якшення більшовицького режиму не лише заспокоїли розбурхану стихію народних протестів, але й дозволили новій червоній Росії (СРСР) у 1927 році нарешті вийти на рівень економічних показників еталонного довоєнного і дореволюційного 1913-го року.

Та на цьому всі гаразди СРСР і закінчилися. Зміцніле політичне угруповання Йосипа Джугашвілі, більш відомого за партійним прізвиськом "Сталін", припинило гру в капіталізм і взяло курс на творення тоталітарної рабської держави, де вже ніхто не міг і кавкнути супроти влади партії ВКП(б). Як сказав ще в квітні 1922 року Михайло Томський, член Політбюро і голова профспілок, «У нас декілька партій. Але, на відміну від закордону, у нас одна партія у влади, а решта – у в'язниці». Тепер усе це справджувалося на всі 100%.

Одночасно з утвердженням нового владного крила, поруч із культум Леніна (нетлінні моці якого від 1924-го року лежали в мавзолі на Червоній площі) почав формуватися й ще один культ особи – Сталіна. Веліся масові фальсифікації: старі документи партії вилучалися (начебто для вивчення та збереження), очевидці давніх подій замовкали або ж знищувалися – і врешті-решт вийшло, що всю пролетарську революцію провернули двоє: Ленін і Сталін, а після смерті першого – другий став його єдиним логічним наступником (див. мал. 57.1). Не вірити в цю казку було вкрай небезпечним святотатством, тож Йосип став новим богом.

Мал. 57.1. Кінець 1920-их років у Василівці в одній світлинці: культ особи, руйнування храмів, розкуркулення, "тракторна революція", Дніпрогес... і все та ж Іркутська дивізія (мал. з Мережі)

Провісницею нової сталінської політики «великого перелому» в державі стала чергова адмін. реформа: в жовтні 1927 року сусідній Балківський район ліквідували, а його землі поділили між Кам'янським і Василівським районами. Відтоді обриси нашого району набули сучасного вигляду (див. мал. 57.2).

Мал. 57.2. Василівський район Запорізької округи Катеринославської губернії на мапі 1928-го року; адмін. реформа – це простий спосіб оновити вертикаль влади під нове керівництво

Першими жертвами нового сталінського курсу в нашій Василівці стали куркулі – підприємці-землероби і просто заможні селяни. Віднині їх прирівняли до поміщиків-панів-експлуататорів і з усією силою класової ненависті, з вереском «Ліквідуємо куркуля, як клас!» накиннулися на успішні василівські господарства. Повторилася вакханалія 1917-го року.

Проте існують різні погляди на процеси розкуркулення і колективізації, які одночасно відбувалися у Василівці в перші десятиліття радянської влади. Ось як, наприклад, їх подає "Історія Василівського р-ну від заснування до 1980р." Миколи Опанасовича Заборжевського:

«Крестьяне Васильевки всё больше вовлекались в активную общественно-политическую жизнь. Они собирали деньги и хлеб в помощь политическим заключенным буржуазной Польши и других капиталистических стран, голодающим детям Германии. Трудящиеся активно поддерживали курс партии на коллективизацию сельского хозяйства. Уже в конце 1928 г. 47% крестьянских дворов вступили в колхоз. В течении четырёх последующих лет коллективизация была полностью завершена. Крестьяне объединились в четыре артели... Координировала и направляла их работу сельская территориальная парт.ячейка, в которую в мае 1931 г. входило 32 коммуниста. Первые колхозы, в организации которых видную роль сыграл КНС, возглавили местные крестьяне – активисты И.А. Опанасенко, Н.Ф. Чабан, Д.И. Тищенко и запорожский рабочий-двадцатипятилетний П.П.Медведев, ставший в 1930 г. директором только что созданной Васильевской МТС».

Ця ідилічна беззмарна оповідь увійшла в "Історію городов и сел Украинской ССР" в 26 томах [Васильевка / Н. А. Заборжевский, Л. Е. Нечаенко, С. В. Трикозенко // История городов и сел Украинской ССР / Ин-т истории АН УССР. - К. : Гл. ред. УСЭ, 1981. - В 26 т. : Запорожская область. - С. 203-214 : іл.]. А потім звідти перекочувала в усі районні довідки та сайти, де й затрималася, подекуди й по сьогодні. Так формувалася історична пам'ять радянських мешканців нашого міста. А тепер поглянемо на ті ж події під іншим кутом зору:

Україна – житниця Європи! Це гасло нікого не дивує, бо зазвичай так воно і було, що в Скитські часи, що в останні століття. В 1913 році Україна забезпечувала Російській імперії понад 50 % експортованого зерна, тобто годувала й сусідні держави. Понад 86 % населення радянської України все ще мешкало в сільській місцевості, а 81,5 % українців у 1927-му році були селянами, задіяними в сільськогосподарському виробництві. Такий величезний ступінь залежності від сільського господарства зумовлював також і величезну вразливість українців до будь-яких руйнувань аграрного сектору, чи то урядових чи то погодних; бо іншої, окрім землеробства і тваринництва, альтернативної економіки в нас тоді ще просто не існувало.

Та з приходом радянської влади на село таке руйнування таки відбулося. Після майже півстолітньої волі (від часів скасування кріпосного права в 1861 р.) василівців знову почали схиляти до примусової, практично безоплатної праці в колективних господарствах на не своїй (а державній) землі, за чужими вказівками що і як робити. Інакше, як намагання знову накинати кріпацтво на шию селян, ці дії партії більшовиків населенням і не сприймалися.

Тож не дивно, що йти в комуни "за здорово живеш", під керівництво сіром-невдах із комнезамів (КНС, комітет незаможних селян) ніхто з василівців не поспішав; і до середини 1920-их років у колгоспи об'єдналося тільки 3% господарств. Про те, як господарювали "незаможники", зберігся яскравий опис у «Педагогічній поемі» А.Макаренка, який саме тоді відвідав нашу василівську комуну (див. додаток Ч.VIII.-Б). Те ж саме можна було побачити і в більшості інших колгоспів і радгоспів СРСР, які пройшли ті роки з величезними втратами.

Так тривало, допоки колективізація лишалася добровільною справою. Навіть попри інтенсивну сталінську агіткампанію, на початок 1929 року було стягнуто в колгоспи тільки 5,6% українських селян.

І тоді більшовики вдалися до чергового насилля: добровільну колективізацію змінили на примусову... За свідченнями василівських старожилів це відбувалося так: землю забирали (кінець гаслу "Земля – селянам!"), а худобу збройно переганяли на колгоспний скотний двір, при цьому руйнуючи приватні сажі та корівники, щоби процес не мав зворотного ходу. І ось вже на все село ревуть від болю недоєні корови й репетують голодні свині та інші домашні улюбленці, і люди плачуть і йдуть у колгосп до своїх тваринок, слідом за ними. До 1 жовтня 1929-го року план по створенню колгоспів був перевиконаний на 239 %.

Наступним рішучим кроком "суцільної колективізації" стала прийнята на пленумі ЦК ВКП(б) в листопаді 1929 р. постанова «Про підсумки і подальші завдання колгоспного будівництва», згідно з якою на село направляли 25 тисяч особливо підкованих робітників для «керівництва колгоспами і радгоспами», а також керування новоствореними машинно-тракторними станціями (МТС) – цих командированих на постійну роботу начальників так і прозвали "двадцятип'ятитисячниками". Таким же був і директор нашої Василівської МТС.

А 10 грудня 1929 року з'явився черговий указ про обов'язкову колективізацію майже всієї селянської худоби в терміни не пізніше трьох місяців. Це змусило багатьох василівців забити свою рідненьку худобу, аби лишень не віддавати її радянській владі задарма.

Від 5 січня 1930 р. виходить ще одна сталінська постанова про крайній термін повної колективізації Української СРР у період до кінця 1931 - весни 1932 р. Але місцеві комуністи вирішили прогнутися перед Центром і завершити колективізацію вже до кінця 1930-го року. Більшовицьке насилля у Василівці в ті часи просто зашкалювало, як і по всій Україні; знову спалахнули численні й відчайдушні селянські бунти. Саме тоді василівці й спалили до біса червоний клуб ("народний театр"), на який було перетворено величезну дерев'яну комору Попових, що стояла приблизно на місці колишньої контори "Сільгосптехніки" й будинку по вул. Театральна-2 (див. мал. 53.3); тих невідомих василівських месників зловили і покарали, відправивши на заслання.

Сила народної стихії виявилася настільки потужною, що перелякані вожді ЦК ВКП(б) кинулися друкувати численні накази про пом'якшення колективізації та «заборону застосовувати силу й адміністративні методи», а деяким розкуркуленим навіть показово повернули відібрану власність. Та вже через рік, оговтавшись від селянських повстань, більшовики розпочали другу примусову хвилю «добровільної» колективізації, яка геть добила незалежних землеробів – 1 липня 1931 р. вже 65,7% українських господарств були колективізовані (див. мал. 57.3). Так василівці «активно піддерживали курс партії на колективізацію...».

Мал. 57.3. Два погляди на колгоспне життя і боротьбу з куркулями: надмірний ентузіазм і життєрадісність радянського світобачення і похмура безвихідь урядового насилля (з Інтернету)

Ці драконівські методи узагальнення майна супроводжувалися ще більш жорстокими випадками персонального розкуркулення василівців, яке розпочалося ще в 1928 р. й сягнуло максимуму в лютому-березні 1930 року (в пору прискорення колективізації). За свідченнями василівських старожилів, наприкінці 1920-их років куркулями вважали вже всіх, у кого хата була під черепицею чи мала дерев'яну підлогу – цього "злочину" вистачало, щоби в таких господарів -"мироїдів" конфіскувати все: і цю хату, і їхнє особисте майно, а саму родину заслати на Північ Росії чи в Сибір у численні поселення ГУЛАГу.

В звільнені добротні хати розкуркулених василівців жваво переселялися активісти й усілякі радянські установи (райком, райвиконком, міліція), які до тих пір займали незатишні хороми добряче пошарпаного революцією та безгосподарністю замку Попових. А в пустих приміщеннях Замку в 1932-му році відкрили першу в районі середню школу (спочатку вона розташовувалася в каретній, а потім там лишили молодші класи, а старші перевели навпроти, в конюшні; шкільна їдальня містилася в тоді ще цілому палаці Попова на другому поверсі).

Коли на початку 1930-их років, заможних селян у Василівці геть не лишилося, до куркулів почали зараховувати й звичайнісіньких бідаків-роботяг, вся провина яких полягала в тому, що вони вперто не бажали вступати в колгоспи. Василівці згадують, що приходючи зранку до школи, могли не застати декількох зі своїх шкільних товаришів, які на той час уже перебували десь на півдорозі до Сибіру.

Але «Історія міст і сіл Української РСР» про ті ж самі василівські події розповідає трохи інакше (том Шостий, стор. 184):

«Куркульство не наважувалося чинити відкритий опір колгоспному рухові, але через свою агентуру вело антирадянську агітацію. Селяни рішуче виступали проти вилазок класового ворога. На вимогу загальних зборів колгосп-ників 10 глитайських господарств було розкур-кулено, а їх власників виселено з села.

Велику допомогу партійним осередкам у боротьбі за організаційне і економічне зміцнення артільей подавали політвідділ МТС, а також районна газета "Колгоспна бригада", перший номер якої вийшов 12 лютого 1932 року. Вміла організаторська та політично-виховна робота комуністів дала добрі наслідки» (див. мал. 57.4).

Скільки василівців тоді постраждало від цих "добрих наслідків" достеменно не відомо [25 жовтня 2007 р Служба безпеки України виступила з ініціативою розсекретити справи про розкуркулення українських селян, які є в розпорядженні СБУ та МВС. Прес-секретар Служби Безпеки України тоді зазначила, що від дій комуністичної влади СРСР, спрямованої на так зване розкуркулення, постраждало близько 500 тисяч осіб].

Коли на початку новітньої незалежності України в 1990-их роках директор «Садиби Попових» В.В. Мешков натрапив у приміщенні архіву райдержадміністрації на цілі стоси цих перев'язаних хрест-навхрест шпагатом корінців талонів колись розкуркулених і репресованих василівців, зі знайомими прізвищами наших земляків, зазначенням вироку і подальшої долі – то В.В. Мешков слізно прохав адміністрацію району передати ці документи колишнього Радянського Союзу до музею, щоби василівці могли більше дізнатися про своїх втрачених родичів. Але при владі в незалежній Україні лишалися все ті ж комуністи, які, як і чекісти, ніколи не бувають "колишніми", і тому вся компрометуюча радянську владу документація була безслідно і безповоротно знищена – «*вот только не надо переписывать историю!*».

© «Колгоспна бригада», «Ленінець», «Нова Таврія» — різні назви, але спільне те, що завжди газета доносила до нас правдиве слово партії. Продовжує користуватись цим девізом і зараз.

Фото 57.4. Наша районна газета «Нова Таврія» спочатку звалася «Колгоспна бригада», а потім «Ленінець»; назва мінялася, але редакторська політика лишилася тією ж до сьогодні

Впродовж усієї радянської історії Василівки, всіма засобами пропаганди старанно створювався міт, що всі глобальні потрясіння тієї доби – це справа рук місцевих активістів: і пролетарська революція, і боротьба з бандитами-повстанцями, і колективізація і депортації. Виглядає так, що гроно прогресивних, обдарованих і просвітлених супергероїв-василівців, наче Прометей, вели за собою темних односельчан до світлого комуністичного майбутнього. Ось, наприклад, як «Історія Василівського району від заснування до 1980 р.» Заборжевського повідомляє про перемогу василівських активістів над антирадянськими повстанцями краю:

«Во второй половине ноября 1920г. Васильевка стала центром одного из компактных районов по борьбе с бандитизмом. Из местных жителей был создан отряд самообороны в составе 40 бойцов. Части 30-й Иркутской дивизии совместно с отрядом в 1922 г. покончили с бандитизмом». Тобто 40 добровольців з вулиці (без будь-якої спецпідготовки!)... ну, і ще з ними була дивізія [тогочасна стрілецька дивізія фактично нараховувала понад 10 тис. вояків].

Так само й місцевий партосередок (численністю аж 32 комуніста на травень 1931 р.!) за підтримки активу комнезаму (комітету незаможних селян) зігнав у колгоспи тисячі своїх земляків (2/3 василівських господарств) і сотні відіслав у Сибір (чи то поштою, чи то "по щучому велінню, по їхньому хотінню"). Звісно ж, за всіма цими потрясіннями стояли значно більші за місцевих парт. активістів сили, до того ж гарно вишколені, озброєні, нагодовані, а головне чужі й нечутливі до місцевого болю, традицій і світогляду. Бо набрані з України в Червону армію парубки ніколи б не воювали проти свого народу (батьків, сусідів, земляків) з таким розмахом. То були чужі люди, ті ж самі "зелені чоловічки" та "их там нет", яких через сто років ми побачили в Криму і на Донбасі. Все повторюється, особливо ненаказане зло.

Окрім придушення селянських повстань, створення колгоспів і депортацій, у вояків 30-ої Іркутської дивізії було ще й безліч інших окупаційних клопотів у нашому краї. Одним із них стало забезпечення порядку на будівництві Дніпрогесу, який почали споруджувати в 1927-му році без іноземних інвестицій, власних коштів і достатньої кількості важкої техніки. Всі недостачі фінансування з надлишком компенсувалися залученням величезних людських ресурсів – дешевих і безмежних: в нагоді стали і два запорізьких концтабори (коло підніжжя майбутнього Дніпрогесу на Павло-Кічкасі та в районі вокзалу Запоріжжя-II) і неவிбагливі мешканці навколишніх сіл. *«Зробсла політична свідомість трудящих Василівки виявилася і в тому, що близько 400 мешканців села пішли працювати на будівництво Дніпровської ГЕС ім. В.І. Леніна...»* [«Історія міст і сіл Української РСР», стор. 183]. Очікувати платню за свою роботу було би святотатством, бо ж Дніпрельстан (Дніпровську електро станцію) василівці будували для себе, виконуючи ідейний заповіт Леніна *«Комунізм – это Советская власть плюс электрификация всей страны...»* для того, щоби в кожній селянській хаті спалахнула *«лампочка Ильича»* (тільки в старших класах я зрозумів, що лампу Ілліча винайшов Едісон). Невідомо, які статки заробили василівці на будівництві Дніпрогесу (в 1932 році запустили перший гідроагрегат з американською турбіною, попри міжнародні санкції, як і сьогодні), а може просто раділи вже тому, що повернулися додому живими та здоровими на відміну від тих рабів, які спорудили ще одне диво Першої п'ятирічки – Біломорсько-Балтійський канал ім. Сталіна в 1931-1933 роках. Цей канал став справжнім апофеозом геніального керівництва "ефективного менеджера Росії" Йосипа Джугашвілі. Погляньте самі:

- Панамський канал довжиною 82 км будували з перервами майже 20 років;
- Суецький канал довжиною 163 км будували майже 11 років;
- Біломорканал довжиною 227 км збудували всього лишень за 20 місяців!!!

І це без державних та іноземних капіталовкладень, без застосування техніки, в умовах північної мерзлоти! Ну, чим не геній?! Чи варто при цьому згадувати, що з 200 тис. чоловік, які за 20 місяців пройшли через цю ударну будову, 110 тис. загинуло (іноді смертність сягала 700 осіб на добу). І жодного цвинтаря чи братської могили (О.Середюк)! Саме тоді згодилася крилата фраза начальника будівництва Біломорканалу Н.А. Френкеля: *«От заключённого нам надо взять всё в первые три месяца – а потом он нам не нужен!»*. Бо будуть сотні тисяч нових розкуркулених і репресованих з усіх неосяжних просторів "добровільного" союзу "незалежних" республік. Дніпрельстан ім. Леніна, Біломорканал ім. Сталіна... скільки ж їх іще було, цих диво-будов тоталітарної доби? (див. фото 57.5).

Фото 57.5. За офіційними радянськими даними близько 400 василівців добровільно «пішли працювати на будівництво Дніпровської ГЕС»; скільки наших розкуркулених земляків працювало в якості в'язнів неофіційно – невідомо; На агітплакаті – все той же надмірний ентузіазм і життєрадісність на обличчі безплатного радянського робітника (фото з Інтернету)

Розвиток перших п'ятирічних планів і мережі виправничо-трудова таборів співпали в часі – від 1928 року економіка СРСР виживала і навіть робила успіхи виключно за рахунок опертя на безоплатну рабську працю мільйонів своїх ув'язнених громадян. Цілі прошарки (класи) суспільства оголошувалися ворогами радянського народу (тобто кастою рабів), яку дозволялося безбожно, до смертного кінця експлуатувати. Потрапити в касту ворогів народу тоді було надзвичайно легко: за найменшим доносом, за найабсурднішим звинуваченням, – бо без цих внутрішніх рабів імперія СРСР не розбудувалася б. Тому злочинна судова система пачками штампувала надумані вироки, не переймаючись ні мораллю ні законністю; і летіли раби ешелони за ешелонами безперервним потоком в усі куточки неосяжної імперії. А коли справжніх злочинців не вистачало – їх починали з легкістю вигадувати. Ось, наприклад, що читаємо в інформаційному зведенні радянських спецслужб про події 1930-их рр. у Василівці:

«В 1930 году, среди населения района возникла антисоветская контрреволюционная организация «ТКП». В период коллективизации сельского хозяйства в этой контрреволюционной организации участвовало около 1000 человек. Наиболее активными участниками контрреволюционных организаций и волынок – было кулачество, в особенности то кулачество, которое было подвергнуто раскулачиванию. Отмечено ряд случаев открытого антисоветского выступления, главным образом самих кулаков, были также случаи со стороны отдельных середняков и даже бедняков, поддавшихся под влияние кулачества.

Антисоветская работа проводилась кулачеством и враждебным элементом, в большинстве через женщин, как наиболее отсталых в прошлом и подавляющихся капиталистическим гнетом.

В 1931 году организация «ТКП» была вскрыта. Главным центром этой организации оказалось с. Васильевка, а руководящее ядро состояло из местной интеллигенции б/эсеров и вообще людей с контрреволюционным прошлым. Указанная контрреволюционная организация имела свои ячейки по селам: Балки, Орлянка, Скельке, Златополе и т.д.»

Жахливе "полювання на відьом" охопило весь Василівський район. Тільки вдумайтеся в цифри: з близько 45 тис. усього населення Василівського р-ну – тисяча дорослих василівців (і то яких – переважно місцевої інтелігенції) було засуджено на табори і страту. А в кожного ж із них ще була родина, всі члени якої автоматично отримали тавро родича "ворога народу". І це тільки Василівщина, і тільки один рік з багатьох...

Тож, заядлих злочинців, а відтак і в'язнів-рабів, Всесоюзній Комуністичній Партії (б) для розбудови радянської держави вистачало. Бо інших джерел прибутків у більшовиків тоді практично вже не лишалося: все, що можна було експропріювати – вже давно конфіскували. Під вилучення потрапили навіть церковні реліквії та музейні коштовності. Про пограбування храмів ми вже згадували в розділі 54 (див. мал. 54.2), тепер торкнемося музейної справи:

В 1928 р. Рада Праці й Оборони СРСР та уряд УРСР синхронно ухвалили рішення про перегляд фондів музеїв з метою вилучення з них кольорових металів, що й було негайно здійснено – з експозицій та фондів музеїв (у тому числі й українських) "державно викрали" все, що блищить: золото, срібло, дорогоцінне каміння – тобто цінності за хімічним складом. Заради позолоти на банях і зруйнували капличку Василя Павловича Попова (див. фото 57.6).

Але цього виявилось замало, і в 1930-му році на Першому Всеросійському музейному з'їзді більшовиками було кинуте гасло боротьби з «речовим фетишизмом» – під вилучення з експозицій України тепер потрапляли й культурні цінності естетичного значення, які можна було продати за валюту капіталістам за кордон. Захоплюватися красою рідкісного музейного експонату віднині ставало осудним і буржуазним – проявом міщанства і релігійного речизму. В ході цієї непримиренної боротьби з «речовим фетишизмом», справжні пам'ятки мистецтва і культури з музеїв поцупили, а на їхнє місце помістили ілюстративний і текстовий матеріал – оце вже було по-пролетарськи!

Проти цього свавілля та варварства більшовицької репресивної машини вже ніхто не міг заперечити: організації чи особистості, здатної об'єднати розрізненні вогнища стихійного спротиву – не лишилося. Наприкінці 1920-их років ЦК ВКП(б) почувався вже настільки самовпевнено, що зважився ліквідувати всіх інших богів: будь-яка віра, окрім віри в комунізм, була заборонена, культова релігійна діяльність зупинена, священнослужителі ліквідовані, як клас, а церкви зруйновані чи перепрофільовані під потреби соціалістичного будівництва.

Саме тоді, в 1929 році, василівські ленінці до останнього камінчика розібрали казкову капличку В.П. Попова, куди він мріяв перенести рештки своїх батьків з-під загальної церкви і зробити з неї родову усипальню (див. фото 57.6). Сам же Петропавлівський храм (див. фото 44.4) в ті роки не здолали, а тільки зруйнували прилеглі до нього будинки хрестильні та співочої (стояли по кутам церковної огорожі зі сторони сучасної лікарні) та перетворили храм на електростанцію (виробничі шлаки зсипали туди ж, у церковні підвали, замуруючи ними й чотири саркофаги зі склепу Попових – там вони в шлаках стоять і сьогодні).

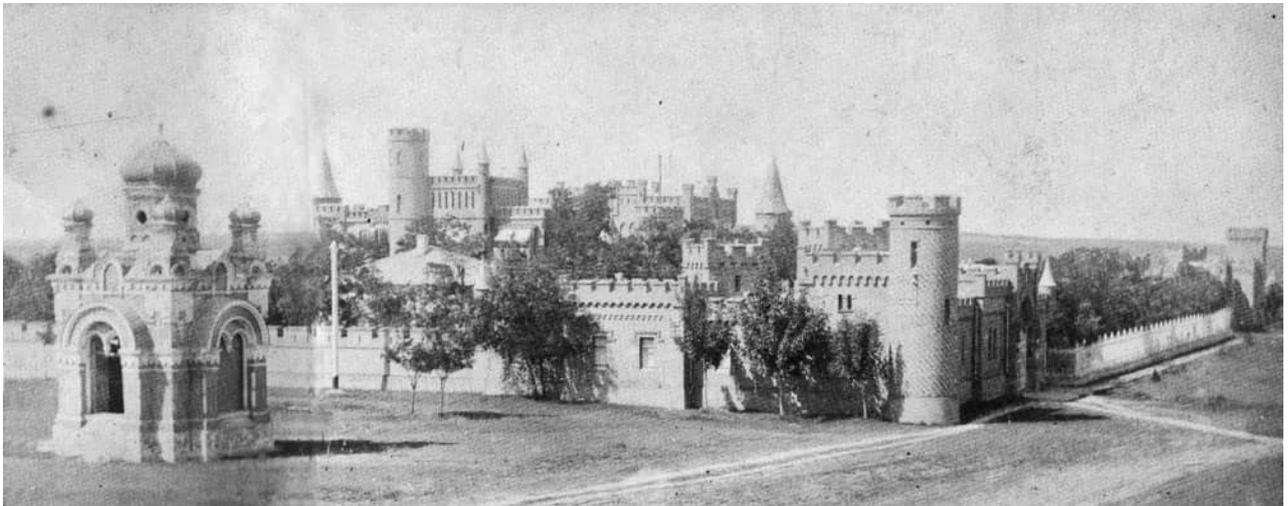

Фото 57.6. Капличка Попова на місці сучасного мисливського магазину (Гагаріна-18), зруйнована Советами в 1929 р.; Замок ще цілий-цілісінький в гущину паркової зелені (з Інтернету)

Проте не все було тільки поганим при більшовиках у добу Першої п'ятирічки: в 1930 році замість каплички у Василівці з'явилася МТС – машинно-тракторна станція! Її відкрили в колишніх коморах поміщика, розташованих поблизу бокового в'їзду в ярмарковий майдан зі сторони старовинної вулиці Щасливої/Свердлова, поруч з Народним театром (мал. 53.3). Величезний ярмарковий майдан, огорожений земляним валом і ровом, за Попових мав три входи зі шлагбаумами і регулярно збирав мешканців навколишніх сіл на свої базари. А коли НЕП згорнули (разом з вільним ринком і приватною власністю) то майдан став уже нікому й не потрібен: в наступні роки його північну частину поступово зайняла василівська МТС, яка з убогої ремонтної майстерні в коморі при каганці розрослася у величезне всесоюзно-відоме підприємство – василівську "Райсільгосптехніку". Але чи здобутки врівноважували втрати?

58. Убивство голодом

Якщо регулярний грабунок українських селян (продразв'орстка, розкуркулення, ясир депортованими на північ куркулями) чимось нагадували хрестоматійні наїзди кочових орд зі Степу (такі звичні для доби Середньовіччя і Козацтва), то події, що відбулися у Василівці в 1932-33 роках, мали найближчу подібність до середньовічного лиха Чорної Чуми середини 14-го століття. Але на цей раз причиною масового вимирання василівців стала не природна інфекція, а злонамірена людська діяльність. Всього за 1,5 роки в деяких селах нашого краю не лишилося й половини мешканців, а те що вижило – заглухло. Села заніміли! Цей феномен беззвуччя (ні голосів людських, ні репету тварин) вражав так же сильно, як і дзвінка осіння тиша наприкінці листопаду, коли від абсолютного завмирання обтяженої туманами природи аж дзвенить у вухах. Насправді, ми звикли до постійних звуків життя, хоча й не помічаємо їх. Прислухайтеся о будь-якій порі до фонового шуму великого поселення: навіть далеко за північ, серед глибокого сну вулиць, десь та й гавкне собака, або ж видасть себе іншим рухом прихований у темряві жвавий клубок численних організмів. Цілковитої тиші у великому селі бути просто не може. Але в 1932-33 роках вона була... і люди і тварини або лежали мертві, або напівживі заощаджували кожен рух (див. фото 58.1).

Фото 58.1. Типова картина для більшості степових сіл Василівського району весни 1933-го року; не розмістити цю світлинку на сторінках книги – значить вкотре збрехати про наше минуле, оминаючи незручні моменти (фото з Мережі)

Але як так сталося? Як таке могло статися взагалі?!

На початок 1930-их років влада у Василівському краї вже була цілком і повністю Радянською. Альтернатив їй не було: ніякого інакодумства, опозиції чи більш-менш спроможного опору. Стихію селянських повстань 1920-их років уже давно обезголовили, а помірковану інтелігенцію та заможних аполітичних господарів позбавили впливів, а подекуди й життя.

У Василівці встановилася наступна вертикаль влади: Московський ЦК ВКП(б) → їхні дисципліновані виконавці (всі майже суціль неукраїнського походження) з Київського, Дніпропетровського (Запорізький округ тоді входив до складу Дніпропетровської області) та Василівського осередків комуністичної партії → безпартійні місцеві активісти для безпосередньої роботи з масами. Існування і діяльність цієї чужорідної для українців адміністрації стали можливими тільки завдяки її опертю на потужні армійські гарнізони, які щільною мережею охопили всю Україну. Окупаційні війська були такими ж неукраїнськими за духом і походженням, як і та вища влада, яку вони охороняли; водночас, мобілізованих до лав Червоної армії українських парубків відсилали далеко за межі рідного краю для виконання інших, часто таких же не бойових завдань на просторах неозорої імперії (див. мал. 55.2). Нашою областю до 1941 року опікувалася 30-та Іркутська стрілецька дивізія.

Маючи таку величезну повноту влади, Всесоюзна Комуністична Партія Більшовиків (читай – московський уряд) отримала можливість чинити що завгодно в будь-якому куточку СРСР; бо Союз уже давно був не «Країною Рад», а жорстко централізованою тоталітарною імперією – «в Росії знищили царя, але не відмінили царизм» (О.Середюк).

Упиваючись трунком абсолютної влади, московські вожді вдалися до втілення своїх наймерзотніших бажань стосовно України, а саме:

- раз і назавжди заткнути пельку й досі невгамовному українському селянству, яке так відчайдушно, ще від 1918-го року, противилося встановленню Радянської влади; до того ж, на початку 1930-их років ставало щодалі очевиднішим, що світ наближається до нової війни, тож знищення волелюбних українців перетворювалося на санітарну зачистку прикордоння.

- скоротити поголів'я дармоїдів, якими ВКП(б) почала вважати селян-землеробів; справа в тому, що більшовицькі вожді щиро увірували в «тракторну революцію», в те, що «залізний кінь» (трактор) цілковито витіснить ручну працю зі сфери сільськогосподарського виробництва, а раз так, то нащо годувати мільйони непотрібних державі селянських ротів? Уся ця мережа МТС (машинно-тракторних станцій), яка в 1929-30 роках покрила Україну (в т.ч. й Василівська МТС), і запущений в 1930-му році ХТЗ (Харківський тракторний завод), і наступний голод – все це ланки однієї більшовицької мрії на ім'я Тракторна революція! [До речі, сьогоднішні велетні агробізнесу так же косо поглядають на сільську дрібноту власників земельних паїв. Що вигідно депутатам-можновладцям: розбудова села чи його вимирання і звільнення широкополюх ланів від автохтонних "дармоїдів"? – питання, на жаль, риторичне].

- вичавити з усьогонького населення України ті скарби, які воно назбирало за довгі століття життя і праці на рідній землі; ні для кого не секрет, що українські села завжди були заможнішими за *русские деревни*, а за часи НЕПу *хахлы* і зовсім розжирили! Проте відібрати ці розпорошені по руках родинні коштовності (золоті обручки, натільні хрестики, фамільні реліквії, ще царські монети й т.п.) технічно було не так вже й просто: як залізти за пазуху до кожного з десятків мільйонів громадян Радянської України? Це вам не гуртовий державний грабіж скупчених в одному місці панських, церковних чи музейних цінностей! Але природа наділила неукраїнських за походженням лідерів більшовизму геніальними здібностями, і ця складна задача отримала настільки ж винахідливий, як і жорстокий, розв'язок.

В 1932-му році Московський уряд СРСР перейшов до здійснення своїх патологічних бажань і планів стосовно волелюбного населення імперської окраїни (в т.ч. й українців):

1. Першим кроком стало раптове подвоєння норми хлібоздачі для України – це попри те, що 1931-32 роки були неврожайно-посушливими, а знищення приватних куркульських господарств і бездарне керування колективними господарствами (колгоспами, радгоспами) лишило незібраними з полів значні обсяги зерна, та й те, що зібрали, частково втратили під час обробки, транспортування й неякісного зберігання на елеваторах (вологе зерно). Нашій Дніпропетровській області (до 1939 р. в неї входила й Запорізька округа) постановили здати 88 млн. пудів зерна (що складало четверту частину загальнореспубліканського плану), якого ні теоретично ні практично на теренах Дніпропетровщини не було.

2. Ще до початку масового лиха, 7 серпня 1932 р. виходить постанова Центрального Виконавчого комітету та Ради Народних комісарів СРСР «Про охорону майна державних підприємств, колгоспів і кооперації і зміцнення громадської (соціалістичної) власності» – за крадіжку державного майна встановлювалася вища міра покарання. Влітку, окрім авторів постанови, ще ніхто не знав, до чого йдеться. Все прояснилося пізніше, з початком голоду, коли станом на 10 грудня 1932 р. по Дніпропетровщині за крадіжку зерна було засуджено 5752 людини (1888 з них – до розстрілу). Доходило до абсурду: селян засуджували навіть за те, що вони рвали колоски пшениці або жита на своїх городах. Так, збереглося звернення дільничного прокурору до Народного комісаріату юстиції за роз'ясненням чи можна вважати злочином різання колосків на власних городах, на що отримав відповідь: «В тих випадках, коли різання колосків на власних городах набуває поширеного характеру притягати винних до судової відповідальності» [І.Кочергін].

3. Тієї кількості зерна, яку вимагала від нас Москва, ні в приватних ні в колективних господарствах сумарно в нас просто не було. Тому, здавши все, що мав, Василівський район спромігся виконати план хлібозаготівлі тільки на 21,4% – за що потрапив у списки злісних боржників. Москва оголосила це «куркульським саботажем» і занесла деякі з наших сіл на «чорну дошку» (що нагадувало піратську "чорну мітку" – оголошення смертного вироку). Суть цього покарання виходила з "хлібної монополії" більшовиків, уже давно впровадженої на селі, за якою весь вироблений селянами продукт держава спочатку повністю забирала, а потім з нього видавала землеробам продуктові пайки – кому і скільки вважала за потрібне, тобто "годувала їх з руки". Тепер же, із занесенням села на «чорну дошку», окрадених селян

лишали без заробленого ними харчового пайка: підвіз товарів у село негайно припинявся, територію оточували чужі війська і проводили зачистку поселення від ворожих елементів і... залишків харчів. За свідченнями земляка-дніпропетровця все виглядало так: *«Оточили село. Не дозволялося вивозити та виносити сільгосппродукти, продавати товари. Zobов'язували кожен двір здати 40 кг м'яса – брали ж по 80. Так само відбирали й хліб. Із села вигнали всю худобу. Активісти ходили по селу і відбирали зерно. Всі магазини були закриті, а посівний матеріал вибрано. Коли у селян забрали все, люди почали пухнути з голоду; оскільки це сталося взимку, ніякого підніжного корму не було. Село загинуло майже повністю»* (І.Кочергін). За документами держархівів Запорізької та Дніпропетровської областей відтворено список населених пунктів, що були занесені на «чорну дошку» – 111 колгоспів, сіл, сільрад.

4. Одночасно з посиленою хлібозаготівлею і створенням штучного дефіциту харчів, більшовицький уряд розгортає цілу мережу *«торгзінів»* (від словосполучення *«торговля с иностранцами»*; на практиці – з голодуючими селянами). Ці магазини стали єдиним місцем, де під час голоду можна було придбати хоч деякі найнеобхідніші продукти харчування... але тільки за дорогоцінні метали або валюту. Постанова *«Про утворення Всеукраїнської контори торгзину»* також була прийнята заздалегідь, до початку великого лиха, ще 29 червня 1932 р.; в ній зокрема йшлося, що *«мобілізація внутрі країни ефективної валюти відіграє колосальну роль...»*, що все *«побутове золото... необхідно зібрати за допомогою системи "торгзину" і направити на службу інтересам пролетарської держави»*. Так, синхронно з хлібозаготівлею Москва готувалася також і до золотозаготівлі – *«золотій лихоманки по-комуністичному. Де жертви самі дістають зі схованок і несуть завойовникам свої родові скарби. Лиш би відстрочити голодну смерть. А, може, й вижити»* (О.Надоша, В.Гонський). Впродовж року в Україні вже діяло 263 магазини "торгзину", кожен з яких мав мережу приймальних пунктів, лавок, відділень з осередками. Втридешево здаючи хитрій державі свої дорогоцінні (не лише матеріально, але й духовно) сімейні реліквії та особисті прикраси, люди навзаєм отримували навіть не продукти, а товарні ордери (бони; пізніше – *«заборні книжки»*), по яким ще тільки мали колись, іноді через місяці, отоваритись; багато хто до того моменту вже й не доживав, лишившись і без золота і без продуктів – ідеально прибуткова комерційна схема ошуканства.

5. Восени 1932 року випадки смертей від голоду стають у Василівському районі вже непоодинокими. Але замість допомоги, радянський уряд робочих і селян ще сильніше почав "закручувати гайки": на боржників-селян (в першу чергу одноосібників) наклали грошові та натуральні штрафи за нездане державі зерно. В ході подвірних обшуків озброєні залізними щупами активісти азартно трусили госпді своїх односельчан, знаходячи схованки харчів і конфісковуючи все: соління, овочі, фруктову сушку – будь-що (див. фото 58.2), прирікаючи вже голодних людей на неминучу смерть без продуктових запасів посеред зими. Реквізиції насінневих фондів і приватних залишків хлібу дозволили ЦК ВКП(б) з листопада 1932-го по січень 1933-го викачати з України до Росії додатково ще 89,5 млн. пудів зерна – останнє...

Фото 58.2. Озброєні пістолями і щупами активісти азартно "грають у схованки" зі своїми голодними односельчанами, вигрібаючи в них клунки, бочки і мерзлі овочі; порівняйте щасливу морду активіста в ямі – з обличчями розчавлених конфіскацією селян (світлина з Мережі)

6. Не одразу українці зрозуміли, що для них уготувала Московська влада; в це ніяк не можна було повірити звичайній людині! Ще знаходилися місцеві відчайдухи-комуністи, які писали листи, їздили особисто і намагалися пояснити своєму вищому керівництву цю, як здавалося їм, помилку господарювання. Але в грудні 1932-го року обласним та районним комітетам партії було надіслано розпорядження ЦК Всесоюзної КП(б) згідно якого колгоспи мали здати не лише планове зерно, але й насінневі фонди: «Досі, – зазначалося в документі, – районні начальники не зрозуміли..., що все зерно, яке є в наявності в колгоспах, в тому числі й, так звані, насінневі фонди, повинно бути здане в план хлібозаготівель. Будь-яку затримку у вивозі цих фондів ЦК буде розглядати як саботаж хлібозаготівель з боку районного керівництва і застосує відповідні заходи». Ось так! Не зрозуміло районне керівництво того факту, що українське селянство необхідно задавити голодом, тому комуністична парія й змушена була ще раз нагадати про це (І.Кочергін). Всіх "нетямущих" місцевих керівників репресували [тільки за листопад 1932 року в області арештували 340 голів колгоспів, 750 членів правління та сотні інших відповідальних робітників]. Особливого розголосу набув показовий судовий процес над керівниками сусіднього Оріхівського району – «зрадниками інтересів комуністичної партії» [всього, впродовж 1933 року з лав КП(б)У виключили 100 тисяч українських комуністів; виключення з партії тоді автоматично означало висилку в табори або ж розстріл]. На місце репресованих прийшли нові виконавці волі ЦК ВКП(б), які тепер за будь-яку ціну намагалися вижити і вижати з населення зерно разом з їхнім життям; час сумнівів минув.

7. Відчуваючи себе у пастці, сільське населення намаглося вирватися з приречених на вимирання сіл: дістатися міста, виміняти там щось зі свого нехитрого краму на харчі, влаштуватися на будь-яку роботу (хай навіть на Дніпрогес за миску баланди і кусень хлібу, який зможуть передати своїй голодуючій родині), або ж поїхати ще далі на вугільні шахти Донбасу, де гірникам видавали аж 400 грамів хліба на день(!), чи ще й ще далі, за межі богом забутої в ті роки України аж у Росію, де, за чутками, голоду й зовсім не було. І почався вихід населення із сіл, наче біблійний "Ісход" (див. фото 58.3). Проте ЦК Всесоюзної КП(б) хутко зорієнтувався в прорахунку і заткнув цю шпаринку в пастці: 27 грудня 1932-го року в СРСР було запроваджено паспортну систему. Без паспорта ніхто не мав права залишати своє місце проживання, а спійманий поза ним – вважався карним злочинцем-волоцюгою. Вся демонічна підступність цієї постанови полягала в тому, що селянам-колгоспникам цих паспортів ніхто й не поспішав видавати аж до 1956 року! (моя бабця Віра, колгоспниця-доярка із сусіднього району, з великими труднощами отримала свій перший радянський паспорт лише в 1959 р.). Майже на чверть століття безпаспортні селяни виявилися закріпленими, а простіше кажучи закріпаченими, за своїми колгоспами як безправні державні найманці (І.Кочергін). На додачу до цього, 22 січня 1933 р. Сталін з Молотовим підписали ще один наказ, яким не допускався виїзд селян з України до Росії і Білорусі: всю Україну оточили військовими загонами, які не випускали селян за кордони Радянської України; на шляхах чатували патрулі, а навколо сіл діяли заслонові загоны військ наркомату внутрішніх справ, НКВС; без довідки сільської ради селянин не мав права залишати село; в кращому випадку його затримували і повертали назад до місця проживання, яке нагадувало резервацію (І.Кочергін). Але попри все, василівці йшли і йшли в Запоріжжя, на Донбас, на роботу і торги; їх ловили на шляхах сполучень, забирали куплений хліб під приводом боротьби зі спекуляцією, били, арештовували, а вони йшли...

Фото 58.3. Масові переміщення селян у 1933-му: з голодних сіл у місто і назад (фото з Інтернету)

Так за півроку, з літа до зими 1932-го, ЦК ВКП(б) замкнув голодну пастку навколо всієї України. Наступний, 1933-ій рік, був лише наслідком цих дій – повільною і жахливою смертю сконало декілька мільйонів українців. У деяких степових селах Василівського р-ну не лишилося й половини мешканців; приплавневим селам (Василівці, Скельці, Янчекраку, Балкам тощо) поталанило більше – Великий Луг-батько допоміг нам рибою, дичиною, борошном з коріння очерету й іншими нетрадиційними смаколиками. Та навіть попри це, в самій Василівці смертність збільшилася в 5-6 разів ніж зазвичай (див. мал. 58.4).

Мал. 58.4. Рання весна в усі часи була найголоднішою порою року: запаси старого врожаю вже вибрані, а новий – ще не виріс; але того, що відбувалося на плодючих українських чорноземах, сама природа яких заперечує можливість голодної смерті, жодна весна ще ніколи не бачила: навесні 1933-го від голоду в Україні помирало 17 людей щохвилини, одна тисяча — щогодини, майже 25 тисяч — щодня....

«Тривале голодування призводило до апатії й деморалізації людської свідомості, до божевілля й канібалізму, перетворювало людей на тварин. У березні 1933 р. канібалізм набув характеру епідемії. В архіві МВС України лише по Дніпропетровській області зберігається 73 справи про людоїдів» (І.Кочергін).

Впродовж 1933-го року в більшості українських родин кожна друга дитина загинула, або ж помер один із батьків. За свідченнями очевидців не треба ходити в архів – достатньо було б розпитати своїх дідусів і бабусь, які за радянського режиму, окрім всього, навчилися ще й мовчанню. Сьогодні можна було б і розказати про все, але вже нікому: тільки й відомо, що в 1926-27 роках мамину родину із сусіднього району Запорізької області чомусь вислали в Павлодарську область, звідки на початку 30-их років мамина бабця Феня з малими дітьми повернулася назад, тільки для того, щоби під час голоду в 1933-му померти разом зі своїм малим онуком Стефаном. Такі скупі уривки нерозказаних сімейних історій.

Про тодішні події у Василівці зі слів наших старожилів – можна прочитати в чудовій аналітичній статті Володимира Володимировича Мешкова, розташованій у додатку Ч.VIII-B наприкінці поточної частини книги.

Пастка голоду захопувалася за василівцями настільки повільно й непомітно, що для багатьох так і лишилося невтямки, як же вони примудрилися потрапити в таку халепу, з якої вже не було виходу? Звісно ж, на порозі неминучої смерті охлялі люди кинулися бунтувати, але запізно: сил у виснажених тривалим недоїданням і морально пригнічених до стану апатії хліборобів не лишалося. Всі ці виступи супроти озброєних і вгодованих загонів активістів та червоноармійців швидше нагадували крик відчаю і конвульсії помираючого, ніж продуманий спротив. Саме таким виглядає відчайдушний штурм василівськими чоловіками (змушеними безпорадно дивитися на згасання своїх родин) переповненого районного зерносховища.

Холодною ранньою весною два десятка чоловіків, озброївшись палицями, вилами та клунками, рішуче попрямували до василівського зерносховища, яке тоді розташовувалося на місці сучасного хірургічно-реанімаційного відділення лікарні, через дорогу (вул. Лікарняна) від колишньої панської садиби Попових (пров. Дружби-2). Ще за життя Василя Павловича Попова на цьому дворі стояла двоповерхова дерев'яна контора садиби, але в 1894-му році вона згоріла, і простір між двома службовими будинками (вул. Лікарняна-3, санстанція – де жив тодішній помічник керуючого економією Сопін; і вул. Лікарняна-5, рентген корпус – де згодом оселився новий керуючий економією В.Л. Перовський) так і лишився незабудованим, виконуючи різні господарські функції при садибі поміщика. На цьому дворі й влаштували більшовики в 1932-33 роках зерносховище – звичайнісінькі бурти (купи накритего брезентом зерна прямо на голій землі) під охороною солдатів НКВД, які навіть не розуміли української мови (а навіщо?). Сюди й попрямували збуджені голодом василівці за своїм зерном.

На що вони розраховували, не відомо: чи сподівалися на свою численну перевагу, чи існувала якась потаємна домовленість з котримсь із охоронців, чи покладалися на якусь неймовірну удачу, а чи просто вже не могли зважити свої шанси? Але якийсь розрахунок таки був, бо зерна в клунки вони встигли набрати. Проте щось пішло не за планом, і солдати НКВС почали рясно розстрілювати «розкрадачів державної власності» з рушниць. Мужики порснули від зерна, як сполохані горобці, кинувшись навіть – через пустир занедбаного дворища панської садиби (внутрішній двір контори музею, пров. Дружби-2) до своїх домівок у Чокракській балці. Знавіснілі чужинці-охоронці з матюччям розстрілювали їх навздогін у спину; з таким же матюччям, не випускаючи з рук дорогоцінних клунків із зерном (в яких було життя їхніх родин) василівці гоном неслися безлюдними вулицями напівмертвого міста. Не всім у той день посміхнулося щастя; семеро-восьмеро з чоловіків так і лишилися трупом лежати на пустирищі панського дому поруч із золотим зерном, дехто сконав уже вдома від отриманих поранень; але ті, яким поталанило пережити цей день, на деякий час відігнали від своїх осель примару голодної смерті. Розстріляних нещасливців НКВСники хутко повкидали на два вози і відвезли невідь-куди – смерть в окупованій Радянською владою Василівці була в ті дні повсякденною, звичною справою. Про стрілянину і загиблих мало хто цікавився, бо це безпосередньо не стосувалося єдиного питання, що хвилювало: "Де взяти їжу?!"; тільки зрідка, отупілі від пошуків їжі василівці побічно цікавилися, чи ще живі їхні сусіди й родичі.

На подібні безумні акції непокори людей штовхав голод і любов до своїх близьких, бо споглядати, як без їжі конають власні діти було ще гіршим:

"Діти вмирають з голоду особливо. Спочатку плачуть, потім затихають і хутко старіються. Роки призначеного їм життя проходять немов миттю. Очі їх, величезні очі, дивляться на світ, як очі старого, що вже збагнули всю правду, вірніш, неправду життя. Жах війни - ніщо порівняно з очима дитини, що конає з голоду. Йдеш повз них, що лежать на вулиці, біля плоту, під муrom, а очі дітей протинають тебе наскрізь. Вони сповнені тихим здивуванням: йде людина, а не вмирає. Значить, один з тих, що на них батьки вказують, як на причину їх смерті. І коли вогник життя, ледве тліючи в них, нарешті догоряє, вони лягають, як лягли увечері, заколисувані голосом матері чи старшої сестри, і засипляють вічним сном".
(Евген Маланюк «Волошкові очі», 1935 р.)

Коли зійшли сніги і відтала земля, збільшилися шанси відшукати щось поживне: до рота лізло все, що хоч віддалено нагадувало їжу. Ось, лишень деякі страви з меню 1933-го, складеному за спогадами старожилів, які то пережили:

Бадилля	Горобці	Картопля сира	Макуха	Слимаки
Баланда	Горох	Картопля гнила	Миші	Собаки
Боби	Граки	Картопля торішня	Мишій	Сорочачі яйця
Бовтанка	Гриби	Картопля мерзла	Молочай	Сороки
Бруньки	Гусінь	Квасолиння	Недозріле зерно	Соя
Бузина	Дерть	Квіти	Очерет	Спориш
Буряк	Жаби	Кінські кізяки	Паслін	Трава
Бур'ян	Жолуді	Кішки	Пацюки	Тирса
Вика	Затірка	Колоски зелені	Пирій	Фекалії
Висівки	Здохлятина	Конина	Полова	Ховрахи
Вода	Зелень	Кора дерев	Пуголовки	Хрущі
Ворони	Зерно горіле	Кульбаба	Пшоно	Цвіт дерев
Газети	Зерно з мишачих нір	Кукурудза	Равлики	Цибуля
Галушки	Зерно посівне	Листя дерев	Риба	Черепашки
Гарбузи	Зілля різне	Лобода	Ріпак	Шпаки
Глина біла	Калачики	Лопухи	Сіно	Щавель кінський
Голуби	Капуста	Лушпиння	Сливки	Ящірки

Ви б таке їли? Мабуть, що так; і я також... не доведи Господь!

Нездорова їжа, яка власне і не була їжею, викликала гострі кишкові захворювання, лікувати які ніхто й не збирався. Тривале недоїдання та виснаження послаблювали організм, і до людей чіплялися всілякі застуди й болячки, ще збільшуючи й без того велику смертність. Але той, хто дотяг до нового врожаю літа 1933-го року, вже мав шанси лишитися в живих... якщо влада знову не забере харчі та не змусить помирати. Ця непевність у завтрашньому дні та цей жах перед всемогутністю радянської влади назавжди щось зломали в душах людей, які пройшли крізь насилля голодом. Радянська влада в цій битві з українським селянством безумовно перемогла! Всюди лунали врочисті промови, святкування та вихвалання:

«Нам відомо, що мільйони вмирають, але славне майбутнє Радянського Союзу виправдає це» (Голова ВУЦВК Г.Петровський, на честь якого був названий Дніпропетровськ).

«Безжальна боротьба відбувається між селянством і нашим урядом. Це боротьба не на життя, а на смерть. Цей рік був роком перевірки нашої сили та їхньої витривалості. Потрібен був голод, щоб показати їм, хто тут господар. Це коштувало мільйонів жертв, але колгоспна система має тут залишитися навіки. Ми виграли війну» (Мендель Хатаєвич, член Політбюро ЦК КП(б)У, осінь 1933 року).

Їм не боліло. Москва не голодувала. В той час, коли оточені радянськими військами українці вимирали від голоду селами, Москва не припиняла експорт видушеного з України зерна за кордон:

- в 1931 році було вивезено 3 млн. тон зернових;
- в 1932 і 1933 роках, у розпал голодного мору, – по 1,7 млн. тон щороку;
- тоді як 345 тис. тон зерна, проданих на експорт у першій половині 1933-го року, могли би забезпечити 2 мільйона людей щоденним раціоном (1 кг) впродовж півроку;
- в 1933 році харчові продукти становили 20% експорту СРСР.

Так же успішно пройшла і золотозаготівля в *хахляцкай* Україні; за неповних два роки через мережу магазинів торгзін УСРР від конаючих українців до Москви надійшло:

- в 1932 році – 21 тона золота (26,8 млн. крб.) та 18,5 тон срібла (0,3 млн. крб.);
- в 1933 році – 44,9 тон золота (58 млн. крб.) і 1420,5 тон срібла (22,9 млн. крб.);
- в 1932-33 роках за кордон відправили також різного антикваріату (твори мистецтва, старовинні коштовності) на суму 5,8 млн. інвалютних крб.

Перемога більшовицького уряду Москви над Україною і рештою бунтівних республік стала цілковитою на всіх фронтах: демографічному, політичному, фінансовому! Це визнала й "прогресивна" світова спільнота: в 1932-35 роках Радянський Союз встановив дипломатичні відносини з більшістю країн світу (в т.ч. й США – восени 1933 року!!!). Москва тріумфувала!

Разом з населенням Великої України від мору голодом постраждали також мешканці інших земель компактного проживання українців: Кубань, Поволжя (Жовтий Клин), а також волелюбні казахи (до речі, їхня країна зветься Казахстан – "країна казаків", а буква "х" – то вже вставка Російської імперії, щоби відрізнити їх від Донських та інших "*казаков*").

Що стало з Василівкою після голодомору? Ще більше переселенців і росифікації, ще менше питомо українського і самоврядного; авторитаризм чужинницької влади і колгоспна система нарешті стали нормою василівського життя. Нас зламали. Ще мерзотнішим було те, що про голод заборонили згадувати – його не було! Ні могил, ні світлин, ні панахид – нічого! Цілі роди пішли у небуття, не лишивши жодного родича для спомину – наче їх ніколи й не було на землі... Відбувся колосальний обрив місцевих культурних традицій.

А що ж про події 1933-го року розповідає 26-томна «Історія міст і сіл УРСР» стосовно Василівки? Ви не повірите, але всього лишень одне речення:

«1933 року колгости Василівки з допомогою МТС своєчасно засіяли всі площі, швидко і без втрат зібрали врожай, успішно виконали плани хлібозаготівель» (стор. 184).

На цьому тлі, заклики моїх знайомих-комуністів *«Вот только не надо переписывать историю!»* звучать, як мінімум, підло. Та вона ще й не написана, історія українського народу!

59. Храм пролетарської культури

Новий урожай 1933 року призупинив пошесть голодних смертей навіть попри те, що зібрали його не повністю – не вистачило рук, площа посівів на одного працездатного зроста в 10 разів (І.Кочергін). Але масовий падіж населення припинився. ЦК ВКП(б) вдовольнився досягнутим результатом і вирішив надалі не продовжувати виховання голодом, дозволивши селянам трохи поїсти. Мета була досягнута; місцевий спротив колгоспній системі та всьому радянському ладу зламано; зміни мали вигляд докорінних і безповоротних [під час Другої Світової війни українці Східних земель уже не створили своєї УПА, як то зробили українці Західних земель, не вихолощених голодомором].

Психологічний стан василівців 1933-го року передає унікально збережена дослівна цитата тодішнього василівського компартійного ветерана М.Ф. Малахова – росіянина, який ще в 1917-му році щиро повірив у більшовизм і був організатором василівського партійного осередку, волосного ревкому і т.п. Його слова звучать сьогодні, наче пряма мова з далекого і втраченого минулого: *«Протестов и выступлений со стороны народа я никаких не ожидаю. Народ совершенно поработен и придавлен. Прежних людей, которые когда-то смело лезли на штыки – теперь нет. Нынешний народ голодает, пухнет от недоедания. Будут подыхать и будут молчать. Социализму не построят, а разруху сделают грандиозную»*. Цими словами, підслуханими й донесеними в ГПУ, перший василівський комуніст підписав собі вирок: у спеціальному зведенні уповноваженого ДПУ про настрої серед селян Василівського району, в заключному розділі *«Наши мероприятия»* з'явився ще один пункт: *«б. Материалы на Малахова приобщены к имеющемуся на него делу...»*. Що певно означає цей канцеляризм – невідомо, але навряд чи щось гарне для товарища Малахова М.Ф. [цитата з «Національної книги пам'яті жертв голодомору в Україні. Запорізька область», стор. 699].

Масштаб отриманої василівцями психотравми важко уявити; уцілілим не дозволялося навіть сумувати за померлими – перепоховати їх по-людськи, відслужити "за упокій душі" в церкві, переплакати й очиститися. Натомість, василівців змусили приєднатися до святкувань успіхів переможців, до возвеличення катів і продовження будівництва власної в'язниці духу – тоталітарної системи російського більшовизму. Ранньою весною 1934-го року у Василівці помпезно розпочали зводити Будинок соціальної культури імені Горького.

Ці будинки пролетарської культури (клуби, народні театри тощо) були невід'ємною частиною радянської пропаганди, своєрідними "храмами", з амвонів яких "проповідували" за світле прийдешнє Царство Комунізму. Створення щільної мережі подібних закладів, куди за будь-якої погоди можна було зганяти місцеве населення на проповіді та в стінах яких можна було творити інші комуністичні священнодійства – стало першочерговою справою зміцнілої на місцях радянської (кремлівської) влади.

Як і всі храми, новий будинок культури в райцентрі Василівка планувалося звести на самій високій горі, монументально велично і неперевершено! Посеред одноповерхових хатинок тодішньої Василівки (здебільш глинобитних) це завдання виглядало не таким вже й важким; на всю околицю існувала тільки одна двоповерхова споруда – розкішний палац Попова, та ще поодинокі шпилі замкових веж і церковних дзвіниць. Тож, храм нової влади теж мусив бути заввишки не меншим за два поверхи і перевершувати решту споруд як не вишуканістю, то хоча б розмірами.

Перший будинок Народного театру (клубу), на який у 1920 р. переладнали величезну, складену з дубових колод, панську комору (стояла при дорозі до Карачекракської переправи Кримського шляху, поблизу північного входу в ярмарковий майдан; див. мал. 53.3), василівські месники спалили ще наприкінці 1920-их років. Тепер на тому місці розросталася МТС, створюючи навколо себе розгاردіаши великого ремонтного двору, і повертати туди осередок культури (навіть пролетарської) не було ніякого резону. Тому під місце для нової споруди обрали гребінь Чокрак-Карачекракського вододілу поблизу центрального західного входу в ярмарковий майдан, звідки цю монументальну красу було би видно *«до самых до окраин»* сільської глухомані (див. мал. 59.1).

Фото 59.1. Навіть наприкінці 1960-их років Будинок Культури (червона стрілка) все ще здіймався над усіма хатами і майорів на все село, доки його не підсиділа новобудова по вул. Театральній-9 (синя стрілка). На місці сучасної вулиці Соборної зяє рівчак розбитої за століття дороги на Михайлівку; нову бруківку виклали по узбіччю, де нині тротуар (з Мережі)

В ту пору на обраному під забудову місці стояв старий будинок протоієрея Федора Попова, останнього священика Василівського Петропавлівського храму, репресованого ще наприкінці 1920-их років (Бульвар Центральний-5); відтоді в ньому жила його дочка Марія Конюшенко, яка в силу свого класового походження просто не мала права на щасливе життя при новій владі. Тож Марію безцеремонно вигнали з рідного дворища в холодну та голодну весну, хату розвалили й натомість зачали нове будівництво. Більшовицьких планувальників не знітило навіть те, що внутрішні двори садиб Конюшенків і Чимарів (Б. Центральний 5 і 3) виходили на старезний (ще татарський) досі діючий цвинтар, де була похована й розстріляна червоними в 1920 р. василівська інтелігенція (див. мал. 53.2), де можливо ховали зморених голодом людей і шойно рік тому (останні поховання на цьому цвинтарі датовані 1942-им р.). До речі, влаштовувати танці на кістках було улюбленою справою окупаційного керівництва; їм мало було просто вбити, потрібно було ще й змусити нащадків танцювати на кістках своїх пращурів. Подібних парків атракціонів на місцях масових поховань жертв радянської влади повно по всій Україні, й Василівка тут не виняток (пізніше, на фундаменті нашої церкви, над головами Попових, які й досі лежать там у склепі, збудують літню естраду, а на прилеглому храмовому цвинтарі – атракціони каруселей, човників та інших гоцалок).

Замовником, спонсором і постачальником будматеріалів цього епічного радянського проекту було обласне партійне керівництво, яке за вказівкою республіканського начальства намагалося в стислі терміни вкрити всі підлеглі території потужною мережею агітпросвітніх закладів. І ось, всього за декілька місяців до неба стрімко злетіли стіни першого поверху і... будівництво заглухло: "хтось" пропив і розтранжиричав виділені державою лісоматеріали на перекриття першого поверху – ну, з ким не буває? всі ми люди. Але наприкінці літа з області приїхало партійне керівництво в шкірянці й колегіально пояснило районним пройдам, що заріє їх живцем у будмайданчик, якщо клуб не стоятиме в суворо визначені партією терміни. Шкірянка поїхала, а місцеве начальство вмить протверезіло – перед очима промайнула ціла вервечка з десятків і сотень знищених тільки за минулий рік відповідальних працівників із сусідніх господарств, а в хвості цієї череди вони вже цілком виразно побачили й себе...

Аргументи за продовження будівництва були більш ніж переконливими, такими ж очевидними, як і відсутність розбазарених будматеріалів. Врешті-решт, після безсонних мук творчості вихід знайшовся: поруч стояв об'єкт антипролетарської буржуазної культури, за знищення якого (при вдалому ідеологічному обґрунтуванні) могло нічого й не бути. Мався на увазі палац замку Попова – перлина всього комплексу, який своєю неземною красою наче

насміхався з усіх потуг і старань молодшої пролетарської культури збудувати щось краще. Між палацами двох епох неминуче назривала конкуренція; але хто переможе в цьому протистоянні, та де радянська влада поставить кому в реченні «Перевершити неможливо знищити (шедеври попередньої доби)» – в 1930-их роках уже ніхто не сумнівався. Палац Попова був приречений; і те, що його другий поверх займала шкільна їдальня, а решту кімнат – численні держустанови, його не рятувало. За одну ніч споруду оголосили аварійною, склали акт про її непридатність і наказали всім установам негайно вимітатися звідти.

За тиждень до кінця літа 1934-го року в міцну кладку вічної споруди врзалися перші залізні ломы та кирки. Поспіхом видирали ліс, за нестачу якого ледь не відправили весь василівський партактив у Сибір валити ліс до кінця свого життя. Годилося все: і добротні крокви з розкритого від черепиці даху і не менш якісні бруси і дошки з перекриттів між поверхами. Що означає фраза: «вилучити перекриття між поверхами»? – це повне знищення всього, що стояло на підлозі другого поверху; перетворення його на купу будівельного сміття, яке падаючи вниз розбиває і хоронить під собою все розташоване в кімнатах першого поверху. Після цієї фрази лишаються руїни голих стін, з внутрішніх кімнат яких видно небо крізь пройми відсутніх стель (фото 59.2).

Фото 59.2. Позбавлені даху і внутрішніх перекриттів приміщення палацу Попових від середини 1930-их років (світлина з Інтернету)

Руйнуючи палац, не жаліли й решти панських витребеньок – «Таможня даєт добро!», бо ж вище радянське начальство, якщо й не захочувало, то принаймні поблажливо дивилося на знищення реліктів буржуазного мистецтва:

- для полегшення транспортування видобутих з маєтку будматеріалів тоді ж розібрали й кований паркан між Східним і Північним флігелями (див. фото 59.3); а за ним і решту замкової огорожі; трошили огорожу передусім василівські хлопчачки (заради свинцевих пластин в основі кожного стовпчика, які потім переробляли на рибацькі грузила), але ніхто їх за це не сварив: після пережитого голоду і руйнації найкращої споруди міста все інше – марнота;

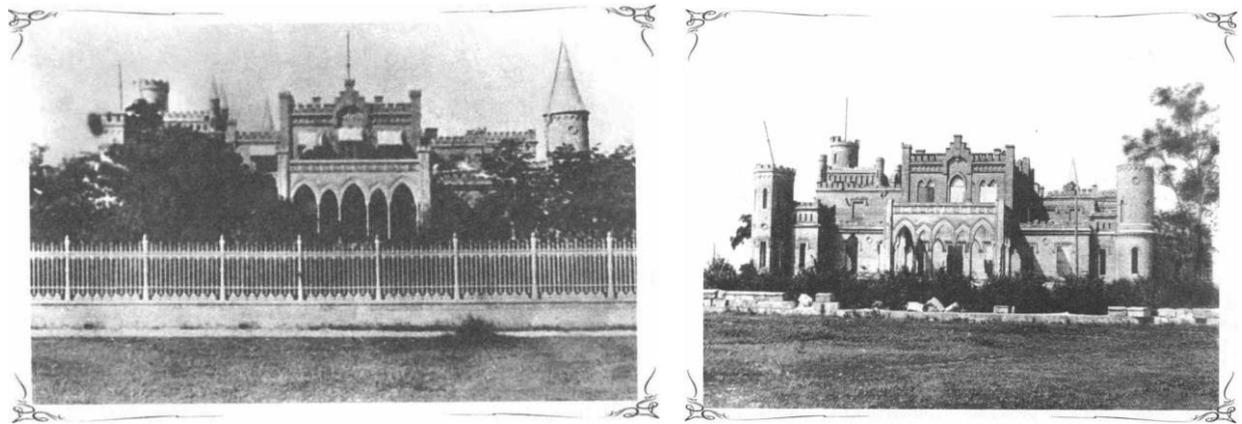

Фото 59.3. Паркові дерева, кована огорожа навколо замку і гостроверхі дахи веж зникли одночасно з руйнуванням палацу Попових у середині 1930-их рр. (фото з книги «Нариси Таврії»)

- з падінням замку, під сокирою ліг і розкішний Великий парк в долині Карачекраку (цей процес розпочався ще в революційні роки, пришвидшився наприкінці 1920-их, в пору Сталінського перелому, і завершився невдовзі після Другої Світової війни);

- тоді ж, поза законом опинилася й нічийна дача Василя Перовського "Етонія" в кінці головної алеї Великого парку (див. мал. 45.4), яку василівці розтягли по шматкам на свої буденні потреби [так само, вже в нинішню добу Незалежності "розтали" нічийні тваринницькі комплекси, тракторні бригади, клуби тощо – чи за півстоліття ми в цьому змінилися?].

На якомусь етапі трощення казкового замку в голову невідомого виконроба прийшла геніальна ідея використати дійсно прекрасні елементи його декору в оздобленні нового будинку культури. І ось, вже везуть через усе містечко брутално виламані з пройма палацу білосніжні мармурові сходи і паки вибитих з підлоги дзеркальної зали персидських кахлів. Але в новому тілі кубічного монстра соцреалізму ці вкраплення заморської краси втратили весь свій казковий чар (див. фото 59.4).

Фото 59.4. Білий сніг мармурових сходів і персидські кахлі, виламані з палацу Попових (збудований у 1894-му році) та використані під час спорудження Василівського будинку соціальної культури ім. Горького (розпочато в 1934-му році)

Невідомо, в яких візерунках лежали ці кахлі на підлозі дзеркальної зали палацу, але напевно не таким наляпом, як їх подекуди склали без будь-якого смаку нові будівельники → Деякі пошкодження сходи отримали ще під час демонтажу.

Урочисте відкриття Василівського будинку культури відбулося в 1937-му році; на той час від його переможеного конкурента лишилися тільки щербаті кучугури напівзруйнованих стін... Ця важка битва двох ідеологічних стилів вкотре наочно довела рішучу та безсумнівну перевагу пролетарської культури над буржуазною (див. фото 59.5).

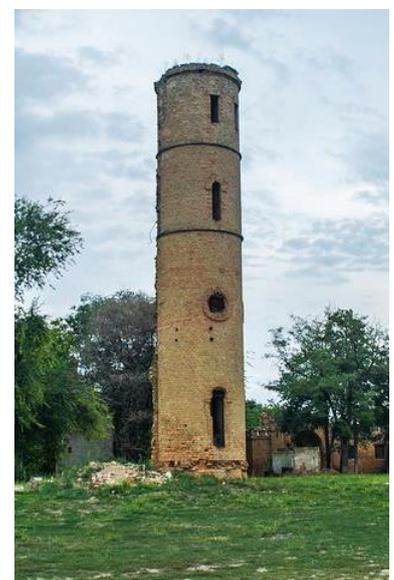

Фото 59.5. Василівський палац культури, збудований у 1934-37 рр., на світліні 1970 р. і сучасна світлина єдиної вежі палацу Попових, яка дивом збереглася до наших днів (з Інтернету)

60. Жити стало краще, жити стало веселіше

Після знайомства з попередніми розділами історії (примусова колективізація, розкуркулення, депортації, голодомор) може скластися враження, що все було погано, а василівці почувалися найнещаснішими людьми на землі. Проте дійсність була такою, як завжди: врівноважено щасливо-нещасною, сонячно-похмурою, радісно-сумною, – як і в усі віки. Шокові події справді вибивали людей з колії, але за висловом невідомого автора *«Людина – це така тварина, що звикає до всього»*, – і невдовзі універсальні закони всесвіту і життя вже знову працювали: дощ падав з неба на землю, рослини тяглися до сонця, люди кохалися і народжували дітей. Життя продовжувалося, бо воно одне; іншого не буває.

Найгірше почувалися старі люди, обсажені спогадами; найкраще велося молоді, яка не знала іншого буття, окрім радянського. Досконала державна пропаганда захоплювала молоді серця у вир майбутніх звершень, кидала на шляхи прогресу і здолання будь-яких перешкод під проводом ідеальної комуністичної партії. Газети, радіо, численні агітпрацівники – все працювало на створення гідного іміджу влади, безсумнівної довіри до неї і мотивації на подальше служіння *«Радянській Батьківщині»* (в яку перелицювалася Російська імперія).

Тож, закономірно, вслід за голодомором прийшли роки звичайного життя зі своїми піднесеннями і спадами. За деякими ознаками відчувалися навіть прогресивні зрушення:

- робітники колгоспів і радгоспів засівали поля і зміцнювали тваринницьку базу; все більше їм на допомогу приходила механізація (трактори, всілякі агрегати, автівки тощо); на трудовень колгоспники майже справно отримували свої чесно зароблені аж 400 гр. зерна;

- окрім машинно-тракторної станції (МТС) у Василівці ще з 1930 року продовжував працювати вапняковий завод, поступово загиджуючи териконами відкритого видобутку вапняку й саму Василівку і всі навколишні села;

- в 1935-му році в приміщенні замкової конюшні й манежної відкрили першу в районі середню школу (точніше, старші класи перевели з каретної в нові приміщення);

- в тому ж році на дворищі згорілої в 1894 р. економічної контори збудували районну лікарню на 40 ліжок (сучасний барак реанімаційно-хірургічного відділення; див. фото 60.3);

- при всіх колгоспах і радгоспах району відкрили постійні та сезонні дитячі ясла, *«що дало змогу більшості жінок брати участь у колгоспному виробництві і громадському житті»*, як написано в *«Історії міст і сіл УРСР»* (насправді ж, родильниці змушені були кидати своїх немовлят напризволяще в державні ясла і хутко після пологів бігти в колгосп);

- і звісно ж на висоті у Василівці були спорт, культура і всіляке дозвілля, особливо з відкриттям у 1937 р. районного будинку культури із залом на 450 місць: *«Майже щовечора збиралися тут і молодь і літні люди подивитися виставу, послухати концерт самодіяльних митців, а часто і приїжджих артистів»* (*«Історія міст і сіл УРСР»*, К: 1970, стор. 184-185).

Що більше читаєш про Василівку в *«Історії міст і сіл Української РСР»*, тим більше хочеться дременути в те щасливе і світле минуле: *«За передвоєнні роки змінився загальний вигляд Василівки. Зникли землянки і халупи. На їх місці вирости нові добротні будинки. Решту житлового фонду було капітально відремонтовано. Значна частина осель колгоспників, робітників і службовців мала електричне освітлення (спочатку від дрібних місцевих електростанцій, а потім Дніпрогесу ім. В.І. Леніна). Центральні вулиці було забруковано і обсаджено деревами. Зазеленіли садки біля хат»* (стор. 184). Не село, а місто-рай! Райцентр ☺ [Якщо на час написання цієї довідки в 1970-му році чогось із вищезазначеного перед очима не спостерігалось, то завжди можна було звернути на лихоліття Другої Світової війни і заподіяну фашистськими загарбниками шкоду; до речі, в 1970-их уже й руйнацію замку Попових цілком офіційно повісили на німецько-фашистських варварів].

У порівнянні з голодомором 1932-33 років життя і справді стало кращим; тож Сталін не лукавив, коли 17 листопада 1935 р. на Першому всесоюзному з'їзді стахановців виголосив свою коронну фразу: *«Жить стало краще, товарищи. Жить стало веселее. А когда весело живется, работа спорится... Если бы у нас жилось плохо, неприглядно, невесело, то никакого стахановского движения не было бы у нас»*. Як зворушливо й оптимістично! (мал. 60.1)

Мал. 60.1. Ну як після таких життєрадісних плакатів не закохатися в СРСР? А вони дивилися на Тебе звідусюди; що-що, а пропаганда в Союзі була найкращою в світі (мал. з Мережі)

Перед тим, як поглянути зблизька на веселе життя василівців передвоєнного періоду, дозвольте пару слів сказати про еволюцію лікувальної справи у Василівці.

Найпершим поважним закладом нашої міської медицини мабуть слід вважати Аптеку, збудовану в 1840-их роках обабіч головної дороги, що вела до Карачекракської переправи і пов'язувала Василівку з тодішнім Кримським шляхом (вул. Щаслива; див. мал. 40.3 – 40.5). Важливість цієї дороги посприяла й тому, що вздовж неї ще на початку 19-го ст. поселилася прибула в нашу місцину перша єврейська громада (за ровом і валом, які оточували панський парк в долині річки Карачекрак, розташовувалися давній єврейський цвинтар і синагога). Ці ворота до Криму водночас були й ворітьми для різних повальних епідемій (чуми, холери), які поширювалися зі Сходу торговими шляхами. Так, у 1848-му році Василівку спіткала важка епідемія холери: тоді захворіло понад дві сотні василівців, з них 23 померло. Може це лихо й спонукало василівську владу в особі Олени Еріставі, яка на той час у Петербурзі клопоталася здобуттям освіти своїми дітьми, відкрити у Василівці аптеку. Виходячи з місцерозташування аптеки, можна з величезною долею вірогідності вважати, що нею опікувалася єврейська громада (аптека-єврей разом з родиною жив у цьому ж таки будиночку; див. фото 60.2). В тому ж 1848 році у Василівці з'явився і перший освітній заклад – єврейський хадер для хлопчиків їхньої громади. До першої аптеки, як до старого міського центру, згодом тулилися і панські комори, і Народний театр 1920-их років і Василівська МТС 1930-их. Обабіч Карачекракської дороги, поруч з аптекою, на початку 1860-их років Попови збудували й першу василівську лікарню на 10 ліжок для робітників своєї економії (нині дитяча консультація; в.Радянська-8; див. фото 60.2), а трохи далі – службовий будинок для лікаря (прокуратура, вул.Соборна-10). З розвитком земств, у 1972 р. В.П. Попов передав земській громаді неприбуткову медичну справу: лікарню й будинок лікаря (відтоді стали земськими), але не приміщення аптеки, яке, слід вважати, вже цілком належало родині фармацевта. Цей старезний василівський будинок, оброслий численними добудовами, зберігся до сьогоднішнього дня (вул. Державна-3) ☺.

Фото 60.2. Перебудований портик Аптеки (лів.) і Земська лікарня (прав.) по вул. Державній

До 1935 р. колишня земська лікарня (вже на 12 ліжок) лишалася єдиною лікарнею Василівського району (після масової терапії голодом 1932-33 рр. це й не дивує). Та вже через рік все змінилося – «жити стало краще і веселіше», тому вирішили збудувати нову районну лікарню на 40 ліжок для мешканців району, яких ще два роки тому переполовинили мором; така непослідовна "турбота про народ" тих же самих вождів партії відгонить лицемірством.

Цікаво, що під місце для нової лікарні обрали віддалений від старої лікарні та аптеки закуток Василівки – на господарському дворі колишньої панської економії, де в різдвяну ніч 1894-го року згоріла двоповерхова дерев'яна контора садиби, лишивши по собі тільки розкішний підвал. Можливо на вибір вплинула наближеність будівництва до головного джерела будматеріалів – замку Попова? З нього тоді тягали всі і все, хто що хотів (тоді ж, із зірваних з підлоги палацу дощок були зробили й велетенську труну для перепоховання решток чекістів з місця їхнього розстрілу на церковний цвинтар; див. мал. 52.2). Так чи інакше, а в 1935 році Василівка отримала районну лікарню, приміщенням якої користується й сьогодні (це корпус реанімаційно-хірургічного відділення; див. фото 60.3); пізніше, її дворище огородили знятим з периметру храмового комплексу парканом, який і досі нагадує про давноминуле 19-те ст.

Фото 60.3. Реанімаційне відділення Василівської ЦРЛ, збудоване в 1935 р., в оточенні старезного паркану 19-го століття – залишків церковної огорожі Петропавлівського храму

Всі ці досягнення радянської влади передвоєнних років були б і справді величними, якби не ціна, яку за них доводилося платити простому населенню. Почнімо з того, що лівова частка жителів Василівського району була селянами-колгоспниками, а значить не мала паспортів і права залишати місце своєї роботи і проживання (аж до 1956 р.); сотні років до того, за царя, це звалося кріпацтвом.

За свій важкий, ледь не щоденний труд «на благо Родины» (а безробітних в СРСР тоді не було; за цей тяжкий злочин карали безоплатною працею в таборах) кріпаки-колгоспники отримували в 1935 р. здебільшого 300 – 500 грамів зерна за кожен сумлінно відпрацьований день [«Запорізький рахунок Великій війні», Ф.Г. Турченко й інш., 2013, стор. 44]. Ця мізерна пайка знову кидала василівців на межу голоду, і тому вони змушені були, відробивши на державу, після роботи (а часто й до роботи, бо ж сонце встає рано) гарувати ще й на власних присадибних ділянках – тепер вже на себе. Але радянська влада хутко зметикувала, що цим втрачає "хлібну монополію" – харчовий важіль впливу на селян, й озброївшись гаслом «Чим більші присадибні ділянки – тим менше бажання працювати в колгоспі» кинулася боротися з «деколективізацією», урізуючи василівцям їхні городи – ну ніде вже свого не пропустить!

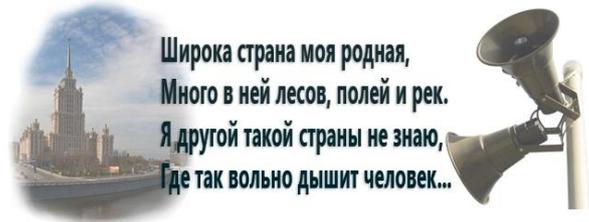
Підлість ситуації полягала ще й в тому, що напівголодних селян змушували платити ще й безліч грошових і натуральних податків, які часто перевищували колгоспний заробіток, тим самим відбираючи в них і додатково вирощену на присадибних ділянках продукцію, яка державного виробництва ну ніяк не стосувалася! Але комуністична партія віртуозно назвала людські городи «приватновласницьким, буржуазним пережитком», і за свою несвідомість василівці регулярно сплачували радянській державі з її "народною" владою, окрім усіляких сільгосподатків, самооподаткування, культжитлозбору, земельної ренти, податку на коней

тощо, додатково ще й власні продукти: 30кг м'яса на рік з кожної родини (одноосібникам – 60кг), кількості яєць, достобіса літрів молока, шкіри, картоплі, сушеної фрукти (з кожного плодового дерева чи куща, які росли на подвір'ї та були ретельно перераховані та внесені в кількість данини!) і т.д. і т.п. Платіжні повідомлення з персонально визначеною грошовою сумою чи натуральною величиною податку, а також із чітко зазначеним терміном внесення платежу вручалися під розписку, що надавало їм додаткової обов'язковості виконання. І горе було тому, хто вчасно не віддавав московській владі всього, що вона бажала – до останньої зернини. Так жорстко не збирали данину ні монгольські баскаки Золотої Орди ні управителі панських маєтків. *«Жить стало лучше, товарищи. Жить стало веселее...»*.

Іншим клопотом більшості василівців довоєнного часу була постійна загроза зашелестіти на Сибір. Великого злочину для цього не вимагалось: достатньо було в серцях лягнути необережне слово гніву на здирицьку владу (яке підслухають і донесуть куди й кому слід), щоби на декілька років розпрощатися зі своєю родиною і потрапити на конвеєр гулагівських таборів. Це стосувалося й підлітків: прийнятою в квітні 1935 р. постановою *«О мерах борьбы с преступностью несовершеннолетних»* встановлювалася кримінальна відповідальність дітей з 12 років.

Свого апогею "сталінські" репресії (за якими стояв не один Сталін, а вся розгалужена мережа тодішньої комуністичної партії) досягли наприкінці 1930-их років, коли застосування рабської арештантської сили в'язнів сягнуло 20% трудових ресурсів країни! В 1937 р. в СРСР нараховувалося вже 16 млн. в'язнів (тоді як у 1912 р. за царя їх було всього 183 тисячі); з них декілька мільйонів тяжко рабували у виправничо-трудовах (офіційна назва в 1920-х роках – концентраційних) таборах створеної в 1930-му році "країни ГУЛАГ" («Главного Управления ЛАГерей). В 1940 р. до неї входило: 53 концентраційних табори, 425 спецколоній, 50 колоній для неповнолітніх, 90 будинків для новонароджених. З 1930-их по 1950-ті роки через табори ГУЛАГу пройшло 15 - 20 мільйонів людей, більшість з яких потрапили туди за спрощеною процедурою судочинства, за рішеннями позасудових органів («трійок»: начальник НКВС + секретар обкому партії + прокурор), без адвоката, відкритості процесу та оскарження вироку. Цих радянських людей засудили не просто на позбавлення волі, ізоляцію, відсидку у в'язниці за кримінальний злочин (як це сьогодні робиться майже в усьому світі), а часто на примусову працю і голодну смерть у нелюдських умовах утримання. Мільйони з ув'язнених загинули, мільйони повернулися додому зломленими каліками; "табори перетворювали людину з індивіда на безхребетного хробака" (О.Середюк).

З іншого боку, в 1936-му році СРСР прийняв *«найкращу Конституцію в світі»*, в якій кожному громадянину гарантувалося право на труд і відпочинок (див. мал. 60.4). Тоді ж, над усією Країною Рад, славлячи її, прогрімала нова пропагандистська пісня про щастя в СРСР:

**От Москвы до самых до окраин,
С южных гор до северных морей
Человек проходит как хозяин
Необъятной Родины своей...**

Мал. 60.4. Статті 118 (право на труд) і 119 (право на відпочинок) «Сталінської конституції» 1936-го року; і шлягер 1936-го року про казкове життя в СРСР (мал. з Інтернету)

Насправді ж, задекларовані в Конституції права не вартували паперу, на якому були написані; це був такий же агітаційний продукт, як і всі ті плакати й пісні про щасливе життя в СРСР, що масово продукувалися і вгризалися в душі громадян з нав'язкуватістю реклами.

Про те, наскільки вільно дихалося василівцям у тодішньому комуністичному раю, промовляють хоча би ці два закони про труд і відпочинок:

Закріпачення селян відбулося в 1932 році (впровадження паспортної системи наказом від 27 грудня 1932 р.), а в 1940 році подібний наказ (від 26 червня 1940 р.) вийшов і стосовно робітників підприємств «...о *запрещении самовольного ухода рабочих и служащих с предприятий и учреждений*». Згідно з цим наказом, звільнитися з роботи можна було тільки з дозволу керівника підприємства; у випадку самовільного залишення виробництва, "біглого раба" виловлювали та ув'язнювали на 2 – 4 місяці; за прогул засуджували до 6 місяців праці на тому ж виробництві, але з утриманням 25% заробітної платні. *«Предложитъ народнымъ судамъ все дела, указанное в настоящей статьѣ, рассматривать не более чемъ в 5-дневный срокъ и приговоры по этимъ деламъ приводить в исполненіе немедленно»*.

Під дію цього драконівського закону потрапила і тітка моєї мами – бабця Поля (на той час 20-річна дівчина), коли через затримку потягу на декілька годин спізнилася на роботу в сусідню Донецьку область. Вирок був швидким і суворим: рік виправних робіт на Далекому Сході. Після табірної перевиховання у Владивостоці молода дівчина повернулася додому в Запорізьку область з туберкульозом кісток, який скручував її хребет у баранячий ріг усі наступні роки життя. Чи справді хочуть палкі прибічники Радянського Союзу повернутися в ті часи? Чи вони мріють про країну, яка всміхається до них з агітаційних плакатів? (мал. 60.1).

Дійсне життя василівців у довоєнну добу (і не тільки) минало в атмосфері постійного страху і непевності щодо завтрашнього дня. В умовах конкуренції підлості найкраще почувалися люди низького морального гатунку: наклепники, підлабузники, "активісти" всіх мастей; вони найкраще пристосувалися до безправ'я, несправедливості та насильства нового режиму, вижили і дали потомство. Той, хто не зміг мовчки дивитися на беззаконня і байдуже пройти повз наругу над іншими, хто не дозволив принижувати себе і свою родину та не пристав на брудні умови гри більшовицької влади – того знищували, а разом з ним часто вигублювали і весь його рід. *"Найкращих убито. Остались виродки"*, – зазначила в своєму щоденнику 1930-их років Вероніка Черняхівська (ув'язнена і згвалтована в Лук'янівській в'язниці Києва; 22 вересня 1938 року засуджена до розстрілу, вирок виконано того ж дня; проте від батьків Вероніки приховали правду: повідомили, що їхню доньку заслано до Сибіру; на що її мама, якій ішов 72-й рік, у тріскучі морози шукала Вероніку по всіх сибірських режимних таборах, повернулася до Києва ні з чим, заставши вдома смертельно хворого чоловіка – це лише один епізод із тисячі та мільйонів подібних).

В цьому сенсі всі ми є дітьми виродків, бо нашим батькам і прабабкам довелося піти на жахливий компроміс зі своїм сумлінням тільки заради того, щоб вижити і дозволити прийти в цей світ нам із Вами. Досі пам'ятаю, як неохоче розбалакувалися про своє "темне" минуле мої знайомі дідусі. На всі розпитування свого, на той час уже далеко немолодого сина Миколи: *«Ну, розкажіть, Па, як воно тоді було?»*, – Іван Васильович Добруля, мешканець села Верхня Криниця, 1913 р.н., щораз просто відповідав: *«А що його розказувати? Важко було; дуже важко»*. Тільки й того...

Найдивовижніше те, що в перетворенні всієї країни на в'язницю не бачили нічого поганого ні вожді СРСР ні навіть вагома частина його населення. «Країна-в'язниця» ввижалася ідеалом бездоганного життя: в цьому випадку її громадян було би звільнено від усіх ризиків і турбот відповідальності (за них подумують, виберуть і накажуть, що робити – як у в'язниці); і разом з тим, під суворим і тотальним стеженням наглядачів (як у в'язниці) вони б не могли вільно чинити зло. Ідеально: ні проблем вибору, ні загрози правопорушень – про все подумав та всім опікуватиметься держава (дасть їжу, притулок, завдання, думки, мрії). Багатьом цей проект цілковитого державного утримання подобається й досі [Так само утримують у неволі й домашню худобу: забезпечують житлом, годують, чистять, вакцинують, захищають, навіть схрещують... а також вирішують, коли її забити... Справедливий контракт? Гадаю, що так. Якщо Ви на нього погодитесь]. Перетворити всю країну на великий Скотний Двір („Рай для тварин“ за Джорджем Орвеллом; повість-утопія, написана в 1943-44 рр.) було щирою мрією всіх лідерів комуністичної партії і їхніх палких прихильників... аж до сьогодні.

61. Два роки неоголошеної війни

Напередодні Другої Світової війни, в неминучості якої наприкінці 1930-их років уже ніхто не сумнівався, в Радянському Союзі відбулося декілька на перший погляд непомітних, але дуже важливих трансформацій, а саме: євреїв з владної вершини СРСР почали поступово витісняти росіяни, а на зміну космополітичному троцькістському інтернаціоналізму прийшов махровий сталінський росоцентризм, – вища влада в Росії знову сконцентрувалася в руках етнічних росіян. Переломним можна вважати 1938-ий рік, коли серед прізвищ начальників ГУЛАГу назавжди зникають Когани, Бермани, Плінери (натомість їм на зміну приходять Філаретови, Чернишови, Насєдкіни, Добриніни тощо); наказом від того ж року російська мова стає обов'язковою для вивчення в усіх школах Союзу; історію багатонаціональної держави підмінюють історією виключно росіян та їхньої імперії, де цар Петро I знову стає героєм, на цей раз уже СРСР; російську літературу оголошують радянською класикою, – взірцем для решти національних літератур, а Пушкін зі *«співця зогнилої шляхти»* вмиг перетворюється на *«виразника найширших верств робітничо-селянських»*. Таким чином СРСР, як ти його не назви, знову повернувся в звичне річище Російської імперії – держави для однієї імперської нації – російської; всі інші націоналізми почали безжально викорінювати.

Це призвело до того, що під час нової війни, тільки у росіян було найбільше мотивів захищати свою проросійську імперію; лише вони воювали за свою Батьківщину, культуру, історію, велич; решта національностей СРСР воювала за росіян, але не за себе. Це пояснює також і те, що традиційно співочий український народ за весь той період не створив жодної воєнної пісні на зразок *«Священная война»*, *«Синий платочек»*, *«В землянке»*, які співають на День Перемоги. Те ж саме стосується й інших союзних республік: співалося тільки одній з п'ятнадцяти сестер-республік, решта ж мовчали, або тихенько підспівували.

Нова велика війна розпочалася не відразу, і вже точно не 22 червня 1941 року о 4-ій годині ранку, як нас вчили в радянській школі. До війни готувалися заздалегідь, і йшли до неї крок за кроком. Вся промисловість СРСР, уся сталінська індустріалізація працювали не на покращення умов життя свого населення, а задля Великої **наступальної** (не оборонної!) війни, яка призведе до перемоги комунізму російського типу на всіх континентах, як то було затверджено ще в 1923-му році на державному гербі СРСР (див. мал. 55.1). Мрія мала ось-ось здійснитися! Серед підготовчих заходів були і внутрішній терор "великої кадрової чистки" 1937-1938 років [коли для кожного регіону Радянського Союзу встановлювалися ліміти за "першою категорією" (розстріл), і за "другою категорією" (ув'язнення в таборах на строк від 8 до 10 років), а також терміни їх виконання – чотири місяці; а потім ще додаткові ліміти] і нова адмінреформа зі створенням Запорізької області 10 січня 1939 року, до якої увійшов і Василівський район [ця реформа продовжувала дробити Україну: з 5 областей 1932-го року тепер утворили 15 маленьких, з новим "варязьким" (чужинницьким) керівництвом, яке мало властивість виконувати будь-які розпорядження ЦК без огляду на реакцію мешканців краю].

Поступово підготовка до Великої війни вийшла на фінішну пряму: 11 листопада 1938 року в Москві керівники спецслужб, Берія та Мюллер, підписали *«Генеральну угоду про співпрацю; взаємодопомогу, спільну діяльність»* між НКВС і Гестапо; за тиждень цю постанову підписав Сталін, розпочинаючи плідний діалог двох тоталітарних режимів. Навесні 1939-го року Гітлер з союзниками анексував Чехословаччину (з українським Закарпаттям в її складі) і зупинитися на цьому не збирався; але для повномасштабної війни на континенті Німеччині катастрофічно на вистачало сировини. І тоді руку братньої допомоги їй простяг Радянський Союз: влітку 1939-го року між державами були підписані комерційні та політичні угоди, за результатами яких у Німеччину пішли з СРСР ешелони життєво необхідної їй сировини (в першу чергу зерна, нафти, каучуку, марганцю), назад везучи європейське обладнання (в т.ч. й озброєння). В політичній частині угоди (пакт Молотова-Ріббентропа від 23 серпня 1939 р.) поряд із зобов'язанням про взаємний ненапад в найближчі 10 років містилися також і плани щодо поділу Європи в ході ще не розпочатої війни – поза очі Європи її вже розділили. Майже два роки тривав "медовий місяць" Сталіна з Гітлером: спільні зустрічі, паради, привітання, – без нього можливо і не сталося б ніякої Великої війни (див. мал. 61.1).

Мал. 61.1. Впродовж 1939 – 1941 років Радянський Союз і Німеччина були відданими союзниками; василівців виховували в любові до Гітлера і Німеччини, щоби в 1943 р. вбивати тільки за те, що два роки були у вимушеній окупації під колишнім союзником (мал. з Інтернету)

Спільні дії двох тиранів були цілком успішними:

- 1 вересня 1939 р. Німеччина напала на Польщу, розпочавши Другу Світову війну; а через два дні, виконуючи свої союзницькі зобов'язання, війну Німеччині оголосили Велика Британія та Франція.
- 17 вересня 1939р. СРСР напав на Польщу, пояснюючи це братньою допомогою та зміцненням своїх західних кордонів; але цьому суперечить загибель 1,5 тис. російських і 3,5 тис. польських вояків під час цієї російсько-польської війни, а також розстріл понад 20 тис. полонених польських офіцерів у Катині, Харкові, Калініні та інших таборах навесні 1940 р.
- 30 листопада 1939 р. СРСР напав на Фінляндію, але попри вражаючу перевагу так і не зміг її здолати в ході цієї стоденної зимової війни: співвідношення втрат фінів і червоноармійців становили 1:10; ця нездарність і численні негаразди в бойовій, організаційній і технічній підготовці Червоної армії підштовхнули Гітлера до майбутньої війни з СРСР в 1941 р. За цю агресію Ліга Націй визнала Радянський Союз агресором і виключила його з Ліги.
- у квітні 1940 р. Німеччина окупує Данію та Норвегію; в травні блицкригом захоплює Бельгію, Нідерланди й Люксембург; в червні – окупує майже всю Францію.
- 28 червня 1940 р. СРСР здійснив Бессарабсько-Буковинський похід, анексувавши ці території в Румунії (це стало можливим тільки після капітуляції Франції – її захисниці).
- 14 липня 1940 р. СРСР окупував Литву, Латвію та Естонію. 1 серпня 1940 р. нарком закордонних справ СРСР В. Молотов, виступаючи на сесії Верховної Ради СРСР, заявив, що «трудящі Латвії, Литви й Естонії з радістю сприйняли звістку про входження цих республік до складу Радянського Союзу». Такою ж залишається й сьогоднішня офіційна позиція Росії.
- в березні 1941 р. Німеччина допомогла союзній Італії закріпитися в колишніх французьких колоніях в Північній Африці.
- 1 червня 1941 р. Німеччина окупувала Балканські країни: Югославію та Грецію.

Ця дещо нудна хронологія подій перших двох років Світової війни потрібна для того, щоби виразно бачити, як нога в ногу, пліч-о-пліч переможно завойовували Європу ситуаційні союзники – Радянський Союз і Німеччина. Але цю справжнісіньку війну на безліч фронтів, з численними бойовими втратами, анексіями чужих територій і цілих країн – радянська історія ніколи не визнавала, називаючи ці події як завгодно, тільки не війною; для радянських людей війна за участю СРСР почалася 22 червня 1941 року, як голосом Левітана повідомило радянське інформбюро; ніяких інших джерел інформації радянські люди не визнають і понині.

Такий успішний для Німеччини та Радянського Союзу початок війни викликав у їхніх лідерів "запаморочення від успіхів" – двом богам стало тісно на перемальованій мапі Європи. І ось, Гітлер вже затверджує план Барбаросса (блискавичне захоплення європейської частини СРСР), а хитрий Сталін скупчує на західному кордоні всю військову міць для благородного "звільнення" Європи від свого союзника. Терези історії захиталися в нерішучості – хто кого?

Щоб там не придумувала радянська пропаганда про миролюбну політику «голуба миру» СРСР, але від 1939 року він все ж таки був активним гравцем у великій європейській війні, змушеним перекувати всю свою економіку, ідеологію та планування на воєнний лад; і це не могло не позначитися на житті кожного василівця – громадянина воюючої держави.

Ще задовго до війни нас почали до неї готувати (і це абсолютно правильно!): створювалися всесоюзні фізкультурні комплекси ГТО («Готов к труду и обороне СРСР»), відзнаки і нормативи «Ворошиловського стрелка», окремих комплексів «Готов к ПВХО» («Готов к противовоздушной и противохимической обороне») та інші. Здати норматив на розряд і заслужити іменний значок було важко, проте надзвичайно почесно! Цієї виховної практики дуже не вистачає теперішній Україні (див. фото 61.2).

Фото 61.2. Знайдений у хвилях Каховського моря під Василівкою фрагмент срібного значка ГТО зразку 1940-го року. Його цінність для колишнього власника і досі полягає не так у матеріалі виготовлення (срібло), як у вибитому персональному серійному номері на звороті (А – 15943). В ті роки існувало два ступені складності норм ГТО: Другий був важчим і почеснішим. Щоб його отримати, необхідно було здати 15 нормативів, серед яких значилися: керування автомобілем, безупинний перенос ваги 72 кг на відстань 50 метрів, подолання смуги перешкод з гвинтівкою, лижний крос 3 і 10 км, вершинство, пересування в протигазі на відстань 1 км і багато інших, вже екзотичних для нас речей.

Наскільки важливою для держави була військова справа і всебічна підготовка всього населення до участі в майбутній війні свідчить і той факт, що вже в 1936-му році в злиденній і все ще голодній Василівці за шефської допомоги колективу Дніпростроя створили власний аероклуб. А вже в ході самої війни, влітку 1940 року (після захоплення Радянським Союзом Карелії, Прибалтики, Західної України, Буковини, Бессарабії) постановою ОСОАВИАХИМу «О перестройке военного обучения членов ОСОАВИАХИМа» гурткову систему замінили заняттями в навчальних підрозділах, сформувавши з василівців групи, команди, загони. Подих війни відчувався все ближче.

Та мабуть найбільш яскравою пам'яткою Василівки тієї бурхливої доби, коли СРСР готувався до "визвольного" походу в Європу, стала наша славетна траса на Запоріжжя. У вигляді ґрунтової дороги до губернського Олександрівська вона існувала вже давно (мал. 40.4), але в 1939 р. Радянський Союз почав рухатися на захід, і для численних переміщень колон техніки та вантажів подібні дороги вже не годилися. Тож, вище партійне керівництво гостро поставило перед радянською владою на місцях вимогу терміново налагодити якісну транспортну мережу! І всього лишень за один 1940-й рік це завдання було виконане!

Зберігся унікальний обеліск тієї сталінської доби, на якому закарбовано давноминулі події в тогочасних написах на табличках з нержавіючої сталі (що змушує хвилюватися за їхню цілісність, щоби не здали на металобрухт; бо спроби вже були). Наче з клинописних табличок Шумера до нас промовляє забута історія Василівки в усіх своїх деталях, пафосних фразах і наївних ідеологічних спотвореннях (фото 61.3). Першою побрехенькою, яка одразу ж впадає у вічі, є замовник цього колосального й аврального будівництва, на яке зігнали 6023 колгоспних раба з 382-х господарств 6-и районів Запорізької області (до того ж, розпочатого в несприятливий для мощення доріг сезон посеред сніжної зими – 25 січня 1940 р.). Отже, цими невгамовними замовниками і "генераторами геніальних ідей" виявилися колгоспники дріб'язкової артілі «ім. МОПР» на околиці села Верхня Криниця (див. мапу 61.6). Воістину, наполегливість робить дива!

Р.С. МОПР – це скорочення від назви «международная организация помощи борцам револуции»; цю дійсно міжнародну організацію Комінтерн створив ще в 1922 р., охопивши мережею своїх штабів і відділень десятки країн світу. Основним джерелом фінансування

організації були грошові внески її членів, на які підтримували засуджених по всьому світу революціонерів та їхні родини. Не менш важливим завданням МОПР було тримати єдиний робітничий і народний фронт, а також здійснювати ідеологічне виховання мас; Друга Світова війна знищила структуру МОПР; найдовше проіснувала її секція в СРСР – до 1947 р.

Робітниче поселення МОПР у пониззі Криничанської балки з'явилося доволі пізно, вже після численних місцевих лих совєтизації краю. Ядром поселення і створеної в 1930-их роках артілі ім. МОПР стали різноманітні переселенці, яких місцеві завжди недолюбляли. От саме цим ідейним колгоспникам-переселенцям і приписує сталінська історія ініціативу аврального будівництва траси Запоріжжя – Василівка (фото 61.3).

Фото 61.3. Історичні таблички на монументі дорожників поблизу Василівського автовокзалу, з яких ретельно стерли ім'я «товарища Саах... Ах, якого жениха!», як мовилося в добрій старій кінокомедії «Кавказька полонянка» (одна з табличок обеліску не збереглася)

Надзвичайна ініціативність та впливовість колгоспників артілі «ім. МОПР» дозволила перевести в наркоматівське підпорядкування і наш скромний василівський вапняковий завод. Відтепер він став заводом Народного комісаріату шляхів сполучень СРСР, і силами 38 робітників заходився випалювати 7000 тон вапна щорічно для потреб дорожників (див. фото 61.4).

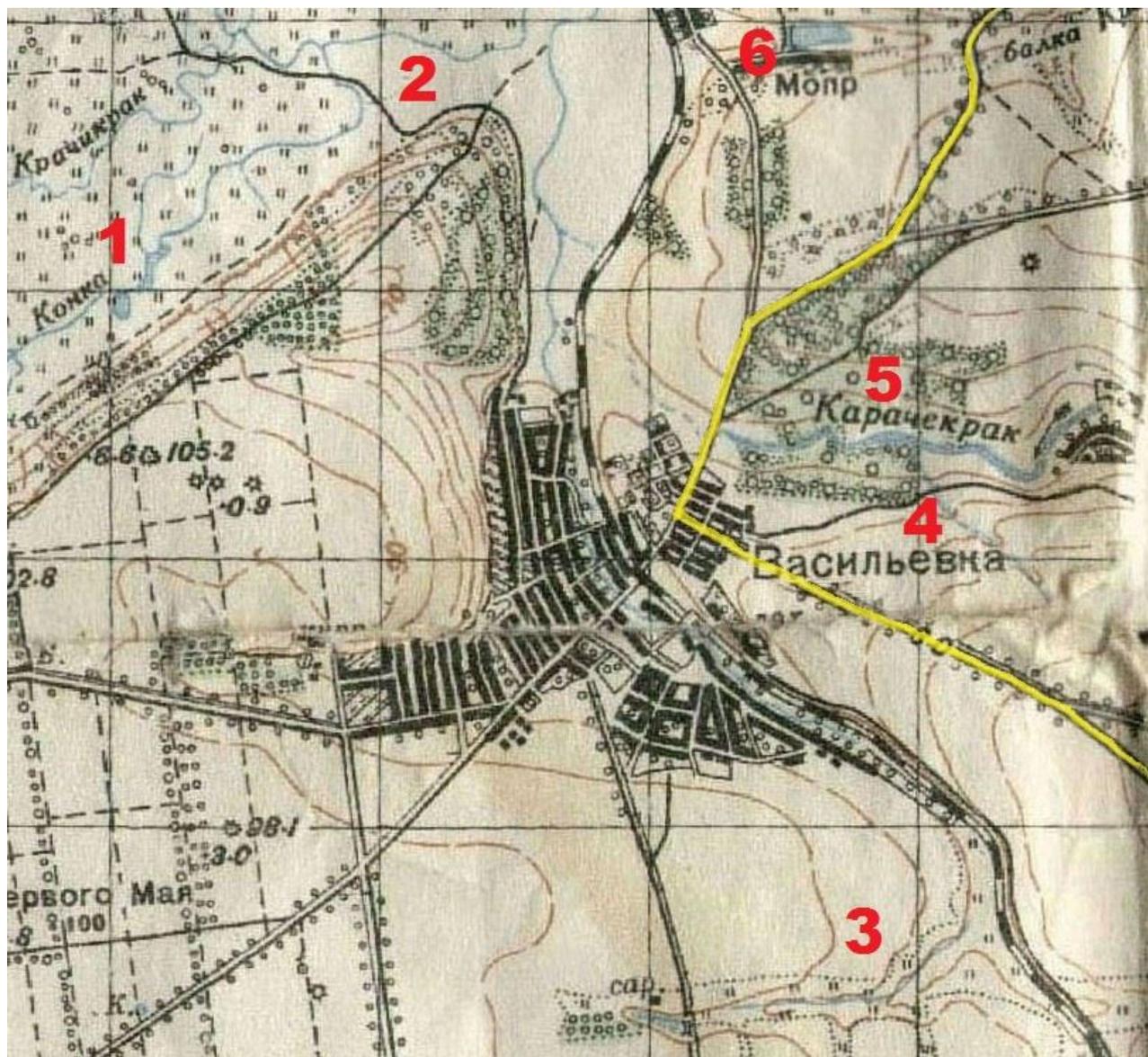
Фото 61.4. Жерло покинутої напризволяще вапнякової печі Василівського вапнякового заводу наркоматівського підпорядкування, яке за півстоліття пожерло купу вапняку з усього р-ну.

Камінь для будівництва дороги Запоріжжя – Василівка брали звідусіль, де тільки знаходили, нагортаючи ще більші терикони породи по навколишнім селам (див. фото 61.5).

Фото 61.5. Ні, це не Скитські кургани і не руїни Мачу-Пікчу; це терикони породи, які лишилися в Скелянському (лів.) і Підгірнянському (прав.) степу після майже півстолітнього видобутку вапняку відкритим способом; про майбутнє ландшафту чомусь ніхто не думав

Брукована траса 1940-го року проходила по самому центру Василівського містечка; її шматочком є сьогоднішній Бульвар Центральний, який Т-подібним перехрестям біля церкви ділився на два крила сучасної вул. Соборної: на Запоріжжя і на Михайлівку (див. мал. 61.6).

Мал. 61.6. Траса Москва – Сімферополь (жовта лінія) на мапі 1941 р. йшла прями́сінько по середній осі нікому вже непотрібного Ярмаркового майдану (алея Бульвару Центрального)

На детальній топографічній мапі 1941-го року збереглося дуже багато цікавинок: річка Конка понад самими терасами Лисої Гори (1); дорога крізь плавні від самої переправи через Дніпро навпроти с.Біленького ішла берегом Лисої Гори, огинаючи її мис (2) і в межах Василівки ставала її вулицею Миру; до самої Злодійської балки Ватутинських ставків (3) і безіменної балочки на околиці сучасного "посьолка" (4) Василівка лишалася незаселеною; ще добре видно обриси Великого панського парку в оточенні ровів у долині Карачекраку (5); а в балці Криничній, поблизу сучасного В.Криничанського рибгоспу, причаїлося поселення МОПР (6), з якого і розпочалася ця дорожня епопея (якщо вірити сталінським ідеологам).

За півроку до вторгнення в СРСР союзних гітлерівських військ, будівництво дороги завершили; якби тоді знали, що Гітлерівський блицкриг (план «Барбаросса») зазнає невдачі в тому числі й через неймовірне бездоріжжя в Радянському Союзі, то мабуть нашу дорогу і не будували б. Але 6 листопада 1940-го року, до 23-ї річниці Великого Жовтня бруковану трасу Запоріжжя – Василівка урочисто відкрили [18 грудня Німеччина остаточно затвердила план «Барбаросса»] і на початку дороги зі сторони Запоріжжя встановили чотиригранний, на всі сторони світу, обеліск з кулею-планетою на вершині – простий і разом з тим елегантний дорожній пам'ятник.

Минали роки, відгула війна, вимерла не тільки більшість довоєнних дорожників, але й самі тирані – Сталін з Гітлером. А пам'ятник стояв: усіма забутий у кушах лісосмуги при гамірливій дорозі навпроти с.Кушугум – виблискував він на сонці своїми постріляними у війну нержавіючими пластинами і потихеньку руйнувався. Допоки у 1980 р. на нього не звернули увагу робітники Василівської міжгосподарської дорожньої пересувної механізованої колони №156 (МД ПМК-156) і тихцем, без зайвої бюрократичної тяганини просто взяли і перевезли його у Василівку, відремонтували і встановили вже з нашого кінця траси (див. фото 61.7).

Фото 61.7. Обеліск на честь дорожників, які в 1940-му році всього за дев'ять місяців збудували відрізок траси Запоріжжя – Василівка (перетворили ґрунтову дорогу на бруковку); (серед будівничих цієї траси, що йде на гору в далечінь, було безліч наших пращурів-земляків)

62. Фронтний вал із заходу на схід

Від 17 вересня 1939-го року до 22 червня 1941-го Радянський Союз воював на чужій території. Звичайно, були втрати, і великі (півмільйона червоноармійців у Фінляндії, 1,5 тис. загиблих солдат у Польщі), проте все це відбувалося десь далеко, за кордонами довоєнного СРСР; тоді як цивільне радянське населення не мало безпосереднього контакту з війною і ще не було знайоме з усіма її жахіттями: килимовими бомбардуваннями, панічними евакуаціями в нікуди, – на той час все це вже було, але не в нас.

Про події у великому світі невідомі василівці дізнавалися тільки зі сторінок партійних газет, полум'яних агітаційних промов та урочистих зведень «от советского інформбюро», які гучно лунали з динаміків державної радіомережі. Мати власний радіоприймач, як і власний погляд на світові події, категорично заборонялося: приймачі конфісковувалися, радіозлочинці ув'язнювалися – і над усіма громадянами панувала єдина безальтернативна версія правди. А згідно з нею, миролюбний СРСР вдало відбивав агресивні напади невгамовної буржуазної Фінляндії на півночі; зміцнював західні рубежі держави у Польщі та Молдові; великодушно приймав у родину братніх радянських республік знедолені та зацьковані експлуататорами прибалтійські народи; мужньо поборював капіталізм в усьому світі, несучи трудящим інших країн визволення з кайданів рабства і світло марксистсько-ленінського вчення про комунізм. Щось подібне лунало щодня, зусібіч, просочуючи мізки і душі пересічних василівців. І люди звикли до цієї картини правди (навіть центральна газета СРСР звалася «Правда»; фото 61.1) і сприймали її за дійсність, бо жодного іншого джерела інформації, окрім власного досвіду, не мали. А молодь, до того ж, не мала і власного досвіду: радянська влада і її слова – то було все, що вони знали.

Коли 22 червня 1941-го року диктор Левітан оголосив по радіо про віроломний напад фашистської Германії на СРСР і бомбардування цивільних міст – тисячі молодих парубків за велінням серця вишикувалися в черги до военкоматів записуватися добровольцями на фронт «*бити гадів!*». Уся ця війна здавалася швидкою і захоплюючою пригодою літніх канікул, не більше. Дорослі ж василівці були значно стриманішими; вони пам'ятали всі кривди, завдані більшовиками, всіх засланих і закатованих родичів, і в глибині душі ніколи не вважали СРСР свою батьківщиною. А дехто зі старшого покоління навіть добром згадував першу німецьку окупацію 1918-го року – ще в ту Світову війну (відтоді проминуло всього 23 роки, лише одне покоління василівців); і фашисти не здавалися їм гіршими за комуністів.

Події найближчих місяців розбили ілюзії як молоді, так і старшого покоління; війна на своїй території виявилася абсолютним злом.

Вже перші години німецько-радянської війни показали цілковиту неготовність СРСР до оборонних дій, попри багаторічну мілітаризацію і життя і виробництва. А ті наступальні резерви, які Радянський Союз скупчував поблизу західних кордонів для переможного походу в Європу, гітлерівці змели за лічені дні. Ще одним дійсним шоком для комуністичної влади стало те, що радянський народ не хотів за неї воювати, масово здаючись у полон і погоджуючись на окупацію Німеччиною.

Тож, не зважаючи на стартову перевагу в живій силі і техніці, Союз катастрофічно, з тріском програвав. Усього за чотири місяці війни втрати СРСР склали 5 мільйонів (це вбиті, поранені та полонені) проти 250 тисяч втрат у Німеччині (співвідношення 20:1)! – і це при тому, що СРСР оборонявся і за логікою війни мусив зазнавати менших втрат! Червона армія панічно відкочувалася на схід; їм на п'яти наступали моторизовані та вмотивовані частини Вермахту, долаючи десятки кілометрів за день; іноді лишень відсутність пального і якісних доріг не дозволяла їм робити ще довші денні переходи.

Всього через три тижні після початку німецько-радянської війни, 13 липня 1941 року, відбувся перший авіаналіт на Запоріжжя, сіючи хаос і паніку! Про яку сплановану евакуацію в такі стислі терміни тоді могло йтися? Для неї не вистачало ні рук, ні техніки, ні пропускнуої здатності шляхів сполучення... ні самовладання. Бажання оборонятися гостро конкурувало з бажанням втекти світ за очі.

Про той шалений період оборонної війни літа-осені 1941-го року сьогодні й досі нагадують лабіринти шанців і вогневих позицій на Лисій Горі (див. фото 62.1). Тоді чекали, що гітлерівці можуть форсувати Дніпро в обхід Запорізьких укріплень і прориватися на Лівобережжя крізь Великолузькі плавні. Через те, домінуючу над місцевістю Лисогірську висоту вздовж і впоперек оперезали смугами шанців і гніздами бліндажів. Майже все працездатне населення Василівки брало участь у ритті цих захисних укріплень і протитанкових ровів навколо міста, які використати за призначенням так і не довелося: вирішальні бої, на щастя для василівців, сталися на інших ділянках фронту.

Фото 62.1. Вся Лиса Гора перерита шанцями, бліндажами, вогневими гніздами і т.п., які сьогодні, майже 80 років по Великій війні, вкрилися травною, деревами і забуттям

Менше двох місяців знадобилося військам Гітлера, щоби дійти від західних кордонів СРСР до Дніпра. На середину серпня 1941 року Правобережжя вже було фактично втрачене, і з'єднання Червоної армії в поспіху почали перебиратися за Дніпро, щоб отримати хоч якусь передишку за цим природним укріпленням. В ніч на 18 серпня на відтинку від Нікополя до Каховки і Херсону розпочалася переправа двох загальновійськових армій і кавалерійського корпусу, загальною чисельністю 150 – 170 тисяч червоноармійців. А зранку 18 серпня 1941 року, на 57-ий день німецько-радянської війни, авангардні частини гітлерівських танкової та моторизованої дивізій вийшли на правобережні околиці Запоріжжя. З радянської сторони їм протистояли тільки сили 274-ї стрілецької дивізії, впродовж місяця сформованої з мешканців області – необстріляних вчорашніх селян, вражених хворобою "танкобоязні", та ще з десяток танків. Цих сил вистачило зустріти гітлерівський авангард і його розвідку боєм – не більше. Навіть задачу «втримати мости через Дніпро» виконати не вдалося: в другій половині дня червоноармійці залишили Правий берег. Тільки півтисячі вояків потрапили в пастку на Хортиці (міст з острова на Лівий берег вже було підірвано) і тепер, відбиваючись від гітлерівців, які на їхніх плечах увірвалися на острів, чекали на сутінки, щоби вплав покинути цю пастку. Настання ночі виглядали й ті частини Червоної армії, які ще не встигли переправитися через Дніпро внаслідок денних нальотів ворожої авіації. І тільки цивільні біженці взагалі нічого й ні від кого не чекали, і вдень і вночі тікаючи від навали ворога, зупиняючись на перепочинок у Великих Луках, як колись у часи Татарщини шукаючи порятунку в плавневих очеретах.

Надвечір 18 серпня то був справжній Вавилон у підніжжя Лисої Гори: плавні та прилеглі береги кишили відступаючими вояками, заблукалими червоноармійцями, дезертирами, бійцями народного ополчення, цивільними біженцями, впереміж з місцевими хуторянами і сезонними робітниками Великих Луків. В коротких літніх сутінках всю цю рухливу людську масу було не стільки видно, як чути.

А потім десь удалині серед канонади фронту раптом щось низько і важко гупнуло – то разом вибухнуло 20 тон толу, закладеного в греблю Дніпрогесу, вмить піднявши її четверту частину в повітря (135 з 600 метрів)... і в сформований отвір з висоти 38 метрів упало озеро Леніна... Вже за дві хвилини стіна ревучої води, несучи уламки бетону, вдарила в Хортицю (найвища вершина острова – 35 метрів), стираючи все на своєму шляху: мальовничі хутори з

принишклими в підвалах мешканцями, все ще воюючи між собою радянські та німецькі підрозділи, усе... А потім, неймовірно високий і потужний водяний вал посунув руслом Дніпра у плавні, аж до Каховки, спричиняючи більше руйнувань на пологому радянському березі, ніж на високому німецькому (див. фото 62.2).

Фото 62.2. Зруйнована радянськими підриивниками гребля Дніпрогесу вже після того, як велетенська вода хвилі-вбивці понад 10 тис. військових і цивільних – уже спала (з Інтернету)

Про міць тої стихії свідчить викинутий далеко на сушу броньований артилерійський корабель «Волочайовка», та пожбурені в болотисті хащі плавень, іноді за 0,5 – 1,5 кілометра від русла Дніпра, річкові кораблі, які ржавіли там до середини 1950-их років, дивуючи подорожніх своєю присутністю, аж поки хвилі Каховського моря не поховали ці «підводні човни в степах України» на дні новоствореного водосховища (див. мал. 62.3).

Мал. 62.3. Іржавий сучасний баркас на міліні Маячанської бухти; подібні річкові кораблі після вечірньої трагедії 18 серпня 1941 р. можна було ще впродовж 15 років зустріти в найнеочікуваніших суходільних закутках плавень, куди їх за пів – півтора кілометра від русла закинув гігантський водяний вал, що пронісся тоді плавнями (ці кораблі-привиди мабуть так і лежать на дні Каховського моря до сьогодні)

Тоді, з висоти Лисої Гори можна було спостерігати, як біблійний Вавилонський міт змінився на драму Всесвітнього потопу; в одну мить, в одну ніч... Коли хвиля відійшла, на деревах плавневих островів ще довго висіли в неприродних позах сотні трупів заскочених зненацька і зметених стихією людей; загальні втрати становили щонайменше 10 тисяч людських життів [«Запорізький рахунок Великій війні», Ф.Г. Турченко й інш., 2013, стор. 74].

Вже наступного дня, 19 серпня, в бойовому донесенні штабу Південного фронту Верховному Головнокомандувачу зазначалося, що висадження греблі Дніпровської ГЕС здійснено без дозволу, самочинно представником Генштабу Еповим і підполковником Петровським, що «ускладнило обстановку бою, викликало непотрібні жертви, полегшило ворогу умови форсування р. Дніпро». Але невдовзі, особливим розпорядженням з Москви, підриивників Б.Епова та О.Петровського з вибаченнями звільнили з-під арешту, і вони продовжили свою успішну "підриивну" діяльність, а Б.Епов ще й став лауреатом Сталінської премії. Десятки тисяч «непотрібних жертв» Москву ніколи не хвилювали; врешті-решт їх списали на загальні втрати в Другій Світовій війні [Ця бездонна прірва стала зручною ширмою для радянської влади приховати й безліч інших своїх масових страт: від голодоморів і репресій 1930-их – до голодоморів і репресій 1940-их; все увійшло в ціну тієї «великої жертви, яку радянський народ заплатив за Перемогу»].

Після виходу гітлерівців на правий берег Дніпра і підриву перед ними всіх мостів і греблі Дніпрогесу, лівобережне Запоріжжя ще півтора місяця було радянським, але з дня на день усі чекали німецького прориву і хаос та паніка серед усіх прошарків суспільства дедалі більше ставали некерованими. Збереглися тогочасні документи за серпень 1941 року, в яких звинувачено декількох голів колгоспів Василівського та Кам'яно-Дніпровського районів у дезертирстві та створенні атмосфери паніки серед колгоспників. Тоді ж, кудись у невідомому напрямку зникли й окремі працівники обласної та районної партійної влади. За своїм начальством намагалися не відставати й сполохані чутками робітники і селяни: всі стриміли кудись

вийхати, втекти якнайдалі від канонади фронту з його загрозами і руйнуваннями. Цілі родини поспіхом зривалися з місць і мчали світ за очі на схід, до якихось далеких, миттєво згаданих родичів, або ж і просто на удачу, в невідомість, на зустріч сонцю, слідом за ешелонами евакуації та караванами начальства. Куди вони могли дістатися з тими своїми можливостями – невідомо; хіба що до найближчого села, але ж годі було й мріяти відірватися від фронту (див. фото 62.4).

Фото 62.4. Типова світлина для серпня-вересня 1941-го року (фото з Інтернету)

Дійсне життя в прифронтовій зоні різуче відрізнялося від спланованих у Генштабі заходів: фронти провалювалися, евакуація зривалася, люди панікували і не виконували дурних наказів. Наприклад, московські мудрагелі дали вказівку створити в Запорізькій області з наявного партактиву осередки майбутніх диверсійних груп для партизанської та підіривної діяльності в запілллі ворога, коли він займе цей терен. Ага, зараз; уже розігналися! За 20 років радянської влади на Запоріжжі сталіністи аж ніяк не мали жодної вагомої підтримки серед звичайного населення, швидше навпаки – 90% мешканців краю їх ненавиділи. За таких умов будь-яка партизанка стає неможливою (без опертя на симпатії місцевих жителів), більш того – навіть самогубною! Але на папері ці групи за наказом Генштабу створювалися, а невдахи, які не наважилися зігнорувати це розпорядження вищого керівництва (звісно ж працюючого десь у безпеці глибокого радянського запілля), були видані в німецькі комендатури самим же місцевим населенням і знищені вже в перші місяці окупації.

Влітку-восени 1941-го, в тому загальному безладі обвального відступу ніхто нічого не встигав до пуття: тільки-но видавався наказ, а вже нові фронтові зведення його заперечували і перетворювали на застарілий; ситуація змінювалася швидше, ніж на неї встигали реагувати:

- 20 серпня 1941 року оголосили евакуацію Василівських підприємств, МТС, техніки, продовольства і скота вглиб країни; а василівські винищувальні загони стерегли лівобережжя та Лису Гору від наступу гітлерівців зі сторони плавень, зміцнюючи Лисогірські позиції;

- а вже 30 серпня підрозділи Вермахту доволі легко форсували Дніпро в районі Каховки та почали рухатися вздовж Великолузького берега в сторону Василівки, оминаючи всі ті нариті на терасах Лисої Гори укріплення і роблячи їх даремними.

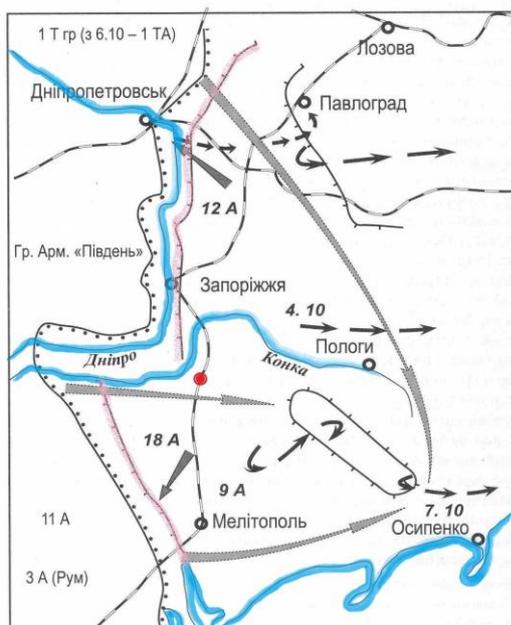
Битву за Дніпро було програно, і частини Червоної армії відкочувалися на нову лінію Михайлівка – Мелітополь (див. мал. 62.5), відкриваючи німцям дорогу на Крим. Тільки це зацікавлення гітлерівців кримським напрямком врятувало Василівку від неминучої німецької окупації вже тоді, та дозволило радянським військам укріпитися на нових непідготовлених рубежах західніше Василівки. Так стрімко змінювалися події на фронті та в житті мешканців Василівського району в карколомну передосінню пору 1941-го року.

Весь вересень, попри катастрофічну ситуацію на фронті (німці перетнули річку вже й на північ від міста Дніпро і впевнено рухалися на південь, оточуючи Запоріжжя; а 26 вересня впав Київ), – обласне керівництво щодня запевняло василівців, що ні за яких умов не здасть

Гітлеру Запоріжжя. Цьому вторили й пафосні заголовки в газеті «Правда» за той місяць: «Советская авиация серьёзно истоцила германский воздушный флот», «Культурная жизнь Киева» (в газеті за 14 вересня), «Советская артиллерия сокрушает врага» і т.п. Не вірити в це і пробувати втекти від жахів війни (без перепусток і посвідчень) – означало бути зрадником і панікером, з усіма відповідними наслідками. "Красиво піти" в евакуацію вдалося тільки партійній номенклатурі: завчасно, з родинами, на службовому транспорті. Для решти – була директива партії триматися до останнього, нізащо не погоджуватися на окупацію і нищити ворога всіма доступними і недоступними способами, створюючи йому нестерпні умови для подальшого наступу. Від залишених напризволяще людей, і жінок і дітей, вимагали померти в ім'я своєї(?) радянської Батьківщини. Для полегшення цього завдання, московські "бонзи" широко застосовували «тактику випаленої землі», офіційно узаконену численними літніми постановами – в 70-кілометровій зоні перед наступаючим ворогом підлягало знищенню все, що не встигали, або ж не могли вчасно вивезти: зерно обливали гасом і спалювали прямо на елеваторах, худобу розстрілювали, споруди підривали... Нікого не цікавило, як житимуть і помиратимуть покинуті державою аборигени: чим гірше буде під німцем – тим краще. Слів "полонений" чи "окупований" – сталінський режим не визнавав; усе то були тяжкі злочини перед Комуністичною партією і Радянським Союзом, а ті люди – зіпсутими, чий смертний гріх уже не владна була змити ні власна кров, ні смерть усього їхнього зрадницького роду.

Руйнування «нашими» відступаючими військами всього і вся – аж ніяк не бадьорило тих василівців, що лишалися (а це переважно жінки, діти, непридатні до військової служби чоловіки та літні люди). Склалася парадоксальна ситуація: чим швидше відступали війська, тим краще було залишенцям, бо армія не встигала виконати директиву «випаленої землі», й до приходу німців селяни встигали розібрати по хатах рештки спільного колгоспного добра, створюючи хоч якісь продуктові та речові запаси. В цьому плані Василівці дещо поталанило – на початку жовтня 1941 р. ситуація на Південному фронті склалася таким чином, що відхід "нашої" армії з лінії Михайлівка – Мелітополь відбувся доволі стрімко (див. мал. 62.5):

- ще 27 – 29 вересня дві армії червоноармійців (18-а і 9-а) успішно контратакували пасивні румунські та німецькі підрозділи на цьому відрізку фронту,
- а вже надвечір 5 жовтня їм у запілля з півночі врзалася добірна бронегрупа Клейста (захопивши Гуляй-Поле і Пологи), змушуючи відрізані армії негайно вириватися з оточення.
- 5 – 6 жовтня на покинуті позиції червоноармійців, майже без боїв, увійшли румунські та німецькі частини (в т.ч. й до Василівки),
- а 7 жовтня кільце оточення навколо радянських армій замкнулося під Бердянськом; до 10 жовтня в німецький полон в районі Чернігівки здалося понад 100 тис. червоноармійців (разом з 212 танками і 672 гарматами). На цьому, воєнне протистояння в краї завершилося.

Азовське (Мелітопольське) оточення

Мал. 62.5. Схема з монографії «Запорізький рахунок Великої війни» про події початку жовтня 1941 р., коли на 106-ий день німецько-радянського протистояння м. Василівка (позначене червоною цяткою) змінило свого власника: замість Сталіна ним став Гітлер; дві радянські армії потрапили в оточення і були розбиті в районі Чернігівки.

Захисники міста Запоріжжя (12-а армія) виявилися трохи спритнішими і втекли з міста ще 4-го серпня, до його оточення німцями, не забувши в наказі штабу про відступ, окрім переліку необхідних нищень, прописати ще й пункт про ліквідацію запорізьких в'язнів; їх розстріляли прямо на подвір'ї запорізької в'язниці: як засуджених, так і просто затриманих за сумніви в щирості офіційних заяв про те, що місто Запоріжжя за жодних обставин не буде залишеним і зданим ворогу.

63. Василівська колонія Третього Райху

5 – 6 жовтня 1941-го року в покинуті червоноармійцями села Василівського району зайшли німецькі та румунські військові підрозділи – так розпочався двохрічний (з жовтня по жовтень 1941 – 1943 років) період німецького панування у Василівці (див. фото 63.1).

За скромними накресленнями Гітлера і його сподвижників, Великий Німецький Райх (тобто Німецька імперія) в перспективі мав охопити всю Європу від Північного до Чорного моря, від Атлантики до Уралу – це попервах, на шляху до світового панування. В 1940-их рр. ця імперія складалася: власне з Німеччини (ядро), колоній (райхскомісаріатів) і тимчасових перехідних військових адміністрацій на щойно зайнятих, але ще не впорядкованих теренах.

20 серпня 1941 року, ще тільки-но Василівка песимістично розпочала масову евакуацію свого майна, Гітлер вже оптимістично наказав створити райхскомісаріат Україна (тобто колонію), до якого мала входити значна частина України і Південної Білорусі (з центром у м. Рівно). Колонія Україна (райхскомісаріат) ділилася на шість генеральних округ, в т.ч. й нашу Дніпропетровську (об'єднувала Дніпропетровську й Запорізьку області, з центром у Дніпропетровську). Кожна генеральна округа поділялася на звичайні округи (гебіти); Василівка входила до Гальбштадтського гебіту з центром у м. Молочанськ (якому знову повернули стару німецьку назву – Гальбштадт). Наш гебіт складався з трьох районів у межах їх радянських кордонів: Василівського (нім. *Rayon Wassiljewka*), Токмакського і Михайлівського.

Ця деталізація адміністративного поділу країни і місця в ній Василівки потрібна для того, щоби ще раз відчуті, настільки педантично підходили німці до свого завойовницького походу на схід. Ніяких емоцій чи ненависті, лише холодний розрахунок і безмежна зневага до решти націй спільної планети. В цьому разюча відмінність націоналізму (любові до своєї нації і націй взагалі, як етнічно-територіальних особистостей) і нацизму (любові виключно до своєї нації, на шкоду і за рахунок інших націй). Такі от прописні тонкощі, які обоюють "не помічати" нечисті на руку політики, навішуючи націоналістам тавро нацизму ☹.

Режим Гітлера був нацистським; Великий Німецький Райх створювався для німців і тільки для німців, за рахунок усіх інших народів і націй (народ – це мовно-етнічне утворення без чітких географічних меж; нація – це державна спільність у певних політичних кордонах). Українцям у Третьому Райху нічого не світило ні на початку німецьких завоювань, ні тим більше в кінці, якби вони успішно завершилися. Місце України було заздалегідь визначеним раз і назавжди вже самою нацистською ідеологією: Україна мусила стати аграрною колонією і сировинним додатком Німецької імперії. Все; не більше. Ні про яку самостійну незалежну та соборну і близько не йшлося! – дохлі інтриги, які створили і самі в них повірили українці. Всі поступки німців щодо українського питання зводилися до необхідності створити колонію з упокореним населенням і забезпечити лояльність та підтримати життєдіяльність лише тих, хто згодився працювати в німецьких інтересах.

За гітлерівців Україна мала стати таким же "скотним двором" з українцями-худобою, яким вона була і за сталіністів; тільки й того, що німецькі господарі традиційно поводитися з худобою більш хазяйновито, ніж це робили москвини. Ото і всі відмінності; а в решті – куди вивозити хліб: у Росію чи в Німеччину – для нас не мало жодного принципового значення.

Про це треба завжди пам'ятати, захоплюючись "високою культурою" німецької нації: українська нація була для гітлерівців лише перегноєм, на якому повинна зростати і квітнути їхня "вища раса". Наприклад, радіючи українізації Василівки під час німецької окупації (всі вивіски і накази – двома мовами: німецькою та українською – ніякої російської; навчальний процес в освітніх закладах – тільки українською: "*...на територіях, заселених українцями, навчання повинно проводитись українською мовою...*") не слід забувати, що середньої та вищої освіти василівці взагалі ніколи не мали жодною мовою світу, бо гітлерівці вважали, що всі керівні посади на окупованих територіях невдовзі обійматимуть виключно представники їхньої "вищої раси", а раз так, то навіщо місцевим робітникам вища освіта? – непрактично і шкідливо (слова Райхсфюрера-СС Г.Гімлера, одного з найголовніших та найвпливовіших лідерів нацистської Німеччини були законом: «*...Для ненімецького населення на Сході не повинно бути ніяких шкіл, крім чотирирічної початкової школи. ...Вміння читати я вважаю необов'язковим*»). Тож, ніяких ілюзій стосовно щастя українців під німецькою зверхністю.

Після відступу Червоної армії, настрахані радянською агітацією василівці чекали від солдатів гітлерівської армії будь-яких жахів. Але погромів не було; опанування новим тереном відбувалося дисципліновано і буденно. За якоюсь, уже традиційною для Василівки закономірністю штаб (а пізніше комендатура) німців знову розташувався в тому ж будинку найбагатшого колись єврея Еліовича, де раніше містили свої штаби і денікінці, і врангелівці і совети (нині там стоїть універмаг). Що сталося з власником – невідомо; але жовтень 1941-го став останнім у житті численної василівської громади євреїв, які від початку 19-го ст., ось вже 5-6 поколінь безперервно проживали в нашому місті, пов'язавши з ним свої долі. Тепер, "вища німецька раса" несла людству новий світовий порядок, в якому не було жодного місця для євреїв – їх планувалося винищити, як зіпсутих і шкідливих людей поголовно: за якимись непевними зовнішніми ознаками, записами в документах, традиціями? В 1930-их рр. в СРСР теж зустрічалися "цікаві" формулювання смертних вироків: «соціально небезпечна особа за національною ознакою», – під які попадали різні етноси "інтернаціонального" радянського режиму, але такої бравади, пунктуальності та вражаючого цинізму в демонстративному знищенні "генетично зайвих" народів – на пам'яті світу ще не було.

Вбивством євреїв на щойно окупованих територіях займалися такі собі айнзатцгрупи - оперативні частини Служби безпеки, укомплектовані винятково безжальними виродками, які заходили в захоплені міста одразу ж за справжніми солдатами і "воювали" вже з цивільними і військовополоненими, ліквідовуючи всі противні Райху категорії населення. Все робилося швидко, впродовж декількох днів, і айнзатцгрупи рухалися далі за фронтом, в інші міста.

Стандартна процедура мала місце і в селах Василівського району: в середині жовтня провели швидкий, але ґрунтовний перепис населення, зобов'язавши кожного носити видане йому посвідчення особи (вже ця згода на реєстрацію суперечила суворому наказу Сталіна не визнавати окупаційну владу і боротися з нею), призначили старост і поліцаїв (1 на 100 мешканців), попередили про комендантську годину і колективну відповідальність за злочини та наказали всім євреям (усім родинам) на певний день зібратися для переселення в інше місце. Можливо тоді василівці ще не здогадувалися, що це буде їхнім переселенням в інший світ.

В 20-их числах жовтня 1941 року всю численну єврейську громаду Василівки вивели за місто в сторону села Орлянське та там в степу і розстріляли всіх (дітей разом з матерями), скидавши забитих у протитанковий рів. Присипали їх землею свої ж таки василівські поліцаї, які ніяк не могли запобігти тому злочину і ховали своїх же сусідів. Після війни про це місце масової страти василівців усі ще довго пам'ятали, але радянську владу, національна політика якої на той час швидко набувала рис антисемітизму, воно аніскільки не цікавило (як і місця масових страт українців, прикопаних по полям в безіменних братніх могилах). В 1950-их рр. масштабні меліоративні проекти до невпізнання змінили рельєф нашого району, зрівнявши з поверхнею землі не тільки шрами війни, але й тисячолітні кургани. Зник і протитанковий рів з непохованими по-людськи родинами єврейської громади – ні сліду, ні пам'яті ні вшанувань у дні роковин; наче ніколи й не жили ці люди на землі, наче й не було ніколи у Василівці майже півтори сотні років єврейської історії.

P.S. В жовтні у Василівці з'явилося багато пустих, добротних і вже мебльованих будинків...

Фото 63.1. Василівка 1941-43 років на світлині невідомого німецького офіцера; знімок зроблено з "колхозки", приблизно з ділянки ще не виритого кар'єру вапнякового заводу; видно Лису Гору, Карачекракську затоку, замкову конюшню над залізницею і збережені стіни палацу Попових

(фото зі Всемережжя)

В жовтні 1941-го року вояки Вермахту досягли східного кордону України та взяли Ростов-на-Дону; вся Україна опинилася в руках Гітлера. За цей час у полон до німців здалося 3,9 млн. радянських бійців, які в масі своїй не бажали ні воювати ні тікати з гітлерівського полону, сумирно чекаючи на свою подальшу долю. До лютого 1942 року їх лишилося трохи більше 1 мільйона. Великодушні на початку війни німці відпустили більшу частину рядових просто під розписку "родичів", справжність яких ніхто не збирався перевіряти. Але багато "нічийних" військовополонених загинуло по таборам від недоїдань, холоду та інфекційних захворювань впродовж суворої зими 1941-42 рр. Німці не знали, що робити з такою масою полонених ворогів: голодних, напіводягнутих по-літньому вчорашніх селян і робітників. Для них поспіхом створювали тимчасові табори утримування, чекаючи на майбутнє прояснення ситуації. Один з таких таборів був і в нашій Василівці (див. фото 63.2).

Під приміщення для радянських військовополонених німці виділили непотрібну тепер споруду Будинку Культури (вул. Б.Центральний-5), огородивши її внутрішній двір зі старим цвинтарем колючим дротом. В цьому дворі полонені червоноармійці грілися під зимовим сонечком, і на цьому ж таки цвинтарі знаходили свій останній притулок (безіменні поховання на території майданчика «Малятко» здійснювалися ще навесні 1942 року). Вартівня табору впродовж усього півріччя його перебування у Василівці містилася в приміщенні тодішньої земської школи (нині Московська церква, в.Соборна-14). Куди після зимування у Василівці перевели військовополонених – достеменно не відомо; швидше за все їх залучили до якоїсь роботи на величезних просторах Німецької імперії, бо саме з лютого 1942 року починаються депортації української молоді (остарбайтерів) у Німеччину.

Фото 63.2. З осені 1941 – по весну 1942 василівський будинок культури був табором для радянських військовополонених; весь цей час приміщення сучасної Московської церкви було вартівнею табору; померлих полонених ховали на старому цвинтарі у внутрішньому дворі будинку культури (на світлині 60-их років балкон і колони ще не заклали цеглою) з Мережі

По весні 1942 року господарське життя у Василівці поступово налагоджувалося. Це відбувалося тим природніше, що німці зберегли більшість радянських законів праці й такі зручні для імперіалістів колгоспи і радгоспи – майже ідеальні рабовласницькі господарства. Але були й цікаві для василівців зміни: їм повернули відібрані перед війною земельні наділи, звільнили від непосильних податків, продукцію не забирали, а купували(!), і вже зовсім здивували тим, що за працю в колгоспах регулярно платили робітникам аванс і зарплату – дива та й годі! Військові частини розраховувалися за продукти грошима, під час авральних польових робіт так само при колгоспах працювали сезонні дитячі садочки, а з урожаю 1942 року нацисти вивезли вдвічі менше зерна, ніж комуністи до війни. За два роки німецької окупації голоду в селах Василівського району жодного разу не було, попри складнощі воєнного часу.

За зиму, силами військовополонених і найманих робітників, гітлерівці встигли відремонтувати Дніпрогес, і в квітні 1942 р. він уже дав перший струм. Весна дарувала сподівання на краще! У Василівці знову запрацював храм (нижній поверх Петропавлівського храму), а в звільненому від таборової вартівні приміщенні земської школи (див. фото 63.2) василівці до-

моглися відкрити затишну христильню, в якій спрагло охристилася купа народу – всі ті, хто не зміг цього зробити за Советів і в силу радянських обставин пропустив святе дійство. Відновилися обов'язкові навчання в школах, до того ж українською мовою! Знову запрацювали виробничі майстерні. Всім і кожному знайшлося завдання, ніхто не байдикував.

Трохи змінився соціокультурний ландшафт міста: звідусюди прибрали комуністичну символіку, натомість розмістили нацистську. Саме тоді на церковному цвинтарі (сучасний міський парк) знесли дерев'яний обеліск розстріляним в 1920 році чекістам, з усією написаною на ньому інформацією (див. мал. 52.2); можливо тоді ж зруйнували старий єврейський цвинтар за ровом Великого парку при Карачекракській долині та синагогу; а от кам'яна стела дорожникам, зі сталінськими посланнями на ній, лишилася поза увагою гітлерівців у хащах на узбіччі траси Запоріжжя – Василівка і дожила до наших днів (див. фото 61.7).

Всі ці поступки окупаційної влади сприяли тому, що до літа 1942 р. василівці раділи німцям, як визволителям від Советської влади. Щоби зрозуміти цей феномен, варто згадати, що напередодні 1941 р. свідомі сталіністи становили не більше 10% населення УРСР [«Запорізький рахунок Великій війні», Ф.Г. Турченко й інш., 2013, стор. 257]. А з початком війни і ця соціальна опора радянської влади розтанула: партійна номенклатура евакуювалася, хтось пішов на фронт, когось ліквідували гітлерівці. Тих же невдах-активістів, які в жорстокі часи колективізації бундючно ходили зі щупами і наганями по хаткам своїх односельчан, а тепер лишилися з ними сам на сам по цю лінію фронту – василівці здали в німецьку командуру в перші ж дні окупації, і їх розстріляли, як співучасників злочинів комунізму. З тієї ж причини в Запорізькій області до кінця літа 1943-го майже не було масових політичних рухів опору.

Одним з таких політичних рухів була й діяльність Організації Українських Націоналістів (ОУН) на теренах нашого району. Вже 8 жовтня 1941 року, на четвертий день відходу радянських військ, у Запоріжжя прибули похідні групи ОУН з метою відродження Української держави зразка 1917-21 років, під протекторатом Німеччини. Але позиція гітлерівців щодо цього була категорично негативною: всіх лідерів ОУН, майже так само, як і членів ВКП(б) гестапо переловило і знищило. Та все одно, впродовж усієї війни в селах нашого краю кволо продовжували діяти просвітянські осередки ОУН, які очолювали: О.Ломейко (с. Орлянське), О.Кабаченко (с. Лугове), З.Говоруха (с. Балки), Я.Чабан (с. Карачекрак) та інш.

Так само невиразною була й партизанська діяльність на теренах нашого краю під час війни. У зв'язку з відсутністю активної партизанської роботи в Запорізькій області, Генштаб ЧА намагався впродовж 1942 – першої половини 1943 років закинути в наші плавні з десяток диверсійних груп (відомо про 8 груп парашутистів загальною чисельністю 35 чоловік). Але в найближчі дні їх усіх виявили місцеві жителі та повідомили про диверсантів у поліцію. В цій пильності василівців була життєва необхідність: за кожен таку радянську диверсію мешканці несли колективну відповідальність. Наприклад, в лютому 1943-го гітлерівці розстріляли 70 ні в чому не повинних мешканців с. Канкринівка за перерізаний кимось телефонний дріт; ще 40 жителів с. Кушугум – за розібрану кимось залізничну колію і т.п. За тих умов подібні диверсії більше шкодили не німцям, а місцевому населенню і скидалися на провокацію.

Сподівання на краще життя під німцем остаточно розтали влітку 1942-го року: вся ця пиха "вищої раси", повсякденна зневага і презирство, а надто показові розстріли безневинних земляків, масові депортації української молоді в Німеччину та інші наруги – робили фашизм ніскільки не кращим за комуністичний режим. І тоді серед населення Василівського району почав зростати масовий опір окупаційній владі; але на відміну від політичної боротьби ОУН і ВКП(б), лідери яких за всю війну загітували заледве по кілька сотень прибічників кожен в межах усієї Запорізької області, – типовою для василівців була неполітична боротьба проти нового тоталітарного режиму: імітація хвороб (висипу, туберкульозу, якого панічно боялися німці), переховування молоді в очеретах під час наборів робітників у Німеччину, зведення до мінімуму контактів з окупантами. Весь цей стихійний спротив нацистському режиму аж ніяк не означав безмежної любові василівців до режиму комуністичного, якому ці протести були на руку (наближали перемогу СРСР і начебто свідчили про народну підтримку). Насправді ж, люди під окупацією просто намагалося вижити, не маючи жодних ілюзій щодо комунізму.

Перелом в русі опору німецьким окупантам настав тільки після того, коли восени 1943 р. підтримувані західними союзниками і відроджені війська Червоної армії наблизилися до кордонів Запорізької області. Ось тоді й з'явився в наших плавнях партизанський загін з ядра закинутої наприкінці літа 1943-го диверсійної групи: у вересні він нараховував 50 осіб, а в жовтні, перед самим приходом Червоної армії, сягнув 220 чоловік. Цей загін займався переважно збором розвідданих і незабаром влився в ряди радянської армії. Оце майже і вся партизанська діяльність у наших плавнях за роки Другої Світової війни. Ну звісно, очеретяні хащі й троці – це ж не Волинські ліси (див. фото 63.3). Коли проминули десятки років після тої війни, почали створювати міт «Великої Вітчизняної»; а для демонстрації масовості руху опору фашизму і підпільної боротьби за відновлення радянської влади в краї – спробували перерахувати всіх партизанів... і були вражені мізерністю отриманих цифр по Запорізькій області: всього декілька сотень за два роки війни(!), і це разом з неполітичними жертвами

фашизму! Так не годилося, тож ЦК КПУ дав завдання розшукати неврахованих партизан, і їх почали активно "шукати". Апогей гонитви за кількістю членів руху опору припав на 1960 – 1970-ті роки, а тривала ця пошукова акція аж до 1991 р., дня проголошення Незалежності України. Кількість підпільників з кожним Днем партизанської слави росла і врешті-решт збільшилася в декілька разів...

Фото 63.3. Сучасні плавні в долині Карачекраку: очеретяні троці та болота – гарна схованка від ординських вершників, але нікудишня – від німецької авіації

У вересні 1943-го сталася ще одна знаменна подія в житті народів Радянського Союзу: Сталін дозволив релігію?! Це рішення пояснювалося не запізнілим каяттям комуністичного лідера, а тим потужним впливом віри на воюючий народ, який спостерігали з Кремля (виявилось, що на одному стаханівському пориві в смертельну атаку не підеш і війни не виграєш, скільки б не підганяли автоматними чергами загороджувальні загони НКВД з тилу). До того ж, на окупованих німцями територіях, які тепер належало звільняти, за два роки війни Гітлер відкрив купу православних парафій найрізноманітніших спрямувань [релігійна роз'єднаність була на користь окупантам, що видно з промови Гітлера в квітні 1942-го: «*Нашим інтересам відповідало б таке становище, за якого кожне село мало б свою власну секту, де розвивалися б свої особливі уявлення про Бога*»]; розганяти ці діючі церкви під час ще непевної війни і знову репресувати духівництво було би вкрай ризиковано. А ще існувала таємниця сповіді та можливість глибокого агентурного проникнення в душі вірян... Одним словом, як не крути, а переваг у Радянській церкві відкривалося багато. Рішення стало очевидним: 4 вересня 1943 року Сталін дає вказівку на створення нової і за назвою і за статутом Руської Православної Церкви (РПЦ) з титулом предстоятеля «всєя Русі», замість старої Православної Російської Церкви (ПРЦ) з предстоятелем «всєя Росії» – бо ж церква створювалася з прицілом на весь Радянський Союз, а не лише для Російської РФСР. Окремим пунктом у невдовзі прийнятому Статуті (розділ 1, пункт 4) наголошувалося, що нова РПЦ не має спадковості зі старою ПРЦ.

Сьогодні огидно чути, що все вище духовенство новоствореної церкви було агентами КГБ, лояльними до комуністичної влади (про це збереглося достатньо архівних документів); але як могло бути інакше в добу жорсткого сталінського тоталітаризму, та ще й у ході війни? При наближенні фронту, всі єпископи, що очолювали єпархії на території Запорізького краю під час окупації – хутко емігрували, не бажаючи повторити долю своїх репресованих після 1917 р. попередників; їм на зміну прийшли агенти КГБ в рясах (бо ж справжнім очільником РПЦ був керівник 5-го відділу 2-го управління НКДБ СРСР офіцер КДБ Г.Г. Карпов). За тим же принципом у наступному 1944 р. створили і протестантський аналог РПЦ – ВСЕХБ (Все-союзний совєт євангельських християн-баптістів)... і ця опіка КГБ тривала аж до 1991 року.

64. Фронтний вал зі сходу на захід

Про наближення радянсько-німецького фронту в 1943-му році василівці дізналися не з німецьких газет (таких же "правдивих", як і радянська «Правда») і не з радіоприймачів (так само конфіскованих і заборонених гітлерівцями, як перед тим і сталінцями), а з неясного гуркоту на сході посеред начебто погожого дня, та з миготіння вогників на обрії ясними ночами. Все частіше над головами пролітали радянські літаки; все знервованіше розмовляли і рухалися німці ... і все то в купі провіщало близькі зміни і найголовніше – закінчення війни, від якої вже всі неймовірно втомилися, повернення з фронтів чоловіків, яких уже до знемоги зачекалися. Оцього закінчення війни, а не повернення радянської влади всією душею бажали і виглядали василівці.

А тим часом ситуація на Східному фронті остаточно переломилася на користь оновленої та підтриманої західними союзниками Червоної армії; ресурси ж Вермахту обули безнадійно вичерпаними. 8 вересня 1943 р. в Запоріжжя вчетверте за рік і вже востаннє прилетів сам А. Гітлер. Проте, окрім закликів до стійкості та пустих обіцянок посилити резервами, він уже нічим не міг допомогти своїм солдатам. Разом з тим, про капітуляцію не виникало навіть думки! Відступ німців триватиме ще понад 1,5 роки, кілометр за кілометром, крок за кроком, аж до дверей бункера фюрера в Берліні. Тож, легкої перемоги над фашизмом не очікувалося, і потрібні були ще мільйони життів цивільних і солдатів, щоби її досягти.

Це була остання поїздка А. Гітлера в Запоріжжя і на Східний фронт взагалі; до кінця війни (і свого життя) він уже ніколи не залишав кордонів Німеччини. Результатом тієї кількогодинної штабної наради стало рішення відвести війська Вермахту на нові оборонні рубежі, гучно названі Східним валом (простягався від Балтійського до Азовського моря; в Україні він ішов по правому берегу Дніпра, з плацдармом на лівому березі в м. Запоріжжя, і степами до моря). Південний відрізок Східного валу (від Молочного лиману, вздовж р. Молочної – до Дніпрових плавень в районі Василівки) отримав грізне ім'я найвищого скандинавського бога війни та мудрості – Одіна (німецькою Wotan)! Та попри непереможні назви, Східний вал був усього тільки витвором пропагандистської кампанії Гітлера; цей вал встигли обладнати лише легкими позиціями польового типу – на більше вже не лишалося часу:

- 14 вересня – Червона армія звільняє від гітлерівців перші села Запорізької області;
- 15 вересня – німецьке командування наказує своїм військам відійти на рубіж Вотан;
- 21 вересня – радянські частини Південного фронту наближаються до Молочної ріки;
- а вже 26 вересня – червоноармійці розпочинають безперервний місячний штурм лінії Вотан (переважно тієї ділянки, де не було річки Молочної; тобто від Токмака до Василівки).

Якщо основною тактикою гітлерівців був обхідний маневр, удар з флангів і оточення ворога (що мінімізувало втрати особового складу), то радянські командири майже завжди застосовували атаку в лоб на укріплення противника, буквально витискаючи того з позицій своєю (не собою!) живою силою.

Прямолінійним і жорстоким було видавлювання німців з лівобережного Запоріжжя: всю першу половину жовтня 1943-го тривав фронтальний лобовий наступ на місто попри те, що вже на кінець вересня Червона армія мала декілька плацдармів на правому березі Дніпра (один з них – всього за 40 км на північ від Запоріжжя) і нависала над угрупованням ворога,

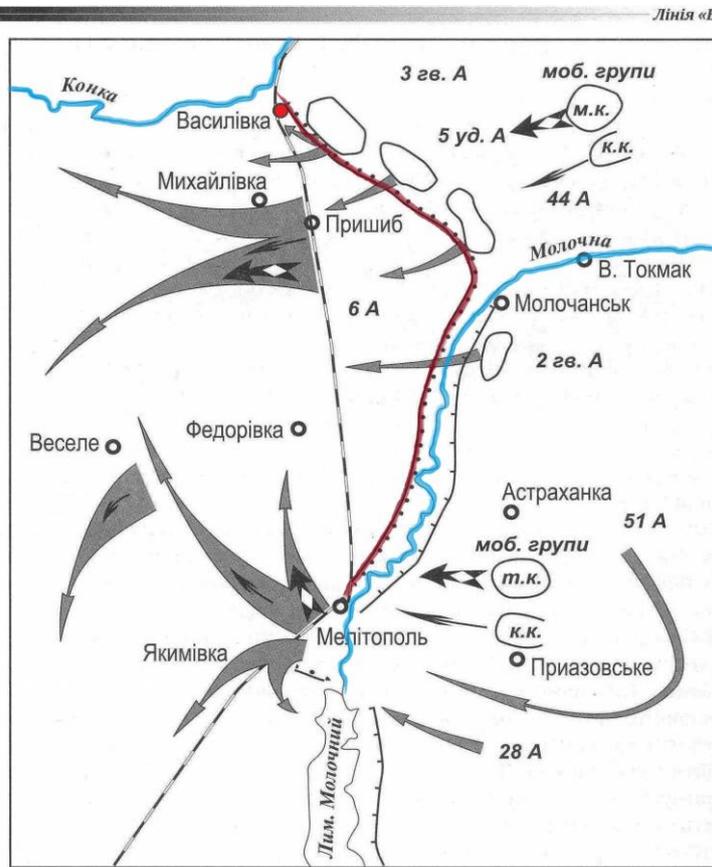

Staudamm nach der Sprengung
in der Nacht vom 14. auf 15. 10. 1943
Aufgenommen am 21. 10. 1943.

який оборонявся на лівому березі східніше міста. Ці плацдарми так і не використали, а вичавили гітлерівців з лівобережного Запоріжжя нічним штурмом з 13 на 14 жовтня (втрат не рахували – «Мы за ценой не постоим!»). Відступаючи, німці знову підірвали Дніпрогес (див. фото 64.1), але на цей раз не постраждав жоден цивільний мешканець чужого їм краю.

Фото 64.1. Дежавю: в жовтні 1943 року Дніпрогес уже зруйнували не свої, а гітлерівці

Після ліквідації запорізького плацдарму німців на лівому березі Дніпра, підрозділи Червоної армії ще рішучіше зосередилися на степовій ділянці рубежу Вотан (див. мал. 64.2), де втрати і так були колосальними: щодоби від Василівки до Мелітополя гинуло понад 3 тис. радянських бійців, втричі більше було поранених – і ця м'ясорубка тривала майже місяць. Але в мемуарах червоних командирів про цей епізод війни не зустрінете жодного слова про кількість власних втрат – лише переможне «ура!».

Мелітопольська операція на завершальному етапі

Мал. 64.2. Лінія «Вотан» на схемі з монографії «Запорізький рахунок Великій війні»: від річки Конки, перед Василівкою (позначена червоною цяткою) гітлерівські укріплення тяглися вздовж південного схилу Криничанської балки (і до сьогодні поцяткованого ямами від німецьких бліндажів) – до с. Лугове і далі через села Карачекрак (нині Підгірне), Еристівку (Широке) і Зелений Гай – до Молочної ріки. Це межиріччя (між Конкою та Молочною) в жовтні 1943-го року стало справжнім пеклом: з 26 вересня по 24 жовтня на лінії Вотан загинуло понад 100 тис. червоноармійців.

Їдучи трасою з Василівки на Запоріжжя, перетинаючи Криничанську балку – згадайте про Східний вал 1943-го: звідси – аж до Балтійського моря, який так і не став Китайською

стіною

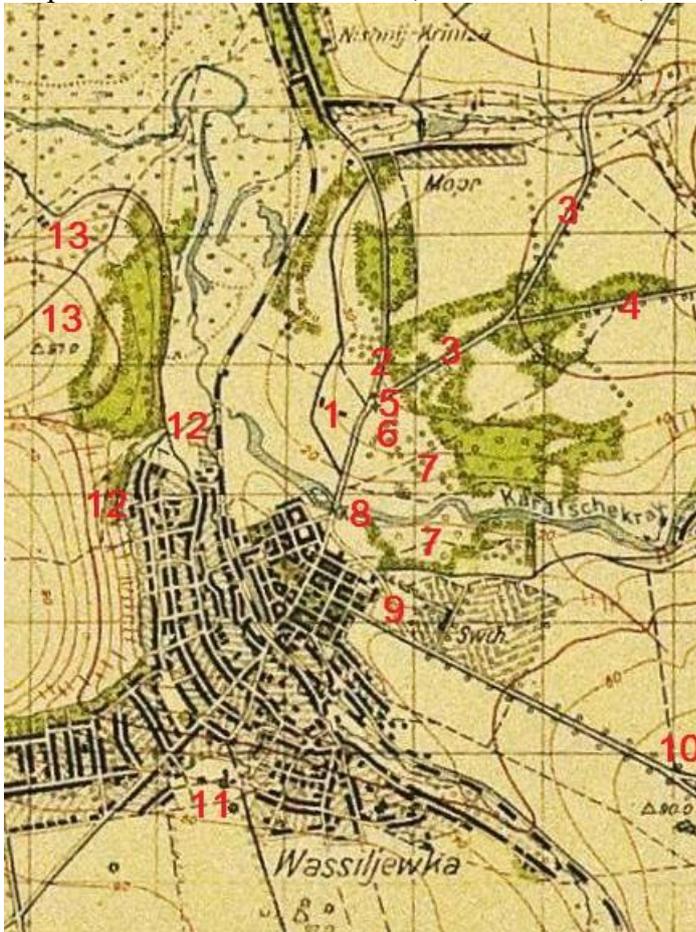
Величезних втрат в обороні зазнавали тоді й підрозділи Вермахту. Одна з похоронних команд німців розташовувалася у Василівці на правому березі р. Карачекрак (де раніше була заготконтора, а нині – готель «Алеро»). Ще з поміщицьких часів там стояли три добротних цегляних будинки економії, дві комори і величезний склепінчастий підвал 8 на 60 метрів, у який можна було заїжджати прямо на возі (його зруйнували вже після Другої Світової). Від колишньої панської діброви в долині Карачекраку на ту пору вже нічого не лишилося, проте ще росли дуби обабіч траси на Запоріжжя: широкими смугами (по 300 м.) від Криничанської балки – до повороту на с. Лугове; восени 43-го ці дуби масово пішли на спорудження рубежу Вотан (бліндажі робили в три-чотири накати), решту лісу докінчили вже опісля війни.

Похоронна команда складалася з 4 німців (2 офіцера і 2 солдата) і десятка набраних для роботи василівських чоловіків. Під військовий цвинтар розчистили ділянку навпроти, в ста метрах за дорогою, нижче млина-«голландки» (див. мал. 64.3); і під мотузку, окремо для кожного солдата, почали копати метрової глибини ями. На початку загиблих були десятки, наприкінці – до сотні за день. Але скільки б їх не привозили на возах і вантажівках, все одно для кожного рили окрему могилу, розламували надвое нагрудний жетон і одну з половинок, разом із зазначенням точних географічних координат могили воїна (градуси, хвилини, секунди) відправляли в Генштаб Вермахту, в т.ч. і для можливого майбутнього перепоховання.

Р.С. Восени 1986 р. моєму старшому шкільному товаришу, на той час вже студенту-медику, терміново знадобився людський череп для занять з анатомії. Наша шкільна ватага, в кращих традиціях героїв «Тимура і його команди», кинулася на допомогу другу. Спочатку ми обійшли закутки міських цвинтарів і таки знайшли в звалищі декілька зруйнованих кістяків (їх постійно вигортають на старих цвинтарях, риючи нові могили поверх старих, і бездушно

викидають в сміття – «Бідний Йорик! Я знав його...»). Але знайдені черепи не годилися: то занадто старі та трухляві (з атрофованими яснами і зарослими лунками, з розшарованими черепними швами), то занадто фрагментовані. Аж тоді хтось згадав про нікому не потрібні німецькі поховання (в 1980-их роках держава підтримувала в радянському суспільстві таку ж ненависть до фашистів, наче вони все ще були живі). Надумано – зроблено: на тому місці, де вказали старожили, ми безпомилково одразу ж натрапили на одну з численних могил забутого вояка і через "лисячу нору" грабіжницького лазу витягли на білий світ величезний продовгуватий (доліхоцефалічний) череп з виразним потиличним бугром і надбрівними дугами, такі ж величезні, в декількох місцях прострелені ребра і серед уривків камуфльованого (з гумовими елементами) одягу знайшли особисті документи з крихкими сторінками, списаними незрозумілою нам німецькою мовою. Викинувши папери, ми загорнули підкоп і з переможними трофеями повернулися додому (декілька років череп ходив по руках в гуртожитку Запорізького медіну, допомігши не одному поколінню студентів отримати залік з анатомії).

P.S. P.S. Коли, вже в роки Незалежної України, німецька організація займалася перепохованням загиблих під Василівкою солдатів Вермахту, з Берліну прийшло підтвердження із зазначенням особистих даних і військових частин цих вояків. Дивовижно, але списки, які німецькі офіцери склали в пекельних умовах жовтня 1943-го, разом з жетонами таки дійшли з прифронтової василівської глухомані до німецької столиці, пережили відступ, капітуляцію і зберігалися понад півстоліття, тільки для того, щоб віддати солдатам належне пошанування.

Мал. 64.3. Фрагмент німецької мапи 1943-го року з містом Василівка:

- 1 – споруди панської економії;
- 2 – поворот на с. Нижня Криниця;
- 3 – брукована траса на Запоріжжя;
- 4 – поворот на с. Лісне;
- 5 – млин-«голландка» обабіч траси;
- 6 – німецький військовий цвинтар на схилі правого берега Карачекраку;
- 7 – вирубаний Великий парк Попових в долині річки Карачекрак;
- 8 – це один міст через р. Карачекрак (по іншу сторону дороги був невеличкий річковий острів);
- 9 – вже проторували дорогу в об'їзд центру Василівки;
- 10 – поворот на с. Підгірне з гроном курганів за дорогою;
- 11 – це височили кургани поруч і в межах сучасного міста Василівка (де вони тепер? в чііх городах?);
- 12 – це повноводною була річка в Скотоватій балці;
- 13 – Лиса Гора тоді була переважно лисою (маківка і схили за поворотом);

Безпосередньо у Василівці запеклих боїв не було; все пékло дісталосся сусіднім селам. Тільки ревли над головою снаряди, тільки вибухали скинуті "нашими" літаками на Василівку бомби: «À la guerre comme à la guerre» – «На війні, як на війні». Одна з таких авіабомб упала прямісінько на сучасний Центральний майдан (поблизу перехрестя Бульвару Центрального з вулицею Театральною) і не розірвалася! Мало того, ця вибухова громадина пролежала там ще чверть століття після війни, прямо на ній збудували пам'ятник Леніну (див. фото 52.1) і тільки потім хтось згадав чи помітив іржавіючу в землі авіабомбу. З великими труднощами її відкопали, витягли і вивезли за межі міста на Лису Гору до осокорів поблизу міського пляжу (див. фото 18.6), де запланували її знешкодити, тобто підірвати. На цей час зупинили рух на

залізниці з іншої сторони затоки, оточили зону операції і... "знешкодили боезаряд" – гахнуло так, що в деяких будинках в місті повилітали шибки! А це ж була тільки одна бомба! Важко навіть уявити, що творилося восени 1943-го, коли подібних бомб і снарядів були сотні й тисячі! Багато снарядів і досі не розірвалося та спокійнісінько собі лежить в полях навколо прифронтових сіл, в городах у людей і навіть на їхніх подвір'ях; все те називають романтичним висловом «відлуння війни», хоча насправді – то її жахіття. Нерідко зустрічаються ці «відлуння» і на Лисій Горі (див. фото 64.4).

Фото 64.4. Нерозірвана міна в прибіній смузі пляжу Лисої Гори (бухта Керамічна). В червні 2012 р. на одному з диких пляжів під Феодосією компанія байкерів смажила шашлики, випадково розвівши багаття прямо над міною часів Другої Світової війни; від тепла та здетонувала, вбивши одного з відпочиваючих на місці вибуху та відірвавши кінцівки іншим... В тому ж році ми з друзями, як завжди, купалися на диких пляжах Феодосії та наслухалися тих жахів; а щойно повернувшись додому, зустріли «відлуння війни» і на пляжі Лисої Гори

Шалений штурм рубежу Вотан тривав майже місяць (з 26 вересня по 24 жовтня 1943), а потім після 11-денних вуличних боїв радянським військам вдалося захопити Мелітополь і тим самим прорвати німецьку лінію оборони Вотан (див. мал. 64.2). Вже на наступний день, 24 жовтня розпочався загальний відступ німецьких військ з тепер уже непотрібних позицій. Як завжди, німці відходили з боями, але все ж таки відступали. Всіх василівців було вигнано з домівок подалі від лінії фронту, на захід, в сторону Великої Білозерки (ці 2 – 3 переломних дні василівці перебували, хто як міг: у виритих в балках землянках, в лісосмугах, у сусідніх селах – благо, стояла тепла погода).

Гітлерівці не збиралися довго утримувати Василівку – це було неможливо; їм просто необхідні були декілька днів для організованого відступу, який і відбувся 26 жовтня 1943 р. В цей день війська Вермахту відійшли до Великої Білозерки, попередньо перетворивши наш край у «випалену землю» (та ж сама тактика, яку в 1941 р. застосовували радянські війська перед німецькою окупацією, – це мало хоч трохи уповільнити наступ Червоної армії). Окрім сотні спалених селянських хат, німці зруйнували василівську МТС, підприємства, майстерні, а також повністю автоматизований вітряк – млин-«голландку» на виїзді в сторону Запоріжжя (див. мал. 64.3; ще довго обабіч траси височів 5-метровий конічний остів того вітряка).

Під час звільнення населених пунктів Василівського району від гітлерівських окупантів продовжували масово гинути радянські люди. Так, саме «люди», бо всіх їх не можна назвати «солдатами». Наприклад, в «Історії Василівського району від заснування до 1980 р.» М.О. Заборжевського сказано, що «бои за село [Василівку] носили ожесточенний характер, в них погибли 386 советских воинов, похороненных в парке, в братской могиле. После войны им установлен памятник» (див. мал. 64,7). А ось, як згадують про це мешканці сусідніх сіл, хлопці яких "звільняли" Василівку:

- Н. Карнаух із с.Широке: «Як наші прийшли, так хлопців 25 – 27-го брали на фронт... Їх за селом побити страшно, позагортали за селом. А тоді батьки визнавали, викопували, позабирали. Хіба можна дітей на передову? Вони в своїй одежі були».

- К. Ушакова з с.Грозове: «А ось тіки ослобонили, так і позабирали. Із нашого хутора хто при німцях був, всіх потім під Василівкою побито. Наш Іван і ружжя не міг держати. Кричав: «Ой, мамочка!» Тіки фронт пройшов, зразу всіх позабирали. Він з 1925-го году. Це у 1943-му 18 год було. Тут убило, ось у Скельці».

Цих беззбройних визволителів, одягнутих у свій цивільний чорний жакетик-свитку, так і називали в народі – «чорносвиточниками». Їх використовували для розвідки боєм, для виявлення вогневих позицій ворога, гнали на мінні поля для швидкого розмінування (фото 64.5). Чи були вони справжніми солдатами, чи невольними жертвами нових загарбників?

Фото 64.5. Маршал Жуков і його типові під час визволення України поля битв: з чорносвітниками і пошуками своїх... У вересні 1943-го в с. Требухові на засіданні воєнної ради Першого українського фронту Жуков тоном наказу мовив: «Зачем мы здесь, друзья, головы морочим. На хрена обмундировывать и вооружать этих хохлов. Все они предатели! Чем больше в Днепре перетопим, тем меньше придется в Сибирь после войны ссылать»

26 жовтня частини Вермахту залишили Василівку, а 27-го жовтня радянські війська всього за один день просунулися майже на 30 км уперед, звільнивши 31 населений пункт, серед яких були: Василівка, Михайлівка, Орлянське, Бурчак, Любимівка, Пришиб. В цей же день розкидані околицями василівці повернулися до рідних сіл і застали там дику картину руйнувань, пограбувань і безладу: в декого не лишилося ні хати, ні господарства, ні запасів на порозі зими (див. фото 64.5). Але все то можна було якось нажити й відбудувати заново – головне, що живі! Вал війни вдруге за два роки перекотився через Василівку і посунув далі на захід. Здавалося, що найгірше вже минуло і відійшло в минуле. ...Та лихо не пішло разом за війною, біда лишилася, і багатьом нашим розчуленим від радості землякам краще було би не поспішати повертатися додому... взагалі ніколи.

Фото 64.6. Восени 1943-го палали наші села. «Україна в огні» – так звалася й кіноповість Олександра Довженка, яка в 1944 р. глибоко образила Сталіна своїм «антиленінізмом, поразенством, ревізуванням національної політики і захоченням українського замість радянського патріотизму», за що Довженка звільнили з усіх керівних посад і відправили на довічне заслання в Москву, до самої смерті заборонивши повертатися жити в Україну (з Інт.)

Щастя "визволення" було недовгим. Бо слідом за змореними й голодними бійцями Червоної армії, яких обіймали, цілували і годували, хто чим міг, до звільнених сіл одразу ж входили "радянські айзатцгрупи" – неофіційні польові військкомати, які наказували всім місцевим чоловікам, старшим за 16 – 18 років (це 1925 – 1927 рік народження) наступним же днем зібратися в певному місці для термінової відправки на фронт (вірогідно так само, як і півсотні василівців єврейських родин у 1941 році, вони може й не здогадувалися, що це їхній останній день, і їх відправляють з дому прямо на смерть). Серед мобілізованих були і майже діти, і хворі, і непридатні до військової служби за станом здоров'я. Та байдуже, здоров'ям у польових військкоматах ніхто не цікавився, формальностями не займався, ніякої облікової документації не заводив; ні обмундирування ні зброї селянкам-зрадникам ніхто і не збирався видавати – а навіщо? не для того збирали цих німецьких запроданців до купи.

Про відношення до звільнених хохлів згадує в своїх спогадах жителька Василівського району К. Чигрина: *«Як вже у 1943 році прийшли наші русаки, вони нам хуже робили, як ті німці. Кажуть: «Ви, хохли, здали німцям, продали свою Україну. Ваші сиділи дома. І в плену були. А тепер ми должны кров проливати, вас визволять... І крали у нас все підряд».*

28 жовтня всю василівську команду в складі 1010-го стрілецького полку без будь-якої підготовки та озброєння кинули на укріплення ворога під В. Білозірку (звільнена 29 жовтня). Під дулами автоматів загороджувальних загонів усі ці перелякані та розгублені василівці, як є в своєму домашньому вбранні та без зброї посунули на німецькі позиції. Солдати Вермахту спочатку сміялися і не стріляли, але все ж таки змушені були відкривати вогонь і викосили все це потішне воїнство. Майже вся василівська команда безглуздо загинула під с. Цвіткове Кам'янсько-Дніпровського району (в 20-ти км за с. Балки), де й була згодом зарита в спільну яму братської могили "невідомому солдату" – які так полюблив радянський режим. Дехто з рідні зміг за тих умов дістатися до місця трагедії, знайти тіло свого чоловіка, дитини, батька (яке ще довго лежало неприбраним) і тачкою перевезти його додому та по-людськи поховати в окремій підписаній могилі на родинному цвинтарі. Але більшість "солдатів-одноденок" так і лишилися назавжди лежати під чужим хутором, добре, якщо в казенному похованні, а то і просто пригорнутими у випадковій вирві, як знаходять їх сотні й тисячі по всім нашим полям до сьогодні. Не поставлені на облік у військових частинах – вони начебто й не існували як солдати. Тоді ким же вони були?

Фото 64.7. Це головний військовий пам'ятник у райцентрі Василівка за чверть століття після війни: безіменна «СЛАВА ПАВШИМ ГЕРОЯМ» на тлі щойно збудованої літньої естради; брежнєвський міт «Дня Перемоги» на той час ще тільки набирив оберти (з Інтернету)

65. П'яті Совети у Василівці

Розстріл неозброєних чорносвитників прямо на полі бою був тільки першим етапом чистки «трофейного населення», як називали червоні вожді мешканців відвойованих ними земель. Сам факт перебування на окупованій території разом з неучастю в підпільному русі опору – ставив на кожному жителі Василівського району незмивне тавро зрадника. В 1943 – 1945 роках з'явився навіть новий термін: «народ-зрадник» – тобто винними оголошувалися поголовно всі представники певного етносу: і мертві, і живі і ненароджені. Інтернаціональна радянська влада переслідувала і депортувала гуртом цілі народи: калмиків, інгушів, чеченців, карачайців, балкарців, кримських татар, ногайців, турків-месхетинців, понтійських греків – за звинуваченням у колабораціонізмі, співпраці з ворогом (і немовлята теж?).

Вставка: 18 травня 1944 р. (всього через тиждень після звільнення Криму) за 3 дні з півострова до Центральної Азії вислали 191 тисячу татар; з них близько 8 тис. загинуло одразу від нелюдських умов перевезення, ще понад третина – в перший же рік заслання від голоду і холоду в непридатних умовах утримання в Азії. До 1989 р. татарам було категорично заборонено повертатися додому; на весь Крим до того часу лишався тільки один татарин – бронзовий бюст славетному льотчику, двічі Герою Радянського Союзу Амет-Хану Султану в Алупці, на батьківщині героя (див. фото 65.1).

Фото 65.1. Амет-Хан Султан брав участь у звільненні Криму і штурмі Севастополя; в травні 1944-го, під час депортації, гостював у батьків в Алупці і ледь сам не став жертвою енкаведистів

Виселити з України кудись до Сибіру намагалися і всіх українців (народ-зрадник ще з часів Мазепи, в очах москвинів), але забракло ресурсів і засобів для такої масштабної акції. Тож, обмежилися тільки депортацією західноукраїнського населення; василівців лишили на батьківських землях. Але тавро "ненадійного" лягло на кожного – всі потребували ретельної перевірки. Щоби її спростити, з військового поповнення, набраного з колишніх окупованих територій, створювали окремі загони "гарматного м'яса", яке по швидкій смерті не треба вже було й перевіряти. Не менш підозрілими для радянської влади були й тисячі остарбайтерів – примусово вивезених на роботи в Німеччину людей (найбільше по Україні їх вивезли саме зі степової Запорізької області – понад 100 тисяч молоді). Часто, після повернення в СРСР цих рабів Третього Райху, їх одразу ж відправляли не додому, а в далекі спецпоселення, де вони продовжували працювати вже на нову імперію аж до 1955 року.

До самого кінця 1943-го року Василівка лишалася прифронтовою територією: німці все ще займали Хортицю і правобережні околиці Запоріжжя (відступили тільки в ніч з 29 на 30 грудня), був у них плацдарм і на лівому березі Дніпра навпроти Нікополя (який гітлерівці покинули аж в лютому 1944-го; бо, як доповідав фюреру міністр промисловості, втративши Нікопольський марганцевий басейн, без запасів марганцю, яких у Німеччини залишалося на півтора роки, війну можна вважати програною). Поруч ще гриміла війна, і життя у Василівці аж ніяк не можна було вважати мирним, як може здатися з «Історії Василівського району від заснування до 1980 р.» М.О. Заборжевського: «Після звільнення селі возобновили роботу райком партії, райисполком, сільський Совет и другие учреждения. В колхозах были созданы партийные организации. Коммунисты возглавили работу по восстановлению предприятий, колхозов, а также – жилищного фонда. Трудящиеся Российской Федерации и республик Средней Азии прислали васильевцам строительные материалы, технику, 230 голов крупного рогатого скота» [а скільки всього було вивезено під час евакуації вже якось забулося].

Василівський райком КП(б) й інші партійні організації дійсно відновили свою роботу, але то були не василівці! Ще з довоєнних часів перші посади в партії та силових структурах давали виключно вихідцям з інших регіонів, переважно москвинам, що забезпечувало кращу контрольованість місцевого керівництва – "варяги" здатні були втілити в життя будь-який з

найжорстокіших наказів вищого партійного начальства, без огляду на бажання і спротив корінного населення. До того ж, після двох років німецької окупації місцевих комуністів та активістів просто не лишилося: хто вижив, той і досі був на фронті чи в евакуації. Повоєнні вчинки нової радянської влади нагадували, а де в чому й перевершували бруталністю, дії окупаційної адміністрації: так само хутко замінили фашистську символіку на комуністичну, так само без затримки виловили і знищили активістів німецького режиму; так само зберегли колгоспне рабство, тільки тепер грошей колгоспникам не платили, а за невиконання кожним селяком обов'язкової кількості трудоднів – відправляли на виправні роботи (постанова про відновлення колгоспного ладу від 21 вересня 1943 р.), всі земельні ділянки василівців знову урізали до передвоєнних норм (повернулися жахи повторної колективізації).

Невблаганною була позиція нової окупаційної влади і щодо хлібозаготівель: у селян після німецької окупації(!) і відступу військ Вермахту(!), в найчорніших традиціях воєнного комунізму і продрозкладки, до кінця 1943-го року вичавили майже все до останньої зернини: Запорізька область здала 103408 тон зерна попри все ще триваючі бої в Запорізькій області. В постанові Василівського РК КП(б) та виконкому райради від 3 грудня 1943 року читаємо: *«Саботажники хлібозаготівель... є найлютіші вороги Батьківщини і по відношенню до них, як цього вимагає рішення ЦК ВКП(б) і РНК СРСР, повинні застосовуватися суворі репресії – виключення з партії, арешт, віддання до суду і ув'язнення в концетраційних таборах»*. В цих словах немає нічого місцевого – це голос Центральної (кремлівської) влади на місцях.

У касти керівників не було нічого спільного зі звичайним сільським населенням краю: ні проблем, ні тривог ні, навіть, клопотів харчування: наказом від грудня 1943 р. в СРСР була створена мережа закритих магазинів і їдалень для партійної номенклатури в залежності від місця в ієрархії та суспільної вартості кожного члена цієї касти. А в 1944 році, під час все ще триваючої війни, комуністи створили мережу спецмагів «Особторг», де за лімітною карткою обраного можна було в 4 – 30 разів дешевше придбати дефіцитні та якісні товари (якісні, бо до цієї мережі були також прикріплені й особливі ательє індопошиву). До цього раю достатку іноді допускалися і місцеві василівці, яким дозволялося обіймати посади нижчого гатунку: в радянському апараті міськ- і райвиконкомів, у громадських організаціях (комсомолі та профспілках) тощо. Так було і до і після війни, але під час війни це виглядає особливо гротескно.

Окрім планової хлібозаготівлі, з василівців вичавлювали всі соки і позапланово. Це називалося патріотичним рухом мас *«Все для фронту, все для перемоги!»* Кожного селянина партійні та радянські органи зобов'язали здати по грабіжницьки заниженим заготівельним цінам так звані особисті "залишки" хліба, насіння олійних культур, овочів тощо – всього, що начебто *«від німця зберегли»*. На 1 січня 1944 р. обласна газета радісно інформувала краян, що впродовж осені 1943 року колгоспники області здали державі 64 тис. тон хліба *«зі своїх лишків і особистих запасів»* (на березень 1944-го ця цифра збільшилася до 100 тис. тон).

І це ще не все. З "визволеного" населення адміністрація викачала і решту *«трудоу збережень»*, "добровільно" переданих державі для будівництва літаків і танків – *«Усе для фронту, все для перемоги!»* А навесні 1944 р. Раднарком СРСР ухвалив рішення про випуск третьої державної воєнної позики; і василівці наввипередки, один поперед одного, в полум'яному патріотичному пориві кинулися підписуватися на "добровільну позику", на яку просто не можна було не підписатися, і зі слізьми радості на очах зобов'язувалися віддавати державі ще незароблену платню за декілька місяців наперед – *«Усе для фронту, все для перемоги!»*

Усе заходило на новий голод, який стримувала тільки триваюча війна.

Новою проблемою для василівських землеробів стала й величезна засміченість полів усілякими вибуховими пристроями. Околиці сіл, розташованих поблизу оборонного рубежу Вотан перетворилися на суцільне мінне поле: нерозірвані снаряди, авіабомби, боєкомплекти, розкидані міни і т.п. робили небезпечною і просто таки неможливою весняну оранку і сівбу. На вирішення цього термінового питання радянська влада мобілізувала сільських підлітків у віці 15 – 16 років (старших уже розстріляли в загонах чорносвітників, або ж відправили на фронт). В лютому 1944 р. василівський військкомат розіслав 120 юнакам повістки прибути для проходження навчання з ПВП (початкової військової підготовки). Не піти за повісткою –

було неможливо, це означало б накликати ще одне лихо на себе і на свою родину. Після 110-годинної програми ПВП, з цієї групи відібрали 61 найметкішого хлопця для подальшого навчання по додатковій 20-годинній спецпрограмі з розмінування. Попри те, що василівські хлопці за віком ще не були військовозобов'язаними, їх розподілили по двійкам, відділенням, взводам і відправили повзводно працювати по різних селах: зі щупами, вручну вишукувати й розмінувати боєприпаси (на весь район тоді було тільки 4 металошукача для особливо засмічених протипіхотними мінами полів). Ніхто не питав, хочуть вони цього чи ні, бояться чи що відчувають – *«пріказ Родіни»*, якщо не виконаєш, то хутко зроблять *«ворогом народу»* як не тебе по малолітству, так твоїх батьків. І хлопці йшли зі щупом на поля, і наткнувшись на вибуховий пристрій, розгрібали навколо нього землю, брали до рук і знешкоджували його. І щомиті над ними нависали смерть або ж каліцтво, а вдома судомно чекали на юних мінерів їхні матері – щодня, щохвилини, щомиті, прислухаючись і здригаючись від кожного вибуху. Бо з тих малих вояків таки одинадцять загинуло, а багато назавжди скалічилося (фото 65.2).

За 3 – 4 місяці пекельної роботи діти знешкодили на території Василівського району 10 тис. снарядів, 17 тис. мін, 350 авіабомб та інш., цілком підготували поля до весняного посіву. А після війни з'ясувалося, що всю документацію по призиву юних мінерів знищили; радянська влада офіційно заявила, що все то хлопці робили добровільно в межах членства в "Осоавіахімі", що тільки Гітлер використовував дитячий «Гітлер`югенд» в обороні Берліна – і всі ті загиблі та покалічені малолітні мінери так ніколи й не були визнані Радянським Союзом учасниками бойових дій, з відповідними пільгами і повагою до них і всієї родини. Вже в незалежній Україні ті, хто дожив до 2000-го року, зумів отримати заслужений статус УБД.

Фото 65.2. Поле поблизу с. Підгірне пам'ятає і снаряди, і юних мінерів і важку сівбу першого післявоєнного 1944-го року; тоді при розмінуванні полів району загинуло 11 дітей

Про ці події згадує і радянська історія Василівського району: *«С первых дней 1944 г. развернулась упорная борьба за урожай. План весенней посевной колхозники перевыполнили. Осенью они собрали по 12-16 цнт. озимой пшеницы с гектара. Жители внесли полмиллиона рублей на строительство боевых самолётов эскадрильи им. Ковпака»*. Бурхливі оплески!

Говорячи про населення щойно звільненого від німецької окупації Василівського району, варто пам'ятати, що майже на дві третини воно складалося з жінок: дорослі чоловіки загинули, або ще й досі воювали (польові військкомати вважали дорослими всіх, старших за 16 років), а з фронтів, поки ще майже два роки тривала війна, поверталися лише непридатні до військової служби каліки. Тож уся відбудова і особистого і народного господарства лягла на руки жінок і дітей.

Декілька років після закінчення активних бойових дій був у Василівці за річкою табір для німецьких військовополонених; їх теж залучали до відновлювальних робіт, переважно їхніми силами вщент розібрали на будівельний камінь палац замку Попових і замкові стіни. Коли в 45-му офіційно скінчилася Друга Світова війна худючі та обідрані полонені вже без будь-якої охорони вільно блукали Василівкою, підробляючи на їжу хто чим міг. За рік їх усіх з Василівського табору кудись перевели, можливо на той таки Дніпрогес, на відбудові якого в період 1944 – 1945 років загинуло від виснаження і хвороб коло 3 тис. військовополонених (поховані там же, в безіменних "братських" ямах по 50 – 60 чоловік, поруч із робітничим селищем №10). Концентраційні табори для полонених солдатів противника існували до 1950 р.

Відбудова Дніпрогесу розпочалася відразу ж по теплу, в березні 1944 р. (до Нового Року на Хортиці та Правобережній частині Запоріжжя ще стояли німці, а тільки в лютому їх потіснили і з Нікопольського плацдарму). Активну участь у відбудові взяли й василівці (ті ж таки жінки і діти 15 – 16 років, бо інших василівців тоді не було). Зі спогадів учасника робіт, це виглядало так: *«Поселили нас в палату з двома ярусами дерев'яних нар, на яких не було ні матрасів, ні ковдр... Посередині палати стояли дві пічки, на яких готували їсти. Вони й обігрівали палату, де перебувало 200 осіб молодих підлітків 15 – 16 років... Перший тиждень працювали з 7 години ранку до 7 вечора, по 12 годин на добу... Норми виробітку були великими, і не дай Бог запізнитися на роботу на 5 хвилин. Судили і за 5 хвилин давали 6 місяців по 25% від виробітку... Після роботи поверталися в палату...»* [«Запорізький рахунок Великій війні», Ф.Г. Турченко й інш., 2013, стор. 357].

Мабуть зайве нагадувати, що відмовитися від місця роботи чи змінити його було ніяк неможливо – воно було як вирок, *«пріказ Родіни!»* і все. Працездатність голодних і виснажених дітей, жінок і військовополонених (які мало чим відрізнялися одне від одного і в режимі дня і в пайках) підтримувалася цілодобовою системою страху, так гарно переданою Дж. Орвелом в безсмертному романі «1984». За десятиріччя жахливих ідеологічних і фізичних репресій в СРСР сформувався режим (система), при якому найфізіологічніший, найтваринніший жах є перманентним [безперервним, постійним] побутовим складником життя. Здається, цей страх перед системою просочився в саму ДНК, на декілька поколінь нащадків.

Але з позиції "Особторг"-івської номенклатури, в сьйві радянської пропаганди все виглядало звісно ж не так – і не треба демонізувати комуністичний лад і чорнити Радянський Союз! Ось, як усе було, і ніякими нацистськими наклепами на партію ви мене не переконаєте в зворотному (з «Історії Василівського району від заснування до 1980 р.» Заборжевського):

«В декабрі 1944 г. 120 юношей и девушек Васильевки прибыли на Днепрогес. Вслед за ними сюда приехали ещё 1300 молодых патриотов из Васильевского района. Заработанные деньги (77,4 тыс. руб.) комсомольцы передали на строительство авиаэскадрильи «Відбудовник Дніпрогесу» [в перекладі з комуністичної на звичайну мову, це означає, що за виснажливу працю в зимовий сезон дітям ні копійки не заплатили].

Фото 65.3. Жіночі будні відбудовників Дніпрогесу

Так жили василівці в два останні роки війни, закінчення якої чекали, як виглядають весняного тепла після затьяжної зими, як зі сподіваннями споглядають за досяганням плодів і дітей, розраховуючи тільки на краще. Якоюсь вірою без пояснень чекали від Дня Перемоги давно омріяного щастя. А що ще нас підтримує окрім віри? ☺

P.S. День Перемоги

День звільнення, день визволення, день перемоги, день пам'яті та примирення – в кожному словосполученні міститься особливий відтінок почуттів і світогляду. Виявляється, що дати звільнення територій не збігаються з датами закінчення війни, а завершення війни не завжди означає перемогу; та й не кожна перемога має присмак радісного свята.

27 жовтня 1943 р. – Василівка перейшла з підданства Німецької імперії у володіння Радянської/Російської імперії, в якій ми уже були три сотні років до того, мову якої вже вивчили і до вимог призвичаїлися. Але це не було звільненням, бо ми не стали вільними – аж ніскілечки; і тим паче це не було нашою перемогою – ми нікого в цей день не перемогли.

14 квітня 1944 р. – радянські війська зайняли всю довоєнну територію України, якою вона була до початку Другої Світової війни і загарбницьких походів Союзу на захід в спілці з гітлерівською Німеччиною. Начебто все повернулося до вихідного довоєнного рівня, в межі кордонів УРСР станом на серпень 1939 року, але Радянський Союз ненавидить цей факт – не для того від роздмухував пожежу європейської війни, щоби в підсумку нічого не отримати.

8 жовтня 1944 р. – Червоної армії вдалося вибити німецькі війська з останнього населеного пункту в межах УРСР станом на 22 червня 1941 року. Проте зупинитися на завоюваннях трирічної давнини Радянський Союз не збирався; масть ішла козирна і незабаром СРСР приростив до себе ще й Закарпаття.

23 листопада 1944 р. – гітлерівців вигнали з найзахіднішого населеного пункту Закарпаття та всієї нинішньої України – цю дату можна було би відмічати, як «День вигнання гітлерівців з України в її нинішніх кордонах».

7 травня 1945 р. – в Реймсі підписали акт про беззастережну капітуляцію Німеччини; європейського пройдисвіта покарали, але світова війна ще тривала в Азії, на східних кордонах Радянського Союзу [8 травня 1945 р. (9 травня о 0:43 за московським часом) – на вимогу Сталіна в Берліні повторно підписали акт про капітуляцію Німеччини].

9 серпня 1945 р. – після одностороннього скасування радянсько-японського пакту про ненапад, СРСР розпочав наступ на Японію, втративши вбитими і пораненими близько 50 тис. солдатів – це була все та ж Друга Світова війна, в якій Радянський Союз іще не переміг.

2 вересня 1945 р. – на борту американського лінкора «Міссурі» підписано акт про беззастережну капітуляцію Японської імперії; Друга Світова війна скінчилася ...але війна в Україні тривала ще майже десятиліття – між українським підпіллям і військами КДБ СРСР: 14 квітня 1960 р. – на Тернопільщині відбувся останній бій УПА з КДБ.

З усіх вищенаведених визначних дат василівці донедавна вважали «Днем Перемоги» дату повторного підписання акту про капітуляцію Німеччини. Чому? Бо так оголосив диктор Левітан 9 травня 1941 р. Інших джерел інформації і власних думок радянські люди не мали. Наче муедзин з мінарету Юрій Левітан виголосив по радіо, що війна почалася 22 червня, він же повідомив усім, що війна закінчилася 9 травня. Ці незмінні дати карбувалися день у день в душах радянських людей впродовж майже півстоліття – двох поколінь. І ніхто не помічав, що чотири роки німецько-радянського протистояння просто вирвані з контексту шести років Другої Світової війни. З історії вирвали тільки ті сторінки для вивчення, які сподобалися.

Інше питання, чи правильно називати факт завершення німецько-радянської війни святом перемоги? В цій війні одна імперія (Радянська) перемогла іншу імперію (Німецьку). Але яким було місце василівців у битві імператорів? Отих чорносвітників, юних мінерів, добровільних підписників на воєнні позики? В чому їхня перемога? Чи вони збагатили на війні, чи після неї? Стали жити краще? Перемогли?!

І вже справжнім блюзнірством і збоченням видається помпезне і радісне, з реготом і феєрверками святкування цієї кривавої світової трагедії, ще й з гаслом «Можем повторить!» Вважають, що в німецько-радянській війні загинуло 32 млн. людей, з них 10 млн. – українці.

2004-го року Генеральна Асамблея ООН проголосила 8 та 9 травня Днями пам'яті та примирення – чому б і ні? Але Російська імперія з цим визначенням категорично не згодна.

66. Голод за рóзкладом

9 травня 1945-го року стало незабутнім днем для всіх без винятку василівців, як і для всіх українців і взагалі громадян безкрайого СРСР. Від хати до хати іскрою перелітала звістка про повну капітуляцію Німеччини і закінчення стоклятої війни. Схвильовано згукували люди, ревли баби, верещали діти. Хто згадував загиблих, хто чекав на повернення ще живих, і кожен сподівався, що ось тепер обов'язково все мусить змінитися на краще; бо ж перемога.

Восени, після офіційного завершення Другої Світової, з війни поверталось все більше чоловіків: зовні наче тих же самих, але в душі якихось невлотно чужих (уходили свійськими, повернулися дикими). Багато хто з них призвичаївся пити надмірно, деякі взагалі тинялися, як неприкаяні. Пам'ятаю, як розчаровано батько розказував, коли малим вискочив до щойно прибулого з війни втомленого татка, а той тільки прохолодно глянув на малого, почухмарив йому волосся і сказав: «А, це ти?..»

Та поступово життя налагоджувалося; гоїлися рани, лишаючи по собі самі шрами, які муляли вже тільки в негоду. Повсякденні побутові клопоти відволікали від тяжких спогадів, а родини і начальство (перші – ласкою, другі – батоном) лікували посттравматичний синдром краще і швидше за будь-якого військового психолога. Так і незчулися, як розвіявся фронтовий вишкіл і норів, а звиклі до зброї руки й серця обабили й розім'якли. Самі дивувалися: на війні смерті не боялися, за лінію фронту в розвідку повзли, як до себе в городи ходили, а тут якесь партійне мурло змушувало тремтіти всіма дриглями зіщуленої душі. Тільки за чаркою поверталася колишня впевненість, відчайдушність і... спогади, які на ранок знову здавалися лише снами.

Пролітали місяці, і воїни знову ставали колгоспниками, змушеними так само відпрацьовувати безоплатні трудовні, з чогось сплачувати купу податків й утримувати свій рід. Попри те, що війна скінчилася, оце безвідмовне *«Приказ Родіни!»* в устах радянської влади – лишалося. Просто замість збройних тепер були трудармії: ті ж самі відносини рядових і командирів, те ж саме покарання за невиконання наказу *«Родіни»*.

Не на таке життя сподівалися фронтовики, повертаючись додому з переможної війни! Щодалі, то ставало все гірше і безпросвітніше. Саме в ці повоєнні роки податковий тиск сягнув вершини свого безглуздя: державним податком обкладалося все, що перебувало на подвір'ї: від живності (поголовно) – до фруктових дерев і навіть кущів – за все треба було сплачувати грошовий чи натуральний податок, байдуже, чи урожайним був рік, і чи несла курка стільки яєць, скільки від неї вимагала держава. Утримування присадибного господарства стало враз збитковим (прибуток від нього часто не покривав суми податків), і доведені до відчаю василівці просто вирізали до біса всю худобу, та вирубували до цурки свої родинні садки. Іноді, до сьогодні можна побачити на старих подвір'ях товстелезні акації, берести й інші дикі дерева, які недопутья ростуть прямо посеред селянських госпід. Вся безглуздість перебування цих неплідних і навіть не декоративних дерев коло хат пояснюється не якоюсь особливою любов'ю господарів до акацій, а тим, що за відсутності вирубаних фруктових дерев, комусь таки треба було створювати затінок у дворі. До податку на тінь від акації радянська влада тоді ще не додумалася (див. фото 66.1).

Фото 66.1. Цей розкішний берест на одному з подвір'їв вул. Каховської донедавна був найвищим у Василівці; допоки старі господарі не вмерли, а нові – без жалю його не спиляли

З перших же повоєнних місяців Радянський Союз відновив "хлібну монополію": у селян повністю забиралося ними вироблене зерно, а потім їм же воно частково поверталось назад у вигляді хлібних пайків; таким чином держава годувала залежне населення "з руки". Але зненацька, забравши все зерно урожаю 1946 року, постановою ЦК ВКП(б) і РМ СРСР від 27 вересня (слухняно продубльованою постановою ЦК КП(б)У і РМ УРСР 30 вересня) з централізованого постачання за хлібними і продовольчими картками в Україні зняли майже 3 мільйона сільських жителів – тобто забраний хліб їм уже не повертали, навіть частково.

P.S. В січні 1941 р. в Україні проживало 41,9 млн. людей, а в 1945 р. – лише 27,4 млн. (різниця з довоєнною кількістю – 14,5 млн.). Довоєнної чисельності населення було досягнуто тільки наприкінці 1950-х років: за переписом 1959 р. в Україні мешкало 41,9 млн. осіб.

На порозі зими 1946 – 1947 років пограбовані хлібозаготівлями села Василівського району лишилися без їжі. Знову повторювалося те ж саме, що і в 1932 – 33 роках: ті ж самі загороджувальні загоны, людоджерство, голодні смерті. На сьогодні ще багато літніх людей пам'ятають цей страшний голод, який проте був на порядок (у 10 разів) меншим за Великий голод 1932 – 33 років, можливо такий, як у 1921 – 23 роках. В 1946 – 47 рр. в Україні вбили голодом всього близько мільйона людей. В західних областях, де в ту пору ще воювала Українська повстанська армія (УПА) й перешкоджала загонам КДБ проводити ефективну хлібозаготівлю (а попросту кажучи, конфіскацію зерна) – там голоду не було; і швидко провідавши про це, туди намагалися прослизнути крізь збройні пости голодні східняки. Як завжди: найбільше людей помирало від голоду в тих областях і районах, які найуспішніше виконували план хлібозаготівель. Згідно з 26-томником «Історії міст і сіл Української РСР» (стор. 186) в повоєнний період наша Василівка задніх не пасла: «*Артілі Василівки першими в районі розрахувалися з державою по хлібопоставках, здали понад план тисячі пудів зерна*». [яка езопівська ця комуністична мова: за епічними словесами не проглядає жодної драми!]

Попри значно менший масштаб трагедії (в Запорізькій області від голоду 1946 – 47 рр. померло всього понад 100 тис. наших земляків), подібності до Великого голоду 1932 – 33 рр. були вражаючими: 4 червня 1947-го року вийшов навіть схожий Указ Президії ВР СРСР про кримінальну відповідальність за крадіжки державного майна й посилення охорони особистої власності, згідно з яким за несанкціонований збір колосків на колгоспному полі тисячі колгоспників-хліборобів та підлітків було відправлено до в'язниць.

В очах керівництва СРСР ця акція душоубства українських селян була вимушеним заходом з метою упокорення розперезаного за час окупації та перебування на фронтах підлеглого радянського населення. Всім цим гоноровим фронтовикам (проте все одно, хохлам-зрадникам) варто було знову "твердою рукою" показати, хто в хаті господар. Бо ж справжніх причин померати з голоду на плодючих чорноземах не було: від голоду василівці не гинули ні під час гітлерівської окупації, ні коли двічі «випалювали» нашу землю (спочатку "свої", а потім і вороги), ні в перші три(!) роки відновлення радянської влади! Чому ж у мирний час, через три роки після "визволення" почався лютий голод аж до масових смертей? Здається немислимим, не вкладається ні в які межі розуміння, але насильно відібране з України зерно йшло на експорт: в 1946 – 1947 роках СРСР продав його за кордон – 2,5 млн. тон(!), а решту спрямував до державних резервів! Хто точно не голодував у 1946 – 47 роках, так це партійна номенклатура з енкаведешниками: їх відгодовували по спецпайкам і окремим їдальням. Що це, як не класове розшарування в «безкласовому комуністичному суспільстві СРСР»? Але в ті часи василівці мали змогу бачити світ не далі свого села; про масштаби лиха ходили тільки чутки, за слухання і поширення яких можна було сходу піти на Сибір – табори ГУЛАГу тоді такими цікавими аж кишіли.

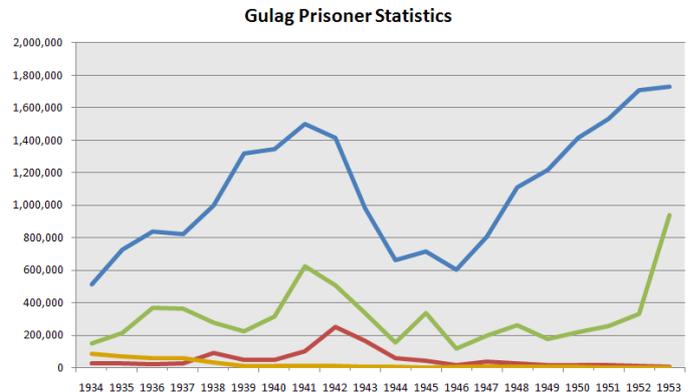
В історії пізнього сталінізму 1946 – 49 роки ще називають «жданівщиною», за ім'ям секретаря ЦК ВКП(б) Жданова, який очолив придушення будь-яких проявів неросійського патріотизму шляхом насадження тотального ідеологічного контролю за наукою, культурою і всіма сферами життя. Дозволявся виключно російський патріотизм (прирівняний до "радянського" і "всенародного"), тільки визначений партією погляд на історію (сфальсифіковану до безглуздя), витримування лише партійної ідеологічної лінії в мистецтві, науці тощо.

В Україні ідеологічний наступ сталінізму в ті повоєнні роки вівся передовсім під гаслом «боротьби проти українського буржуазного націоналізму». Саме тоді все українське прирівняли до фашистського (а як же ж, народ-зрадник), витворивши навіть новий термін – «україно-фашизм», яким комуністи люблять користуватися й до сьогодні. На василівців звалився тягар подвійної кари: як на бувших в окупації, і як на українців; отримати судимість стало й зовсім легко.

Від 1946 року стрімко злітає вгору кількість ув'язнених у таборах і колоніях ГУЛАГу (див. мал. 66.2). Окрім просто "свідомих" і "щирих", на заслання стало багато потрапляти і вояків УПА та їхніх симпатиків із західних областей України, нещодавно приєднаних до СРСР, а тому ще не повністю приведених до покори.

Що успішнішими були операції військ КДБ проти загонів УПА, тим все більше наповнювалися табори українськими націоналістами, які без зволікань отримували свій "бандерівський стандарт" – 25 років таборового життя (якщо виживеш, звісно). Поступово серед політзеків ГУЛАГу 70% склали українці, між яких було багато ідейних підпільників і бійців УПА (що врешті-решт і зруйнувало систему ГУЛАГу після смерті Сталіна).

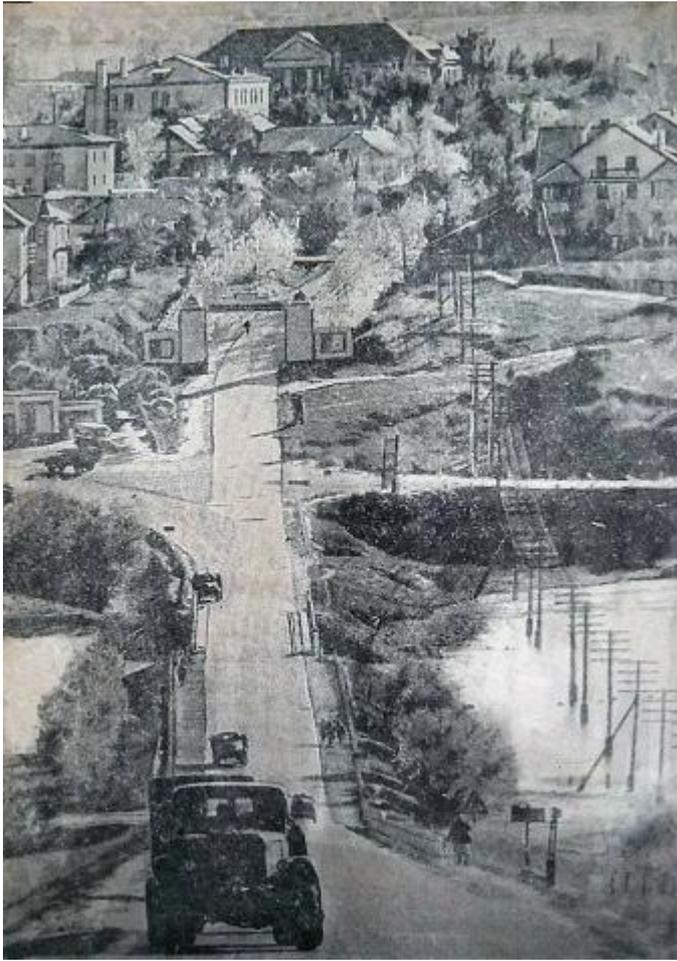
Мал. 66.2. Після Другої Світової війни кількість дармових рабів у колоніях ГУЛАГу (синій графік) знову стрімко пішла вгору і перевищила довоєнний рівень (мал. зі *Всемережжя*)

Після повальних репресій і голодомору 1946 – 47 років життя в переможному СРСР стало настільки веселим, що в 1948 р. Сталін взагалі скасовує святкування Дня Перемоги, як «всенародного торжества» (так 9 Травня назване в указі президії Верховної Ради СРСР від 8 травня 1945 р.), а разом з ним загання в тінь і всі неприємні проблеми післявоєнного часу: величезну кількість нікому непотрібних інвалідів, питання пільг і пенсій, навмисно зниклих безвісті, не зібраних з полів битв і все ще непохованих солдатів. Не варто було провокувати святкуванням Дня Перемоги і неповажно-різкі висловлювання колишніх фронтників (серед яких немало й Героїв Радянського Союзу), а ще – цю повторену мільйонами ротів фразу: «*За що воювали?*». Про "Велику Перемогу" забули. Знадобилося два десятки років, зміна цілого покоління, щоби за часів Брежнєва з неї здмухнули нафталін і знову повернули «9 Травня» в календар святкових дат. І вже по-новому поглянули на ту Велику, Вітчизняну, всенародну війну миролюбного Радянського Союзу проти німецько-фашистських загарбників. З віддалі двадцяти років ця війна малюватиметься вже зовсім в інших ракурсах і барвах, "забудеться" дуже багато з окопної правди, згадається те, чого не було.

Віддаляючись від війни, життя василівців усе більше входило в свою цивільну колію; виростали "діти війни" і заповнювали собою той демографічний провал, який був утворився після майже тотального знищення юнаків 1925 – 27 років народження. Нова молодь поволі позбавлялася дистрофії (набутої внаслідок постійного недоїдання) і наздоганяла пропущені роки шкільного навчання. В умовах тотального ідеологічного контролю за їхнім вихованням зі сторони Партії, діти виростали цілком лояльними і відданими комуністичному режиму і як ніхто вірили в казки про героїчне минуле і світле майбутнє Країни Рад – найгуманнішої та найсправедливішої держави в світі, раю для робітників і селян (дітям взагалі властиво вірити в казки, особливо розказані мудрими дорослими). Дітлахам розказували й показували тільки те, що вони мусили чути і бачити; дорослі ж мовчали, стиснувши губи й потупивши очі, бо правда в СРСР була смертельно небезпечною річчю, її загрозово було тримати навіть у собі, а вже нащо вона малим дітям? Батьки захищали їх від ризиків тоталітарного режиму своїм мовчанням; тільки небагатьом вистачало терпіння і мужності повідати нащадкам правду, і то не повну, а хоча б уривчасту: про насилля влади і голод, про несправедливо убитих родичів, про місця заборонених поховань, про окупацію і Бога, багато про що...

Але якщо відкинути за обрій видимості всі оті "незручні питання історії" про касту рабів і номенклатури, про свавілля імперців і безправність кремлівських колоній, та ще вагон усього – то в світлі полуправди все виглядатиме романтично-прекрасним:

В 1950-му році бруковану дорогу на Запоріжжя перетворили на шикарну асфальтовану трасу Москва-Сімферополь (див. фото 66.3); вона пролягла вже не через центр, а в обхід м. Василівка, по тому шматочку об'їзної дороги від «П'ятчка» до автовокзалу, який за часи окупації накатали німці (див. мал. 64.3, пункт 9).

В 1951 р. закінчили будівництво красивого Будинку Молоді (вул. Бульвар Центральний -1, нині Василівська мерія) поруч з приміщенням колишньої земської школи; "сталінська" дата будівництва викарбувана над входними дверима до мерії і приємно нагадує про вже сиву давнину (див. фото 66.3).

Знову на повну потужність запрацював Василівський вапняковий завод, переходячи до відкритого видобутку вапняку. Мабуть тоді ж таки, в першій половині 1950-их років посеред "колгоспної" частини міста і вирили той велетенський кар'єр, з яким і досі не знають, що робити; принаймні на світліні німецького офіцера часів гітлерівської окупації він ще відсутній (див. фото 63.1). А ще ж були й інші новобудови і приємні події, безперечно!

Фото 66.3. Одна з найдавніших світлин в'їзду в м. Василівка зі сторони Запоріжжя: головна дорога Кримської траси все ще прямує крізь арку до центру міста, де на горі, коло палацу мерії (величезний будинок-монстр з колонами) повертає на Мелітополь (фото з Інтернету)

Допомагав же василівцям у їхніх трудових звершеннях і дозвільних розвагах всюди-сущій лік вождя, який з батьківською посмішкою і мудрим примружуванням очей поглядав на своїх відданих дітей: з кожного стенду, бюсту, картини... Звісно, на першому місці був Ленін – «вічно живий», але незмінним супутником при ньому слідував іще живіший Сталін (мал. 57.1). Найбільша центральна вулиця Василівки (нині Соборна) носила ім'я Леніна, а паралельно їй, обов'язково поруч ішла вул. Сталіна (нині Театральна); до речі, обидві назви – то підпільне псевдо героїв революції, а не їхні справжні прізвища: вулиця Ульянова, вулиця Джугашвілі – так би мусило бути, але конспірація – понад усе [відчути дух тієї забутої епохи можна проглядаючи неймовірні заголовки і статті тогочасних газет; див. додаток Ч.VIII.-Г].

Про Сталіна складали вірші та пісні придворні поети і трубадури; з його портрету чи висловлювання завжди починалася кожна газета чи книга; його згадували на всіх урочистостях і заходах культури, науки, виробництва – без нього було ніяк! І за 30 років одноосібного правління велетенською країною від Балтійського і Чорного морів до Тихого океану, Сталін наче й сам став уособленням Радянського Союзу. Тож, коли 5 березня 1953 р. в газетах і по радіо повідомили про його смерть – здавалося, що впав Світ, принаймні Батьківщина СРСР – точно! Багато людей навзрид щиро плакали від шоку, втрачаючи звичний орієнтир у житті; тепер доводилося далі жити без Нього; якимось інакше; ніхто не знав як. І тільки згодом почало приходити усвідомлення, що можливо світ не зупинився разом із серцем вождя, що вже без нього забула весна 1953-го, і життя продовжилося, страшно навіть подумати... на краще.

Додатки до Частини VIII

Додаток Ч.VIII.-А

Хронологія деяких основних подій у Василівському районі:

- 1922, 30 грудня – створення СРСР, Василівка стає радянською.
- 1923, 7 березня – створення Василівського району Запорізького округу Катеринославської губернії.
- 1923 - 1928 рр. – НЕП, нова економічна політика у Василівці.
- 1924 - 1925 рр. – були сильними у Василівському районі кулацькі угруповання.
- 1925, кінець листопада - початок грудня – приїзд у Василівку А.С.Макаренка.
- 1927, 1 жовтня – розформований Балківський район: поділений між Кам'янським і Василівським. Обриси Василівського району набули сучасного вигляду.
- 1927 р. – початок будівництва Дніпрогесу (1932.10 – запустили перший гідроагрегат).
- 1928 р. – початок Першої п'ятирічки і бурхливого розвитку радянських концтаборів.
- 1929 р. – "рік великого перелому" Сталінської політики в СРСР.
- 1929 р. – заради золота на банях, зруйнували каплицю В.П. Попова, яка стояла на місці мисливського магазину (вул. Гагаріна 18).
- 1929 р. – почалося масове розкуркулення, сягнуло максимуму в лютому-березні 1930.
- 1929 р. – початок насильницького створення колгоспів: забирали реманент і худобу, руйнували приватні сараї, і люди змушені були йти слідом за своєю худобою в колгосп.
- 1929 - 1946 рр. – повністю вирубали Великий парк в долині р. Карачекрак.
- 1930 рр. – підпал Василівського клубу (Народного театру), на який були перетворили величезну дерев'яну комору Попова (стояла на місці контори "Сільгосптехніка" й будинку по вул. Театральна-2); зловмисників відправили в заслання.
- 1930 р. – створення Василівської МТС (майбутня "Райсільгосптехніка").
- 1931 р. – ліквідація антисоветської організації "ТКП" (кількістю ~ 1 тисяча членів), яка діяла на території Василівського р-ну (осередок місцевої інтелігенції).
- 1932 р. – в замку Попових відкрили першу в районі середню школу (до цього в замку були райком, райвиконком, міліція, які тепер перенесли в багаті будинки в центрі містечка).
- 1932 - 1933 рр. – Великий голод у Василівському районі та всій Україні.
- 1933, рання весна – на місці сучасного хірургічного відділення прямо на землі були бурти зерна, які охороняли НКВД-істи; розстріляли 7-8 мужиків-василівців, які відчайдушно намагалися його набрати, їхні трупи попадали на пустирі поруч з будинком Попова.
- 1934, весна – початок спорудження Василівського будинку соціальної культури імені Горького (вул. Б.Центральний – 5), будівництво завершили в 1937 р.
- 1934, кінець серпня – початок тотального нищення палацу Попових на будматеріали для спорудження Будинку Культури.
- 1939, 10 січня – створення Запорізької області, до якої увійшов і Василівський район.
- 1939, 23 серпня – СРСР і Німеччина підписали таємний пакт Молотова-Ріббентропа про переділ Європи на випадок ще не розпочатої війни.
- 1939, 1 вересня – напавши на Польщу, Німеччина розпочала Другу Світову війну.
- 1939, 17 вересня – СРСР напав на Польщу, активно вступивши в Другу Світову війну.
- 1940, 25 січня - 6 листопада – будівництво брукованої дороги Запоріжжя – Василівка.
- 1941, 22 червня – початок німецько-радянської війни.
- 1941, 13 липня – відбувся перший наліт гітлерівської авіації на Запоріжжя.
- 1941, 18 серпня, ранок – авангардні частини гітлерівських танкової та моторизованої дивізій вийшли на правобережні околиці Запоріжжя.
- 1941, 18 серпня, вечір – радянські військовики підірвали греблю Дніпрогесу, створивши велетенську хвилю води, яка топлячи всіх пройшла плавнями від Хортиці до Каховки.
- 1941, 20 серпня – оголосили евакуацію Василівських підприємств, МТС, техніки, продовольства і скота вглиб країни.
- 1941, 20 серпня – за наказом Гітлера створено райхскомісаріат Україна, до якого належатиме й Василівський район.

1941, 30 серпня – підрозділи Вермахту форсували Дніпро в районі Каховки та почали рухатися вздовж Великолузького берега в сторону Василівки; частини Червоної армії відійшли на нову лінію Михайлівка – Мелітополь, відкриваючи німцям дорогу на Крим.

1941, 5 жовтня – радянські війська залишили Василівку і відійшли на схід; початок гітлерівської окупації Василівки.

1941, 10 жовтня – кінець воєнного протистояння в Запорізькому краї; дві радянські армії потрапили в оточення і були розбиті в районі Чернігівки (в німецький полон здалося понад 100 тис. червоноармійців).

1941, жовтень – розстріл півсотні єврейського населення Василівки айзатцгрупами десь за містом в сторону села Орлянського.

1941, осінь – 1942, весна – в будинку культури (вул. Б.Центральний-5) і на цвинтарі за ним німці влаштували табір для радянських військовополонених.

1942, лютий – початок депортації української молоді в Німеччину.

1942, літо – досі німцям раділи у Василівці, як визволителям від Советської влади.

1943, 8 вересня – четвертий за рік, і вже останній, візит А.Гітлера в Запоріжжя.

1943, 14 вересня – Червона армія звільняє від гітлерівців перші села Запорізької обл..

1943, 15 вересня – німецькі війська відходять на рубіж Вотан (Східний вал).

1943, 21 вересня – Червона армія наближаються до Молочної ріки.

1943, 26 вересня - 24 жовтня – безперервний місячний штурм лінії Вотан (за цей час на цьому відтинку фронту загинуло понад 100 тис. червоноармійців).

1943, 14 жовтня – звільнення лівобережного Запоріжжя; другий підрив Дніпрогесу.

1943, 23 жовтня – червоноармійці прорвали лінію Вртан в районі Мелітополя.

1943, 24 жовтня – загальний організований відступ гітлерівців з лінії Вотан; перетворення Василівки у «випалену землю»..

1943, 27 жовтня – Червона армія оволодіває Василівкою і багатьма селами району.

1943, 28 жовтня – майже вся василівська команда чорносвитників у складі 1010-го стрілецького полку загинула під с. Цвіткове Кам'янсько-Дніпровського району.

1943, 30 грудня – гітлерівці залишили о. Хортицю і правобережні околиці Запоріжжя.

1944, лютий – німці покинули плацдарм на лівому березі Дніпра навпроти Нікополя.

1944, весна – на розмінуванні полів Василівського р-ну загинуло 11 юних мінерів.

1944 - 1950 рр. – відбудова Дніпрогесу.

1944, 23 листопада – гітлерівців вигнали з найзахіднішого населеного пункту сучасної України, таким чином очистивши від них усю країну.

1945, 7 травня – в Реймсі підписали акт про беззастережну капітуляцію Німеччини.

1945, 9 травня (о 0:43 за московським часом) – на вимогу Сталіна в Берліні повторно підписали акт про капітуляцію Німеччини.

1945, 9 серпня – після одностороннього скасування радянсько-японського пакту про ненапад, СРСР розпочав наступ на Японію.

1945, 2 вересня – після капітуляції Японської імперії Друга Світова війна скінчилася.

1945 р. – Василівка переведена в розряд селищ міського типу.

1946 - 1947 рр. – від голоду в Запорізькій області померло понад 100 тис. людей.

1946 - 1949 рр. – політика «жданівщини» в СРСР.

1950 р. – будівництво асфальтованої траси Москва-Сімферополь.

1951 р. – збудували приміщення Василівської мерії (вул. Бульвар Центральний-1).

1953, 5 березня – смерть Сталіна, кінець епохи «сталінізму».

Додаток Ч.VIII.-Б

Уривок із книги А.С. Макаренка «Педагогічна поема» (мовою оригіналу):

16. Запорож'є.

...

Мисль о переїзді на Запорож'є виникла у нас після одного із писем Джуриної, в котрому вона повідомляла темні слухи, що єсть проєкт організувати на острові Хортиці велику дитячу колонію, причому в Наркомпросі будуть раді, якщо центральним організатором цієї колонії явиться колонія імені Горького.

Детальна розробка цього проєкта ще і не починалась. На мої запитання Джуриної відповідала, що остаточного рішення питання не можна очікувати швидко, що все це пов'язано з проєктом Дніпрострою.

Що там робились в Харківі, ми добре не знали, але в колонії робились багато. Трудно було сказати, про що мріяли колоністи: про Дніпро, про острів, про великі поля, про якусь фабрику. Багатьох завлекала мисль про те, що у нас буде власний пароплав. Лапоть дразнив дівчаток, утверждаючи, що на острів Хортицю за старими правилами дівчаток не допускаються, тому доведеться для них побудувати щось на березі Дніпра. ...

Рабфаківці взяли участь в жартівливих мріях отримати в спадок запорожський острів і охотно віддали дань ще не погаслому прагненню до гри. Цілими вечорами колонія хохотала до сліз, спостерігаючи на дворі широкі імітації запорожської життя, – для цього більшість як слід штудіювала «Гараса Бульбу». В такій імітації хлопці були невичерпаєми. ...

Так проходило літо, а запорожський проєкт залишався проєктом, хлопцям уже і грати наділо. ...

Знову закопали буряки і картошку, обложили конюшни соломой, почистили і сховали насіння на зиму, і знову на зябь, вже без конкуренції, заробити перші і другі сводні. І тільки тоді отримали ми із Харківі офіційне запрошення Наркомпроса оглянути в Запорожському окрузі імення Попова.

Загальне зібрання колоністів, вислухавши моє повідомлення і пропустивши через всі руки папірчик Наркомпроса, одразу почуло, що справа серйозна. Бо у нас на руках була і друга папірчик, в котрому Наркомпрос просив Запорожський окрисполком передати імення Попова в розпорядження колонії.

В той момент ці папірчики казали нам остаточним рішенням питання: залишалося відпочити вільно, забути нескінченні розмови про монастирях, ще не оживших поміщицьких гніздах, потушити казку про Хортицькому острові, збиратися і їти.

Оглянути і прийняти імення Попова поїхали я і Митька Жевелій, обрані загальним зібранням. Митьку було уже п'ятнадцять літ. ...

Ми з Митькою виїхали в ясний морозний безсніжний день в кінці листопада і через сутки були в Запорож'є. По молодості нашої уявляли, що нова щаслива ера трудової колонії імені Горького почнеться приблизительно так: голова окрисполкома, людина з революційним приємним обличчям, зустріне нас ласково, обрадується і скаже:

– Імення Попова? Для колонії імені Горького? Як же, як же, знаю. Пожайлуста, пожайлуста! Вот вам ордер на імення, їдите і володіте.

Залишиться нам тільки знати, де дорога в імення, і літати в колонію з запрошенням:

– Швидше, швидше збирайтеся!..

В те, що імення Попова нам сподобається, ми не сумнівалися. На що вже Брегель в Наркомпросі жінка строга, а та і сказала нам з Митькою, коли ми заїхали до неї в Харків:

– Попова імення? Як раз для Макаренка! Цей самий Попов був немаленький чудак, він там такого настрою... да ви побачите. Краще імення, і вам сподобається.

Джуриної говорила те ж:

– Там добре, і багато, і красиво. Це місце нарочно зроблено для дитячої колонії.

І Марія Кондратьєвна сказала:

– Прелесть, що за таке імення!

Уже одне те, що всім це імення відомо, багато значило, і тому я і Митька були в фаталістичному настрою: це для нас, горьковців, спеціально судба приготувала.

Але із всіх наших очікувань правильним вийшло тільки одне: голова окрисполкома був дійсно симпатичний і революційний. Все інше вийшло не так, і заздалегідь не такі були його слова.

Прочитав папірчик Наркомпроса, голова сказав:

– Да, але там же селянська коммунна! А що це за колонія Горького?

Він відкрито розглядав нас з Митькою, і, каже, Митька сподобався йому більше, ніж я, бо він посмінувся чорноокою Митькиної обережності і запитав:

– Так це такі хлопці будуть там господарювати?

Митька рішуче покраснів і почав грубіянити:

– А чому у нас бувають пацани? Напевно, не гірше ваших граків будемо господарювати.

Після цих слів Митька ще більше покраснів, а голова ще більше посмінувся і довірливо признав:

– Це селяни ви так називаєте – «граки»? Дійсно, господарюють погано. Але там півтори тисячі гектарів. Справа це вище компетенції окрисполкома, доведеться вам воювати в Наркомземі.

Митька недовірливо прищурился до голови:

– Ви сказали: справа вище... як це... компетенції? Це значить як?

– А я ваш язык лучше понимаю, чем вы мой... Ну хорошо, вам заведующий объяснит, что такое компетенция. А что я могу сделать? Я дам вам машину, езжайте, посмотрите. Кстати, на месте поговорите с коммуной, – может быть, договоритесь. Но решать дело придется в Харькове, в Наркомземе.

Улыбаясь, председатель пожал руку Митьке:

– Если у вас все такие «пацаны», я буду вас поддерживать.

Мы с Митькой видели имение Попова и были отравлены его красотой.

На краю знаменитого Великого луга, кажется, на том самом месте, где стояла хата Тараса Бульбы, в углу между Днестром и Кара-Чекраком неожиданно в степи вытянулись длинные холмы. Между ними Кара-Чекрак прямой стрелкой стремится к Днестру, даже на речку не похоже – канал, а на высоком берегу его – чудо.

Высокие зубчатые стены, за стенами дворцы, остроконечные и круглые кровли, перепутанные в сказочном своеволии. На некоторых башнях еще и флюгера мотались, но окна смотрели черными пустыми провалами, и в этом было тяжелое противоречие с живой вычурностью мавританской или арабской фантазии.

Через ворота в двухэтажной башне въехали мы на огромный двор, выложенный квадратными плитами, между которыми торчали с угрюмым нахальством сухие, дрожащие от мороза стебли украинского бурьяна и на которых коровы, свиньи, козы понабрасывали черт знает чего. Вошли в первый дворец. Ничего в нем уже не было, кроме сквозняков, пахнувших известкой, да в вестибюле на куче мусора валялась гипсовая Венера Милосская не только без рук, но и без ног. В других дворцах, таких же высоких и изящных, тоже сильно еще пахло революцией. Опытным глазом восстановителя я прикидывал, во что обойдется ремонт. Собственно говоря, ничего страшного и не было: окна, двери, поправить паркет, штукатурка, Милосскую можно было и не восстанавливать; лестницы, потолки, печи были целы. Митька был менее прозаичен, чем я. Никакие разрушения не могли потушить в нем эстетического восторга. Он бродил по залам, башням, переходам, дворам и дворикам и ахал:

– Ох ты ж, черт! От смотри ж ты! Ну и здорово, честное слово! Ой, и грубое ж место, Антон Семенович! От хлопцы будут довольны! Хорошо, честное слово, хорошо! А сколько же тут можно пацанов поместить? Мабудь, тысячу?

По моим расчетам выходило: пацанов можно поместить восемьсот.

– А чи справимся? Восемьсот – это ж, наверное, с улицы. А наши все командиры на рабфаке...

О том, справимся или не справимся, некогда было думать – смотрели дальше. На черном дворе хозяйничала коммуна и хозяйничала отвратительно. Бесконечная конюшня была забита навозом, и в навозных кучах, давно без подстилки и уборки, стояли кое-где классические клячи с выпирающими остряками костей и с испачканными задами, многие плешивые. Огромная свинарня вся сквозила дырками, свиней было мало, и свиньи были плохие. На замерзших кочках двора торчали и валялись беспризорные возы, сеялки, колеса, отдельные части, и все это покрывалось, как лаком, диким, одуряющим бездельем. Только в свинарне вытянул к нам грязную бороду корявый дедушка и сказал:

– Колы в контору, так он в ту хатынку зайдить.

– А где же ваши свиньи? – спросил Митька.

– Как вы говорите?... Ага ж... свиньи дэ?..

Дед затоптался на месте, потрогал прозрачными пальцами усы и оглянулся на станки. Видно, Митькин вопрос был для деда дипломатически непосилен. Но он храбро махнул рукой:

– Та... поилы, сволочи, свиней, поилы...

– Кто это?

– Та хто ж? Свой поилы... коммуна оця самая...

– Так и вы ж, дедушка в коммуне?

– Хе-хе, голубе, я в коммуни, як теля в отари. Тепер хто галасуваты глотку мае, той и старший. А диду не дали свинячины, не дали. А вы ж чого?

– Да по делу.

– Ага ж, по делу значить... Ну конечно, раз по делу, так идить, от там заседають... Заседають, как же... Они все заседають, а тут...

Дед разгоялся, видимо, на большие откровенности, но нам было некогда.

В тесной конторе на издыхающих барских стульях в самом деле заседали. Сквозь махорочный дым трудно было разглядеть, сколько сидело человек, но галдеж был порядка двух десятков. К сожалению, мы так и не узнали повестки дня, потому что, как только мы вошли, темнобородый кучерявый мужчина, с глазами нежными и круглыми, как у девочки, спросил нас:

– А что за люди?

Начался разговор, сначала недрезжелюбно-официальный, потом враждебно-страстный и только часа через два просто деловой.

Я, оказывается, ошибался. Коммуна была тяжело больна, но умирать не собиралась и, распознав в нас непрощенных могильщиков, возмутилась и из последних сил проявила жажду жить.

Ясно было одно: для коммуны полторы тысячи га было много. В этом чрезмерном богатстве и заключалась одна из причин ее бедности. Мы легко договорились, что землю можно будет поделить. Еще легче коммуна согласилась отдать нам дворцы, зубцы и башни вместе с Венерой Милосской. Но когда очередь дошла до хозяйственного двора, и у коммунаров и у нас разгорелись страсти, Митька даже не удержался на линии спора и перешел на личности:

– А почему у вас до сих пор бурак в поле лежит?

И председатель ответил:

– А молодой ты еще меня про бурак спрашивать!

Только поздно вечером мы и по этому пункту договорились. Митька сказал:

– Ну чего мы споримся, как ишаки? Можно ж хозяйственный двор поделить стенкой.

На том и помирились.

На чем мы добрались до колонии Горького, не помню, но кажется – это было что-то вроде крыльев. Наш рассказ на общем собрании встречен был еще невиданной овацией. Меня и Митьку качали, чуть не разбили мои очки, а у Митьки что-то таки разбили – нос или лоб.

В колонии началась действительно счастливая эра. Месяца три колонисты жили планами. Брегель упрекала меня, заехавши в колонию:

– Макаренко, кого вы воспитываете? Мечтателей?

Пусть даже и мечтателей. Я не в восторге от самого слова «мечта». От него действительно несет чем-то барышенским, а может быть, и хуже. Но ведь и мечта разная бывает: одно дело мечтать о рыцаре на белом коне, а другое – о восьми сотнях ребят в детской колонии. Когда мы жили в тесных казармочках, разве мы не мечтали о высоких, светлых комнатах? Обвязывая ноги тряпками, мечтали о человеческой обуви. Мечтали о рабфаке, о комсомоле, мечтали о Молодце и о симментальском стаде. Когда я привез в мешке двух английских поросят, один такой мечтатель, нестриженный пацан Ванька Шелапутин, сидел на высокой скамье, положив под себя руки, болтая ногами, и глядел в потолок:

– это ж только два поросенка. А потом они приведут еще сколько. А те еще сколько. И через... пять лет у нас будет сто свиней. Го-го! Ха-ха! Слышишь, Тоська, сто свиней!

И мечтатель и Тоська непривычно хохотали, заглушая деловые разговоры в моем кабинете. А теперь у нас больше трехсот свиней, и никто не вспоминает, как мечтал Шелапутин.

Может быть, главное отличие нашей воспитательной системы от буржуазной в том и дежит, что у нас детский коллектив обязательно должен расти и богатеть, впереди должен видеть лучший завтрашний день и стремиться к нему в радостном общем напряжении, в настойчивой веселой мечте. Может быть, в этом и заключается истинная педагогическая диалектика.

Поэтому я не надевал на мечту колонистов никакой узды и вместе с ними залетел, может быть, и слишком далеко. Но это было очень счастливое время в колонии, и теперь о нем все мои друзья вспоминают радостно. С нами мечтал и Алексей Максимович, которому мы подробно писали о наших делах.

...

То обстоятельство, что почти все воспитатели, и Силантий, и Козырь, и Елисов, и кузнец Годанович, и все прачки, кухарки и даже мельничные решили ехать с нами, делало этот переезд как-то опо особенному уютным и надежным.

А между тем дела в Харькове были плохие. Я часто туда ездил. Наркомпрос нас дружно поддерживал. Даже Брегель заразилась нашей мечтой, хотя в этот период меня иначе не называла, как Дон-Кихот Запорожский.

На что уже Наркомзем, хотя и выпячивал губы и ошибался презрительно: то колония Горького, то колония Короленко, то колония Шевченко, – и тот уступил: берите, мол, и восемьсот десятин и поповское имение, только отвяжитесь.

Враги наши оказались не на боевом фронте, а в засаде. Наткнулся я на них в горячей атаке, воображая, что это последний победный удар, после которого только в трубы трубить. А против моей атаки вышел из-за кустов маленький такой, в кучем пиджачке человек, сказал несколько слов, и я оказался разбитым наголову и покатился назад, бросая орудия и знамена, комкая ряды разогнавшихся в марше колонистов.

– Наркомфин не может согласиться на эту аферу – дать вам тридцать тысяч, чтобы отремонтировать никому не нужный дворец. А ваши детские дома стоят в развалинах.

– Да ведь это не только не раемонт. В эту смету входят и инвентарь и дорога.

– Знаем, знаем: восемьсот десятин, восемьсот беспризорных и восемьсот коров. Времена таких афер кончились. Сколько мы Наркомпросу миллионов давали, все равно ничего не выходит: раскрадут все, поломают и разбегутся.

И человек наступил на грудь повергнутой так неожиданно нашей живой, нашей прекрасной мечты. И сколько она ни плакала под этой ногой, сколько ни доказывала, что она мечта горьковская, ничего не помогло – она умерла.

И вот я, печальный, возвращаюсь домой, судорожно вспоминая: ведь в нашей школе комплексом проходит тема «Наше хозяйство в Запорожье». Шере два раза ездил в имение Попова. Он составил и рассказал колонистам переливающий алмазами, изумрудами, рубинами хозяйственный план, в котором лучились, играли, ослепляли тракторы, сотни коров, тысячи овец, сотни тысяч птиц, экспорт масла и яиц в Англию, инкубаторы, сепараторы, сады.

Ведь еще на прошлой неделе вот так же я возвращался из харькова, и меня встречали возбужденные пацаны, стаскивали с экипажа и вопили:

– Антон Семенович, Антон Семенович! У Зорьки жеребенок! Вот посмотрите, посмотрите! Нет, вы сейчас посмотрите!..

Они потащили меня в конюшню и окружили там еще сырого, дрожащего золотого лошонка.

Улыбались молча, и только один сказал задумчиво:

– Запорожцем назвали...

Милые мои пацаны! Не ходить вам за плугом по Великому лугу, не жить в сказочном дворце, не трубить вашим трубачам с высоты мавританских башен, и золотого конька напрасно вы назвали Запорожцем.

Додаток Ч.VIII.-В

Стаття В.В. Мешкова до 75-ї річниці голодного мору в Україні:

Сумний ювілей в Україні (до 75-ї річниці голодного мору)

У поточному році Україна відзначає сумний ювілей – 75-ту річницю штучного голодомору в Україні. Щорічно восени ми згадуємо про ту страшну сторінку історії нашого народу. Згадуємо не через порожню зацікавленість, а для того, щоб кожне покоління пам'ятало, хто і як вчинив цей злочин, щоб таке ніколи вже не сталося з нами, нашими дітьми та онуками.

Цілеспрямовану дослідницьку роботу про голодомор 1932-1933 років співробітники **музею-заповідника «Садиба Попова»** проводили ще 15 років тому, але ми щорічно плануємо і, по можливості, проводимо подальші дослідження, ретельно збираємо історичний і документальний матеріал про ті страшні часи, накопичуємо спогади старожилів, аналізуємо весь здобутий матеріал...

Наразі, за підсумками наших досліджень та інформацією, що надходить з інших джерел, можна з упевненістю стверджувати штучну природу голоду 1932-1933 років, що охопив усю Україну і значну частину заселеної українцями Кубані разом із деякими регіонами Подоння й Поволжя (Кубань, сучасні Курська, Белгородська, Воронежські області тоді були переважно україномовними).

Чому так сталося? Хто винен у цій трагедії, найстрашнішій, що пережили українці за свою багатовікову історію? У 1929-1932 роках комуністична партія під керівництвом Сталіна завдала подвійного удару селянству – розкуркулення й колективізацію. Розкуркулення означало, по суті, фізичне знищення або депортацію на Північ мільйонів селян разом з їхніми родинами. Офіційно розкуркуленню підлягали найзаможніші селяни, на ділі ж його жертвами ставали найвпливовіші і найнепокірніші, – ті, хто не погоджувався з політикою партії. Що ж до колективізації, то її мета полягала в цілковитій ліквідації приватного землеволодіння й концентрації решти селянства в контрольованих більшовиками «колективних» господарствах. Усього в Україні за роки колективізації експропрійовано близько 200 тисяч селянських господарств. Разом з членами сімей це становило 1,2-1,4 млн. людей, з яких близько 860 тисяч виселили на Північ і до Сибіру.

Жителька **Василівки** Марфа Трохимівна Виноградова, 1920 р.н., що є уродженкою і мешкала в той час у с.В.Білозірка, у 1996 році згадувала: «У 1929-1930 роках почали розкуркулювати і висилати «на Соловки». За куркулів вважали тих, у кого хата під черепицею, у кого в кімнаті підлога дерев'яна. Насправді це були прості трударі, їм нема коли було на мітинги та на збори ходити, не пили вони горілки. Отже – господарі були. Скільки я пам'ятаю кого розкуркулювали – Богуслави, Омельченки, Терещенки – хороші люди. Хто у них працював в наймах – заробляв набагато більше, ніж у нашому колгоспі. Бувало, приходиш до школи, а в класі вже нема двох-трьох учнів – вночі розкуркулили».

Жителька **с. Приморське** Євдокія Юхимівна Гордієнко, 1906 р.н.: «Колгоспи почали організовуватися після 1929 року. Добровільно туди йшли лише ті, у кого взагалі нічого не було і хто хотів жити за чужий рахунок. В нашому селі такими бідняками були останні лодирі та пияки, хто працював, той бідним не був. В колгоспі ми працювали майже безкоштовно, трудовні видавали тільки щоб не подохли. До колгоспів заганяли силою, відбирали коней, корів, волів, все зганяли у спільну кучу. Доглядати нікому, а вони бідні ревуть, додому рвуться. Плач, крики. Сльози. Ходили активісти з револьверами, хто не хотів до колгоспу, тикали зброєю під ніс, погрожували розстріляти. Більшість записалися тому, що інакше було вже неможливо – адже худобу всю відібрали. Слідом за худобою до колгоспу йшли і люди. На роботу ганяли, працювали, як прокляті, від зорі до зорі». Наслідки колективізації були жахливими: у 1928-1932 роках в Україні винищено близько половини худоби, селянське господарство зруйноване.

Після цього, у 1932-1933 роках сталося те, що можна охарактеризувати як терор голодом (або голодомор) проти колективізованих селян України та значної частини заселеної українцями Кубані (разом із деякими регіонами Подоння й Поволжя), здійснюваний шляхом устанавлення для них аж надто великих, непосильних норм хлібоздачі, вилучення до останку харчів, а також вжиття заходів, аби жертви голоду не дістали допомоги ззовні, - навіть з інших районів СРСР. Ця акція супроводжувалася масовими погромами української культури, інтелігенції і церкви. Уявну впертість українських селян, котрі не здавали зерна (якого вони не мали), недвозначно розцінювали як «націоналізм». Все це повністю відповідало твердженню Сталіна, що національна проблема є за своєю суттю селянська проблема. Тож український селянин терпів подвійно – і як селянин, і як українець.

Насильство, розправа над селянами, які чинили опір, у селах України почалися вже влітку 1932 року. І чим сильніше лютував серед селян голод, тим жорстокіше діяли активісти, бо, як з'ясувалося, на їх користь іноді припадало до третини того, що вони «реквізували» у селян. Тому спочатку активісти не відчували, що таке голод. Але дійшла черга і до них: у березні 1933 року почали «реквізицію» зерна і у них, тільки забирали у них хліб вже представники міста – «уповноважені» з міліцією та НКВС.

Хліб не встигали вивозити, і він починав псуватися, гнити, бо пункти, куди збиралося зерно, не були пристосовані для його збереження. У **Василівці**, наприклад, зерно звозили на відкритий майданчик, розташований **на території теперішньої районної лікарні**. Іноді голодні люди, озброєні будь-чим, намагалися штурмом брати такі пункти і добути хоч трохи зерна, щоб врятувати від смерті своїх дітей, але солдати НКВС, які охороняли ці зернопункти (до речі, не українці, української мови вони не розуміли – так згадують старожили, свідки тих подій) зустрічали їх пострілами з гвинтівок. Уряд встановив жорсткий паспортний

режим і заборонив всякий виїзд за межі України і тих регіонів Росії (Кубань), де лютував голодомор, і таким чином фактично перетворив їх на резервації смерті. Наявність в СРСР голоду, як і матеріальну допомогу, що пропонували Західні держави, Уряд СРСР категорично заперечував і відкидав. Факт штучного голодомору офіційно визнано ним лише в 1987 році.

Весь жах України 1932-33 років постає у споминах очевидців:

«Голод: яке похмуре слово! Серце терпне, коли чуєш його. Ті, що ніколи не переживали його, ніколи не зможуть уявити собі, які страждання спричиняє голод. Немає нічого гіршого для чоловіка – голови родини – аніж почуття власної безпорадності, що виникає, коли чуєш жінчині молитви, коли вона не може знайти їжі для своїх голодних дітей. Немає нічого гіршого для матері, аніж бачити своїх виснажених, знесилених дітей, які через голод забули, як посміхатися... Першими вмирали від голоду чоловіки. Пізніше діти. І останніми жінки. Але перед тим, як умерти, люди часто втрачали розум і переставали бути людьми.»

«На полі бою люди вмирають швидко, вони захищаються, їм допомагає бойове братерство та почуття обов'язку. Тут я бачив людей, які вмирали самотньо, повільно, розуміючи, що їх принесли в жертву задля чийось корисливих інтересів...»

Найжахливіше виглядали малі діти, зі скелетними кінцівками, що звисали з роздутих животів. Голодування стерло з їхніх облич будь-які сліди молодості, обернувши їх на вимучених потвор; лише в їхніх очах теплилися залишки дитинства. Скрізь ми знаходили чоловіків і жінок, що лежали ниць, з розпухлими обличчями і животами, з очима, позбавленими будь-якого виразу...»

Люди вмирали всю зиму. Але всі документи засвідчують, що масове вмирання села почалося фактично на початку березня 1933р. Підводи з померлими (понад сотню щоденно) стали буденним явищем для великих міст, куди тікали селяни у пошуках їжі. «Я бачив, – пише свідок київських подій, – одну таку підводу з дітьми, що лежали на ній. Вони були... – із худорлявими, витягнутими, немовби пташиними обличчями. Ці маленькі пташки долетіли до Києва, і яку користь вони мали з того? Деякі з них щось бурмотіли, повертаючи голови. Я спитав візника про них, але він тільки махнув рукою, промовивши: «Коли вони дістануться туди, куди їх везуть, вони також замовкнуть».

Голод породжував згубні психічні симптоми, люди подекуди втрачали людську подобу. Частим явищем стали вбивства. Існують численні повідомлення про самогубства, майже завжди повішенням. Але найстрашнішим фактом було інше: «Деякі божеволіли... Були такі, що різали та варили трупи, що вбивали власних дітей та поїдали їх. Я бачив одну таку людину. Цю жінку привели до окружного центру під конвоєм. Вона мала людське обличчя, але очі були вовчі. «Це людодіди, – казали про таких, – їх треба стріляти». Ніби сама матір винна, що її довели до божевілля ті, хто робив це задля якоїсь вищої мети, задля добра всіх...»

Не всі факти людодійства були спричинені психічними збоченнями. Ось такий, досить показовий випадок. Активіст, що здійснював колективізацію в Сибіру й повернувся в Україну 1933р., знайшов своє село майже повністю вимерлим. Молодший брат розповів йому, що їхня сім'я жила саме на корі й траві, а коли і цього не стало, «мати каже, ми повинні з'їсти її, якщо вона помре». (за 1933 рік з лав КП(б)У виключили 100 тисяч українських комуністів, які не знаходили в собі сил для ролі катів власного народу; вони були розстріляні або вислані).

Згадує Павло Олексійович Губа, 1928 р.н., **м.Василівка**: «Багато людей вмирало, люди лежали кругом на дорогах, в степу. Всіх померлих збирали в спеціальні машини, «чорні ворони», а потім ховали в спільних ямах. Їли ховрахів, мурашок, хліб пекли з борошна, яке робили, перетираючи жорнами зерна і плоди різних рослин.» М.Т.Виноградова: «Голод в 1933 році був влаштований спеціально. Врожай був тоді добрий, але у людей відбирали всі запаси хліба, все продовольство. Свої ж селяни – активісти відбирали. Лише у Великій Білозерці померли близько 5 тис. чол.: це разом, хто від голоду помер, а кого вбили і з'їли. Було багато випадків людодійства. У сусіда родина повністю вимерла. Людей спочатку і не ховали, а вже потім за похорони в сілграді стали давати по шматочку хліба – знайшлися і бажуючі це робити. Брали драбину, клали труп на неї і волокли її на мотузці на кладовище. А там як могли викопували невелику яму і ховали. Собаки часто діставалися до трупів і жрали їх.»

Село **Приморське**. Надія Борисівна Гнеда, 1921р.н.: «Вдома їли курай, грицики, калачики, лободу.» Надія Іванівна Улибіна, 1924 р.н. «Людей помирало дуже багато. Був випадок, що за день померло 57 чоловік.» Ганна Вікторівна Мірошніченко, 1913 р.н.: «Всіх померлих ховали на краю села. Були сформовані спеціальні бригади, які забирали померлих і раз в день ховали, ховали в одну могилу.» Є.Ю.Гордієнко: «В голод 1933 року страшно скільки народу померло. Їздила селом бричка і збирала трупи, а потім відвозила їх за село. Тоді в нашому селі чоловіків померло більше, ніж під час війни, чоловіки вмирали частіше, ніж жінки, дітей помирало теж дуже багато. Так нас ще рятувала риба в плавнях – і то скільки померло, жах. В степових селах було ще важче, в деяких селах, казали, не залишилося і половини тих, хто там жив до 1933 року.»

Село **Балки**. Марія Миколаївна Романько, 1920 р.н. : «Ловили в плавнях пацюків, в полі ховрахів, шкурки здавали на заготпункти, а тушки варили і їли.» Ганна Луківна Гречко, 1924 р.н.: «Їли яйця диких качок, інші ховрахів, котів. Хто працював, давали мамалигу з кукурудзи. Померлих було багато, ховали в спільну яму, складали тіла одне на одне.» Галина Андріївна Устименко, 1913 р.н.: «В лютому 1933 року, будучи вчителькою – практиканткою, проводячи уроки, бачила разом з учнями у вікно сільське кладовище, де з підводи вивантажували в спільну яму трупи померлих. Складали їх в ряд, немов штабеля, потім вкривали рядном, і зверху виникав новий страшний ряд. То була жахлива картина. Нам в Балках було легше перенести голод. Адже поряд були плавні, а там і риба, і птиця.» Пелагея Якимівна Щербань, 1919 р.н.: «Харчувалися в той період переважно рослинами: калачики, лобода, курай, сушені ягоди пасльону. Але вживали і м'ясо ховрахів, їжаків, варили холодець з давно залежаних коров'ячих шкір.» Ганна Федорівна Приходько, 1910 р.н.: «Померлих

від голоду виносили на дерев'яних носилках, тому що не було з чого робити домовину. Не дуже горювали за померлими, вважалося, що чим менше залишиться людей в живих, тим більше залишиться живим їжі.»

Марія Михайлівна Нечет, 1908 р.н.: «У наших **Скельках** поряд з селом були плавні, тому від голоду ми постраждали менше. Але все ж таки помирали, масового поховання не було, ховали кожен своїх. Інколи ховали без труни, замотували у ковдру, на старому цвинтарі, тепер він затоплений Каховським водосховищем.»

Марія Федотівна Лобачова, с.**П'ятихатки**: «Люди помирали один за одним від голоду та холоду. Багато людей падали прямо на вулиці – їх можна було бачити скрізь. Їли лободу і їстівні коріння. В селі та в районі існували спеціальні загони, які збирали напівмертвих та померлих людей. Їх просто скидали на вози і вивозили. Тих, хто потрапив до страшного «возу смерті», вивозили подальше від села і скидали до купи, лише інколи закопували. На вечерю ми нічого не їли, так легше спати.»

Найціннішим у свідченнях самих селян є їхня неприкрашеність, об'єктивність та відповідність дійсним фактам. Тому вони заслуговують на цілковиту довіру.

Всього за голодомори 1932-33 рр., попередній «підготовчий» період розкуркулення і колективізації 1929-31 рр., та терор 1929-38 рр. загинуло 12,5 – 13,5 млн. українців. Найвища смертність була в зернових областях: Полтавській, Дніпропетровській (куди входила і територія сучасної Запорізької області), Кіровоградській та Одеській. Смертність сягала, як мінімум 20 – 25% населення.

Списки померлих від голоду, зрозуміло, неповні, які були складені через 60 років у деяких селах, виявилися довгими за повні й ретельно зібрані списки тих, що загинули під час Другої світової війни. Під час війни у сім'ях гинули один або кілька чоловік, але решта залишалася живими, вони пам'ятають, поминають, й вшановують загиблих. А під час голодомору вимирали не лише сім'ї та роди, але й цілі села. Хто їх згадає?

Точної кількості померлих ніхто вже не підрахує, бо всі документи реєстрації смертей громадян за 1932 (з липня) і 1933 (з січня по вересень) в архівах відсутні. Ті, хто організував голодомор, не хотіли залишати документальних доказів свого злочину і тому розпорядилися вчасно їх знищити. На території Василівського району такі документи теж відсутні. У 1993 році співробітники музею досліджували документи, що збереглися в архівах **Василівського** відділення РАГСу. Випадково були знайдені документи однієї з сільрад – **Ян-Чокракської** (нині **Кам'янської**).

Рік	Померло людей	із них дітей
1929	74	31
1930	79	55
1931	82	25
1932	55	15
1933	324	116
1934	40	22

Видно, що смертність у голодний рік перевищувала звичайну в 5-6 разів. Так це у місцевості, яка розташована на краю **Великого Лугу**, де було багато риби, птахів, звірів, рослин (копали корені очерету), придатних для харчування! Врятувалися багато з тих, в кого була корова – кормів для худоби на заливних луках було достатньо. А які ж тоді були жертви у далеких від плавень степових селах?

Спостерігається і різке зниження народжуваності, яке поступово вирівнюється до попереднього рівня до 1938-40 років. За переписом 1926 року населення **Василівського** району становило 44698 чоловік, за переписом 1939 року (навіть штучно допрацьованим) – 44085 чоловік, тобто замість значного підвищення (як, наприклад, в Росії та Білорусі) за 13 років наявне зменшення.

У фондах наукової бібліотеки **музею-заповідника «Садиба Попова»** накопичено багато документів і спогадів старожилів району про ті жахливі роки. Цей історичний матеріал має бути збереженим назавжди для того, щоб прийдешні покоління українців розуміли, якою трагічною може бути доля народу, який не має своєї держави, яким керують представники імперської влади, жорстокі та егоїстичні по відношенню до корінних народів.

Голодомор 1932-33 років остаточно зламав опір селян колгоспно-феодальній системі, суттєво підірвав сили у відстоюванні національних прав. Україна лежала роздавлена: її церкву знищено, її інтелігенцію розстріляно або заслано, її селян, що переважно складали українську культуру, або виморено, або підкорено. Саме цього прагнув тоталітарний режим, саме про це цинічно говорили його ставленики в Україні. «Безжальна боротьба відбувається між селянством і нашим урядом. Ця боротьба не на життя, а на смерть. Цей рік був роком перевірки нашої сили та їхньої витривалості. Потрібний був голод, щоб показати їм, хто тут господар. Це коштувало мільйони жертв, але колгоспна система має тут залишитися навіки. Ми виграли війну». Так підбив підсумки голодомору секретар ЦК КП(б)У, перший секретар Дніпропетровського обкому М.Хатаевич.

Щодо української нації вчинено нечуваний злочин. Минають роки, минуть століття. Та зболена пам'ять про заморених голодом, розстріляних, закатованих житиме вічно. Вона – нагадування минулого і пересторога майбутньому.

І наш святий обов'язок пам'ятати про жертви цього злочину, робити все, щоб Україна була не лише незалежною, демократичною, правовою, а й справді соціальною і, головне, заможною державою, в якій кожен громадянин за будь-яких обставин почуватиметься захищеним з усіх точок зору, а слово «голод» вживатимуть лише фахівці-історики.

/ В.В. Мешков /

Додаток Ч.VIII-Г
Коллаж зі сторінок Василівської районної газети за 1953 рік
(на той час районна газета «Нова Таврія» звалася «Ленінець»)

В районному Будинку культури ім. Горького зішлись робітники, інженерно-технічні працівники і службовці БМУ—2 Укрводбуду, щоб виставити кандидатури у депутати обласної Ради та районної Ради депутатів трудящих.

Першим взяв слово стахановець бригади мулярів тов. Шеїн.

—Я пропоную, — говорить він, — виставити кандидатом в обласну Раду першого всенародного кандидата, великого вождя і вчителя радянського народу Йосифа Віссаріоновича Сталіна. Ця пропозиція тов. Шеїна була зустріта бурхливою овацією присутніх.

Бригадир теслярів стахановець тов. Давиденко пропонує виставити кандидатом в депутати обласної Ради соратника великого Сталіна тов. В. М.

Прогляди всіх електриків! Рік п'ятидесятий ХХІІ-й

ЛЕНІНЕЦЬ

Орган Василівського району комуністичної партії України та районної Ради депутатів трудящих, Запорізької області

№ 18 (100) ЧЕТВЕР 5 березня 1953 р. Ціна 10 коп.

УРЯДОВЕ ПОВІДОМЛЕННЯ

про хворобу Голови Ради Міністрів Союзу РСР і Секретаря Центрального Комітету КПРС товариша **Йосифа Віссаріоновича СТАЛІНА**

Вважаючи на тяжкий стан здоров'я товариша Сталіна, Центрального Комітету КПРС і Ради Міністрів Союзу РСР звільняє необхідним встановити в його міс. Дубарівській величезній обласній про ступі здоров'я Йосифа Віссаріоновича Сталіна.

Центральний Комітет Комуністичної партії Радянського Союзу і Рада Міністрів Союзу РСР повноважено про виставити, але спитав до вашої партії і наш народ, — так як хворобу товариша Й. В. Сталіна.

Візит на 2-й Сесії у товариша Сталіна, коли він брав участь в своїй партії, справжній героїзм у нього, що захопив всім серцем і душою. Товариш Сталін втрачав право руки і ноги. Настала збрата мовчання і велика журба. Товариш Сталін втрачав право руки і ноги. Настала збрата мовчання і велика журба. Товариш Сталін втрачав право руки і ноги. Настала збрата мовчання і велика журба.

Для лікування товариша Сталіна задурили в своїй медичній справі. Професор-терапевт П. Б. Зубовський, дієзнавець академік медичних наук СРСР, професор-невролог О. М. Мисюков, професор-терапевт С. М. Гурко, професор-невролог І. М. Філіпов, професор-невролог І. С. Павлов, асистент-терапевт В. І. Іванов Невамов. Лікування товариша Сталіна провадили на керівництві Міністра охорони здоров'я СРСР т. А. Ф. Третьякова і Начальника Лікувально-санітарного Управління Брєжнєв т. А. І. Кутєріна.

Лікування товариша Сталіна провадили на керівництві Міністра охорони здоров'я СРСР т. А. Ф. Третьякова і Начальника Лікувально-санітарного Управління Брєжнєв т. А. І. Кутєріна.

Лікування товариша Сталіна провадили на керівництві Міністра охорони здоров'я СРСР т. А. Ф. Третьякова і Начальника Лікувально-санітарного Управління Брєжнєв т. А. І. Кутєріна.

ЦЕНТРАЛЬНИЙ КОМІТЕТ КОМУНІСТИЧНОЇ ПАРТІЇ РАДЯНСЬКОГО СОЮЗУ. РАДА МІНІСТРІВ СОЮЗУ РСР.

3 березня 1953 року.

БЮЛЕТЕНЬ

про стан здоров'я Й. В. СТАЛІНА на 2 годину 4 березня 1953 року

Коли збудують місток?

Багато будівників, робітників і службовців с. Василівки живуть на західному боці річки Чокрак. Кожного дня, ідучи на роботу і з роботи, їм доводиться переходити через річку, а це викликає труднощі, так як тут немає містка. А в дощову погоду зовсім неможливо перейти і люди обходять за 3 кілометри на центральний міст.

Вже декілька разів жителі зверталися до голови селищної Ради т. Устїна і завідуючого шляхового відділу райвиконкому т. Мадина і просили, щоб збудували місток. Але до голосу жителів ці керівники не прислухаються і містка ніхто не будувє. А час уже давно задовольнити це законне прохання.

П. ЗДОР, робкор.

Видання українською мовою праці Й. В. Сталіна „Економічні проблеми соціалізму в СРСР“

Державне видавництво політичної літератури Української РСР випустило в світ повторним виданням у перекладі на українську мову працю Й. В. Сталіна „Економічні проблеми соціалізму в СРСР“. Тираж видання—500 тисяч примірників.

Життя стає кращим

Все кращим і заможнішим стає життя колгоспників артїлі ім. Жданова. На початку цього року в колгоспі встановлено радіозол на 300 точок, закінчуються роботи по електрифікації колгоспу.

Тепер вже майже в 200 колгоспних хатах горять лампочки Ілліча, кожного дня хлібороби слухають голос рідної Москви. Багато колгоспників придбали собі радіоприймачі, велосипеди, хороші меблі.

М. МИСАНЕНКО.

Для розвитку нашої Батьківщини

З великим патріотичним піднесенням зустріли колгоспники артїлі імені Сталіна, Пятихатської сільради, постанову Ради Міністрів СРСР про випуск нової позки розвитку народного господарства.

На мітингу в бригаді № 3 колгоспник т. Кабаєнко сказав: — Праця колгоспника з кожним роком стає все легшою і продуктивнішою. А вже для сільського господарства державна постачає все нові і нові машини. Це наша рідна партія, наш Радянський уряд турбуються про механізацію громадських робіт, вивільняють трудящих від важкої праці.

Свої заощадження—державі

З великим схваленням зустріли працівники Василівської районської сільради постанову Радянського уряду про випуск нової позки. З приводу цього тут відбувся мітинг працівників кооперативу.

—Наші заощадження,—говорили працівники тов. Піхота— допоможуть державі зміцнити економіку і могутність. Ми одностайно передалимо державу гроші. За кілька годин всі працівники районської сільради передали позку.

Б. ТАРАСЕНКО.

над темою «Народні маси—вирішальна сила суспільного розвитку» в усьх галузях життя.

Л. СТОЛЯР, пропагандист.

В районному Будинку культури ім. Горького

29 листопада на вечорі молоді старіший інженер Дніпровської гідроелектростанції тов. Александров В. Г. прочитав лекцію на тему «Грандіозні будови в п'ятих п'ятиріччі». Лекція супроводжувалась показом діафільму. Її прослухали 350 чоловік.

В. СІДОРОВ, директор районного Будинку культури.

В районній бібліотеці

85 читачів побували в неділю в районній бібліотеці імені Горького. Вони обміняли книжки, почтали свіжі газети, журнали.

Серед активних читачів в цей день обміняли свої книжки В. І. Любєніна. Вона працює бригадиром штукатурів на будівництві у Василівці, але це не заважає їй працювати над собою. Вона читає багато наукової і художньої літератури. З початку року вже прочтала 49 книжок.

Нові книжки взяли в цей день пенсіонер І. В. Захарченко, монтер М. І. Солдатов, робітник С. С. Лазутов. Кожен з них прочитав в цьому році по 30—35 книжок.

Н. БОЖКО.